

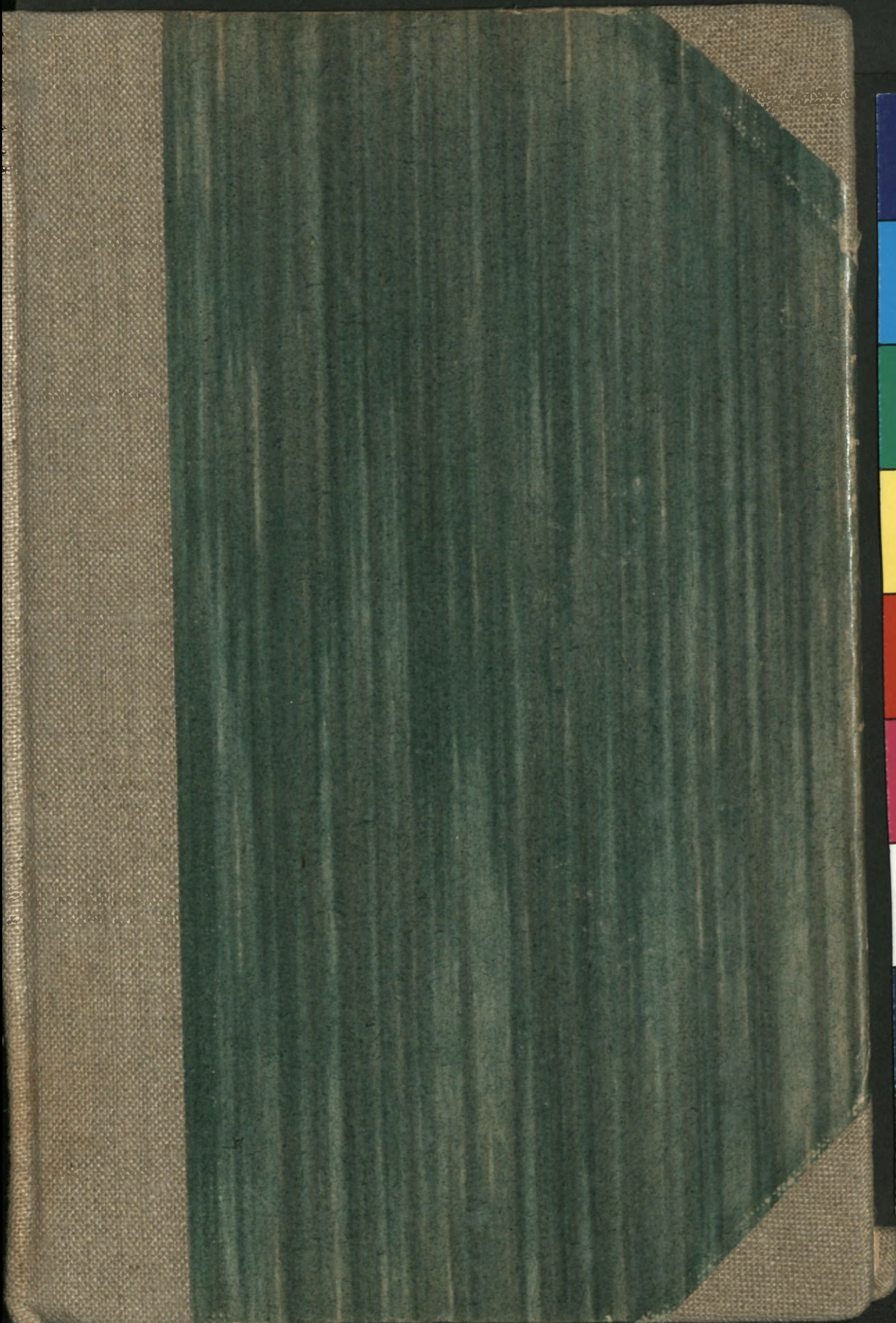
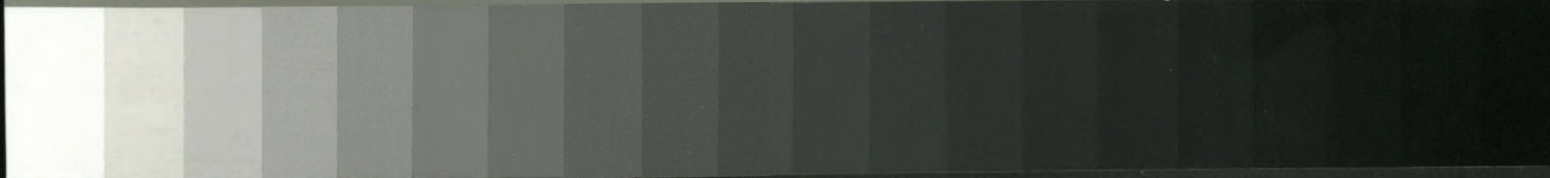
Grey Scale #13

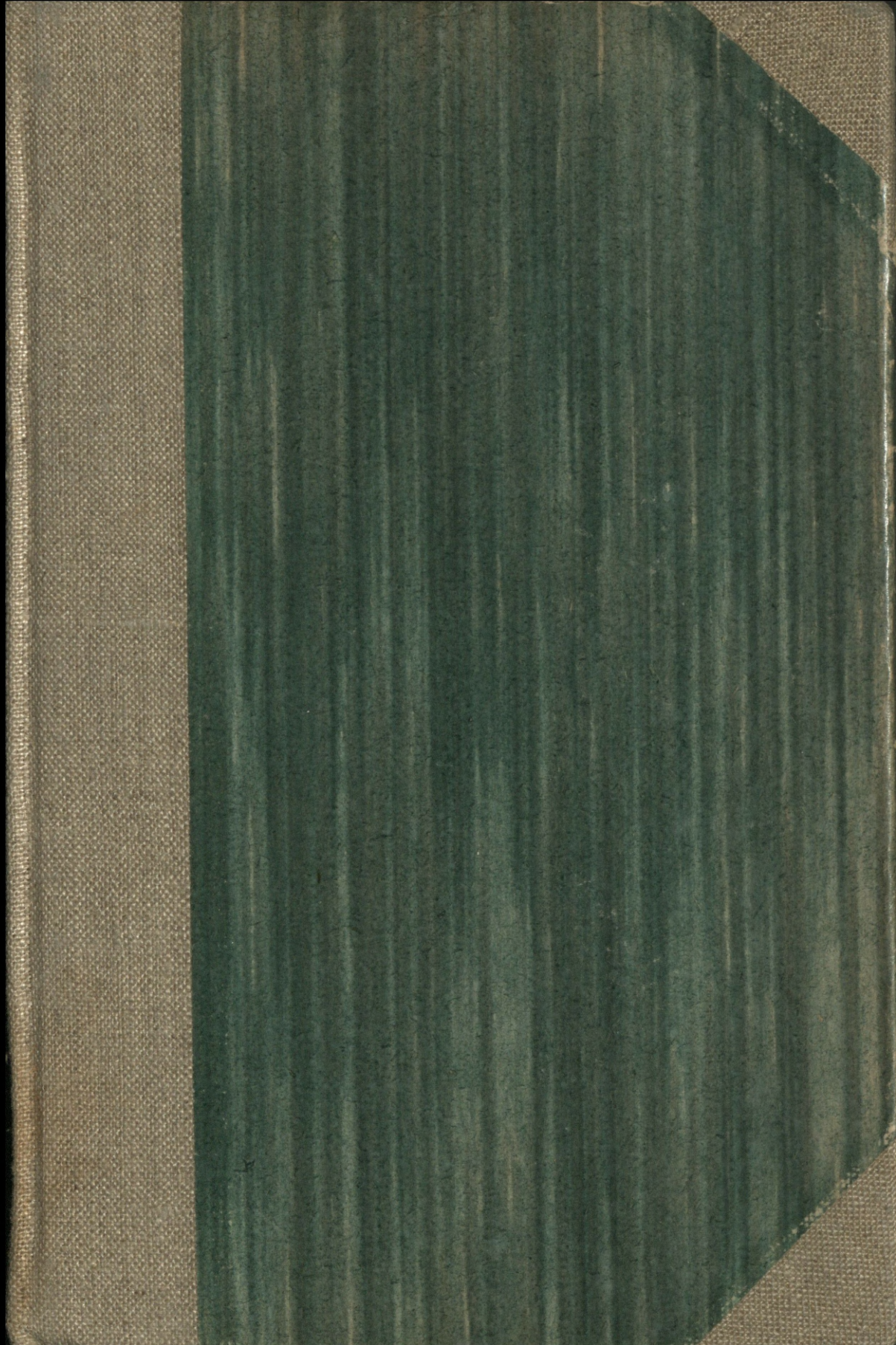

Part Code
ST1316

DANES
PICTA
COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

POLSKA KORESPONDENCJA J. GARIBALDIEGO

ZEBRAŁ I OBJAŚNIŁ

ADAM LEWAK

KRAKÓW 1932

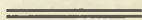
DRUKARNIA "CZASU" W KRAKOWIE POD ZARZĄDEM L. WÓJCIKA

12417

CORRISPONDENZA POLACCA DI GIUSEPPE GARIBALDI

EDITA A CURA

DI ADAM LEWAK

CRACOVIA 1932

TIPOGRAFIA DEL GIORNALE »CZAS« PROVISORE LEOPOLDO WÓJCIK

93(438)9:9(44)

15330

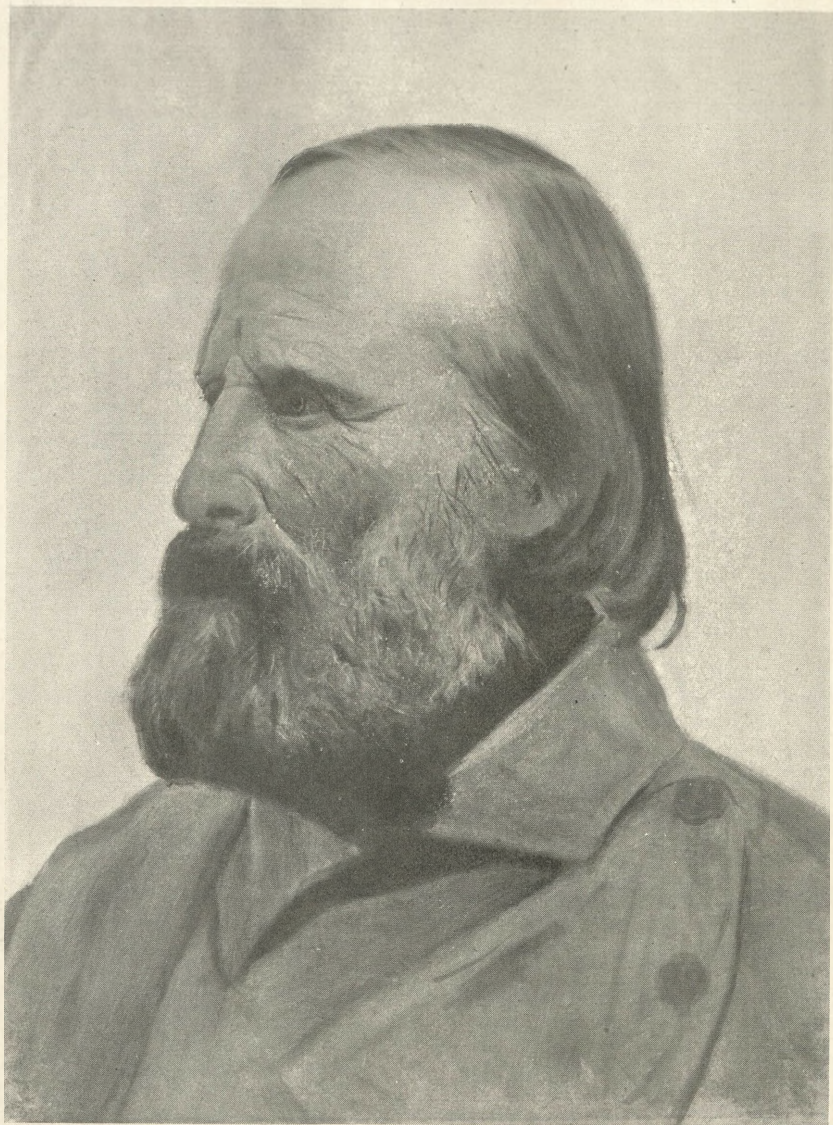
Biblioteka Konsulatu
Generalnego Polski
w Stambule

№. 394/III

32528/2

z. 716/57

G. GARIBALDI

Obraz olejny w Muzeum Narodowym w Rapperswilu, obecnie w Muzeum
Wojsk. w Warszawie, mal. Rossi (?).

1871
1872
1873

INDICE

A. L. Introduzione	Pag. 11
A. Lewak. Garibaldi e le aspirazioni polacche all' indipendenza	15—46

Lettere e documenti:

1. Indirizzo dell' emigrazione polacca a Parigi del 6. V. 1859 . . .	81
2. Giuseppe Garibaldi a Wladislao Mickiewicz, redattore del giornale l'Espérance a Ginevra. Fino 14. XII. 1859	82
3. Schiarimenti della redazione dell' Espérance nella questione di lettera di Garibaldi. Ginevra 19. XII. 1859	83
4. Casimiro Wolski. Lettera di un polacco combattente nelle file garibaldine. Palermo 25. VI. 1860	84
5. G. Garibaldi a Ludovico Mierosławski. Caserta 19. X. 1860 . . .	86
6. Comitato dell' indipendenza italiana a G. Garibaldi. Parigi 28. X. 1860	86
7. C. de Kersausie a G. Garibaldi (senza data XI. 1860)	88
8. G. Garibaldi a L. Mierosławski. Caprera 30. XII. 1860	88
9. G. Garibaldi a C. de Kersausie. Caprera 2. I. 1861	89
10. G. Garibaldi a L. Mierosławski. Caprera 2. I. 1861	89
11. G. Garibaldi a L. Mierosławski. Caprera 26. I. 1861	90
12. G. Garibaldi ad A. Herzen. 13. IV. 1861	90
13. G. Garibaldi a L. Mierosławski. Genova 1. V. 1861	91
14. G. Garibaldi agli operai francesi. Caprera 10. X. 1861	92
15. G. Garibaldi a L. Mierosławski. Caprera 26. X. 1861	93
16. Il gen. M. Rybiński a G. Garibaldi. Parigi 28. X. 1861	94
17. G. Garibaldi a L. Mierosławski. Caprera 4. XI. 1861	96
18. G. Garibaldi a L. Mierosławski. Caprera 15. XI. 1861	96
19. G. Garibaldi a M. Rybiński. Caprera 15. XI. 1861	97
20. Il gen. J. Wysocki a G. Garibaldi. Torino 24. VI. 1862	98
21. G. Garibaldi a L. Mierosławski. 11. XII. 1862	98
22. Gli studenti polacchi delle università tedesche a G. Garibaldi. Heidelberg 29. XI. 1862	99
23. G. Garibaldi agli studenti polacchi di Heidelberg. Pisa 30. XI. 1862	100
24. G. Garibaldi agli emigranti polacchi a Firenze. Caprera 29. XII. 1862	100
25. G. Garibaldi a Mosto. Caprera 4. II. 1863	101
26. G. Garibaldi all' emigrazione polacca. Caprera 5. II. 1863. . .	101

Biblioteka Konsulatu
Generalnego Pości
w Stambule

	Pag.
27. G. Garibaldi ai popoli d'Europa. Caprera 15. II. 1863	103
28. G. Garibaldi a E. Paulucci. Caprera 20. II. 1863	104
29. G. Garibaldi ai suoi amici in Svezia. Caprera 3. III. 1863	105
30. Proclama di Garibaldi all' esercito russo. 7. III. 1863	106
31. G. Garibaldi al gen. M. Langiewicz. 7. III. 1863	106
32. G. Garibaldi agli amici della Polonia in Italia. Caprera 10. III. 1863	107
33. G. Garibaldi al gen. G. Wysocki. 12. III. 1863	108
34. G. Garibaldi alla madre di Francesco Nullo. Caprera 27. V. 1863	108
35. G. Garibaldi a S. Sierakowski. Caprera 25. VI. 1863	109
36. G. Garibaldi ad A. Herzen. Caprera 23. XII. 1863	111
37. G. Garibaldi all' agenzia del Governo Nazionale polacco a Torino. Caprera, febbraio 1864	112
38. G. Garibaldi alla deputazione polacca a Londra 13. IV. 1864	112
39. Il principe Adamo Sapieha, plenipotenziario del Governo Nazionale polacco a Parigi a Carlo Ruprecht commissario del Governo Nazionale a Londra. Parigi 15. IV. 1864	115
40. I polacchi riuniti a Londra a G. Garibaldi 16. IV. 1864	119
41. Articoli introduttivi del trattato stretto fra Garibaldi e Ruprecht. Londra 21. IV. 1864	121
42. J. Mazzini a C. Ruprecht. 10. V. 1864	122
43. C. Ruprecht a J. Mazzini (senza data 1864)	124
44. Trattato tra Garibaldi e Ordęga agente politico del Governo Nazionale polacco in Italia. Caprera 6. VI. 1864	125
45. Il gen. G. Hauke-Bosak a Garibaldi. Firenze 26. IX. 1864	127
46. G. Garibaldi a G. Hauke-Bosak. Caprera 11. X. 1864	127
47. G. Garibaldi a E. Albanese. Caprera 18. IV. 1865	128
48. G. Garibaldi a L. Mickiewicz. Caprera 18. VII. 1865	129
49. G. Garibaldi al Consiglio Federale Svizzero. Caprera 20. III. 1866	129
50. L'emigrazione polacca a Palermo a G. Garibaldi. Palermo, aprile 1866	130
51. G. Garibaldi all' emigrazione polacca a Palermo. Caprera 30. IV. 1866	132
52. G. Hauke Bosak ad A. Brochocki. 7. V. 1866	133
53. G. Garibaldi ad A. Brochocki. Caprera 21. V. 1866	133
54. La commissione dei volontari polacchi a Torino a G. Garibaldi. Torino 24. V. 1866	134
55. G. Garibaldi alla commissione dei volontari polacchi a Torino. Caprera 28. V. 1866	135
56. G. Garibaldi al comitato centrale organizzante la legione polacca a Lione. Dôle 21. X. 1870	136
57. Il comitato organizzante la legione polacca a J. Dąbrowski. Lione 29. X. 1870	136
58. G. Garibaldi al comitato organizzante la legione polacca a Lione. Autun 9. XI. 1870	137
59. Dispaccio di G. Garibaldi a L. Gambetta. Autun 9. XI. 1870	138

SPIS RZECZY

	Str.
Wstęp	12
A. L e w a k. Garibaldi wobec polskich dążeń do niepodległości 47—78	

Listy i dokumenty:

1. Adres emigracji polskiej w Paryżu z 6. V. 1859	81
2. J. Garibaldi do Władysława Mickiewicza, redaktora pisma »l'Espérance« w Genewie. Fino 14. XII. 1859	82
3. Wyjaśnienie redakcji »l'Espérance« w sprawie tego listu. Genewa 19. XII. 1859	83
4. Kazimierz Wolski. List Polaka, walczącego w szeregach Gari- baldiego. Palermo 25. VI. 1860	84
5. J. Garibaldi do Ludwika Mierosławskiego. Caserta 19. X. 1860 .	86
6. Komitet niepodległości Włoch do J. Garibaldiiego. Paryż 28. X. 1860	86
7. C. de Kersausie do J. Garibaldiiego (bez daty XI. 1860) . . .	88
8. J. Garibaldi do L. Mierosławskiego. Caprera 30. XII. 1860 . .	88
9. J. Garibaldi do C. de Kersausie. Caprera 2. I. 1861	89
10. J. Garibaldi do L. Mierosławskiego. Caprera 2. I. 1861	89
11. J. Garibaldi do L. Mierosławskiego. Caprera 26. I. 1861 . . .	90
12. J. Garibaldi do A. Herzena. 13. IV. 1861	90
13. J. Garibaldi do L. Mierosławskiego. Genua 1. V. 1861	91
14. J. Garibaldi do robotników francuskich. Caprera 10. X. 1861 .	92
15. J. Garibaldi do L. Mierosławskiego. Caprera 26. X. 1861 . . .	93
16. Gen. M. Rybiński do J. Garibaldiiego. Paryż 28. X. 1861 . . .	94
17. J. Garibaldi do L. Mierosławskiego. Caprera 4. XI. 1861 . . .	96
18. J. Garibaldi do L. Mierosławskiego. Caprera 15. XI. 1861 . . .	96
19. J. Garibaldi do M. Rybińskiego. Caprera 15. XI. 1861	97
20. Gen. J. Wysocki do J. Garibaldiiego. Turyn 24. V. 1862	98
21. J. Garibaldi do L. Mierosławskiego. 11. XII. 1862	98
22. Studenci polscy uniwersytetów niemieckich do J. Garibaldiiego. Heidelberg 29. XI. 1862	99
23. J. Garibaldi do studentów polskich w Heidelbergu. Piza 30. XI. 1862	100
24. J. Garibaldi do emigrantów polskich we Florencji. Caprera 29. XII. 1862	100
25. J. Garibaldi do Mosto. Caprera 4. II. 1863	101
26. J. Garibaldi do emigracji polskiej. Caprera 5. II. 1863	101
27. J. Garibaldi do ludów Europy. Caprera 15. II. 1863	102

	Str.
28. J. Garibaldi do E. Paulucci. Caprera 20. II. 1863	104
29. J. Garibaldi do swych przyjaciół w Szwecji. Caprera 3. III. 1863	105
30. Odezwa J. Garibaldiego do wojska rosyjskiego. 7. III. 1863	106
31. J. Garibaldi do M. Langiewicza. 7. III. 1863	106
32. J. Garibaldi do przyjaciół Polski we Włoszech. Caprera 10. III. 1863	107
33. J. Garibaldi do J. Wysockiego. 12. III. 1863	108
34. J. Garibaldi do matki Franciszka Nulla. Caprera 27. V. 1863	108
35. J. Garibaldi do Z. Sierakowskiego. Caprera 25. VI. 1863	109
36. J. Garibaldi do A. Herzena. Caprera 23. XII. 1863	111
37. J. Garibaldi do Agencji Polskiego Rządu Narodowego w Turynie. Caprera luty 1864	112
38. J. Garibaldi do deputacji polskiej w Londynie 13. IV. 1864	112
39. Adam ks. Sapieha, pełnomocnik Rządu Narodowego w Paryżu do Karola Ruprechta, komisarza R. N. w Londynie. Paryż 15. IV. 1864	113
40. Polacy zgromadzeni w Londynie do J. Garibaldiego. Londyn 16. IV. 1864	117
41. Artykuły wstępne traktatu między Garibaldim a K. Ruprechtem, komisarzem R. N. Londyn 21. IV. 1864	121
42. J. Mazzini do K. Ruprechta. 10. V. 1864	122
43. K. Ruprecht do J. Mazziniego (bez daty V. 1864)	124
44. Traktat między Garibaldim a J. Ordegą, agentem politycznym Rządu Narodowego we Włoszech. Caprera 6. VI. 1864	125
45. J. Hauke-Bosak do Garibaldiego. Florencja 26. IX. 1864	127
46. J. Garibaldi do J. Hauke-Bosaka. Caprera 11. X. 1864	127
47. J. Garibaldi do H. Albanese. Caprera 18. IV. 1865	128
48. J. Garibaldi do Wł. Mickiewicza. Caprera 18. VII. 1865	129
49. J. Garibaldi do Rady Związku Szwajcarskiego. Caprera 20. III. 1866	130
50. Emigracja polska w Palermo do J. Garibaldiego. Palermo IV. 1866	131
51. J. Garibaldi do emigracji polskiej w Palermo. Caprera 30. IV. 1866	133
52. J. Hauke-Bosak do A. Brochockiego. 7. V. 1866	133
53. G. Garibaldi do A. Brochockiego. Caprera 21. V. 1866	133
54. Komisja ochotników polskich w Turynie do J. Garibaldiego. Turyn 24. V. 1866	135
55. J. Garibaldi do Komisji ochotników polskich w Turynie. Caprera 28. V. 1866	136
56. J. Garibaldi do Centralnego Komitetu organizującego legion francusko-polski w Lyonie. Dôle 21. X. 1870	136
57. Komitet organizujący legion francusko-polski do Jarosława Dąbrowskiego. Lyon 29 X. 1870	136
58. J. Garibaldi do Komitetu, organizującego legion francusko-polski w Lyonie. Autun 9. XI. 1870	137
59. Depesza J. Garibaldiego do L. Gambetty. Autun 9. XI. 1870	138

	Str.
60. Rozkaz dzienny J. Garibaldiego do armji Wogezów z powodu	
śmierci J. Hauke-Bosaka. Dijon 26. I. 1871	138
61. J. Garibaldi do Jarosława Dąbrowskiego. Caprera 1. III. 1871	139
62. J. Dąbrowski do J. Garibaldiego. 15. III. 1871	140
63. J. Garibaldi do A. Wołyńskiego. Caprera 28. III. 1871	142
64. J. Garibaldi do W. Platera. Caprera 18. IV. 1871	143
65. W. Plater do J. Garibaldiego. Broelberg 26. IV. 1871	143
66. J. Garibaldi do Arnese. Alassio 19. XI. 1880	144
Indeks osób	145
100 J. Garibaldi do A. Hauke-Bosaka. Caprera 23. XII. 1863	
101 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
102 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
103 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
104 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
105 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
106 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
107 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
108 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
109 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
110 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
111 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
112 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
113 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
114 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
115 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
116 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
117 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
118 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
119 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
120 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
121 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
122 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
123 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
124 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
125 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
126 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
127 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
128 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
129 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
130 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
131 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
132 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
133 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
134 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
135 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
136 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
137 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
138 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
139 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
140 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
141 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
142 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
143 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
144 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	
145 J. Garibaldi do Agnieszki Polickiej. Lwów 1870	

INTRODUZIONE

Raccogliendo la corrispondenza di Garibaldi e i documenti che si riferiscono alle sue relazioni con la Polonia e particolarmente alle relazioni di Garibaldi con l'emigrazione polacca e con i capi dell'insurrezione del gennaio 1863, ho avuto per mira che il testo di ogni documento coincidesse col manoscritto.

La Biblioteca Nazionale di Varsavia, e in essa l'archivio della Biblioteca di Rapperswil e le raccolte di Battignolles mi hanno fornito le fonti maggiori.

Oltre a questo, grazie alla gentilezza dei colleghi della Biblioteca Polacca di Parigi, e della Biblioteca dell'istituto nazionale degli Ossoliński a Leopoli, ho avuto importanti documenti di quelle raccolte. La signora M. Ordęga, erede dei ricordi di Giuseppe Ordęga, inviato del Governo Nazionale a Torino nel 1863-64 mi ha permesso di pubblicare un testo inedito del trattato polacco-italiano del 6 giugno 1864, per la qual cosa sentitamente la ringrazio.

Dove non ho potuto arrivare al manoscritto, mi sono basato sugli scritti dell'epoca, sui periodici e giornali i quali con sollecitudine stamparono i proclami e le lettere di Garibaldi sulla questione polacca.

Per ogni documento cito la fonte dalla quale ho attinto. La traduzione è stata gentilmente fatta dalla signorina Nucci.

A. L.

Varsavia, 15 ottobre 1932.

WSTĘP

Zbierając korespondencję Garibaldiego i dokumenty, odnoszące się do jego stosunków z Polską, a przede wszystkim do relacji Garibaldiego z emigracją polską i z kierownikami powstania styczniowego, dążyłem do tego, aby tekst każdego dokumentu sprawdzić z rękopisem. Biblioteka Narodowa w Warszawie, a w niej archiwum Biblioteki Rapperswilskiej i zbiory batignolskie dostarczyły mi najwięcej źródeł. Prócz tego, dzięki uprzejmości kolegów w Bibliotece Polskiej w Paryżu i w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, uzyskałem ważne dokumenty ze zbiorów tamtejszych.

Pani M. Ordężyna, spadkobierczyni pamiątek po Józefie Ordędze, pośle Rządu Narodowego w Turynie w r. 1863/4, pozwoliła mi na ogłoszenie nieznanego tekstu traktatu włosko-polskiego z 6 czerwca 1864, za co składam jej gorące podziękowanie.

Gdzie nie udało mi się dotrzeć do rękopisu, oparłem się na współczesnych broszurach, czasopismach i dziennikach, które skwapliwie przedrukowywały odezwy i listy Garibaldiego w sprawie polskiej.

Przy każdym dokumencie podaję źródło, z którego czerpałem.

Tłumaczenia podjęła się łaskawie pani N. Nucci.

A. L.

Warszawa, 15 października 1932.

ADAM LEWAK

GARIBALDI E LE ASPIRAZIONI POLACCHE
ALL'INDIPENDENZA

WSTĘP

W tym miejscu należy zaznaczyć, że niniejsze opracowanie ma charakter poglądowy i nie należy do niego wliczać żadnych danych liczbowych i statystycznych. Wskazano jedynie na niektóre z najważniejszych zagadnień, które należą do zakresu tematyki niniejszego opracowania. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu.

Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu.

Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu.

Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu.

Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu.

Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu.

A. A.

Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu. Wskazano również na niektóre z najważniejszych źródeł informacji, które zostały wykorzystane przy jego przygotowaniu.

16

...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...
...della rivoluzione polacca e italiana...

GARIBALDI E LE ASPIRAZIONI POLACCHE ALL'INDIPENDENZA

NEL 50° ANNIVERSARIO DELLA MORTE DI G. GARIBALDI

I creatori dell'Italia unita furono tutti senza eccezione, anche ardenti amici della Polonia. Amico della Polonia non solo colle parole, ma coi fatti fu il re Vittorio Emanuele, e amici furono il grande statista Cavour, e Mazzini cospirante a favore dell'Italia e della Polonia, e prima di tutti Giuseppe Garibaldi.

Questo era la conseguenza della situazione politica dell'Italia e della Polonia nel XIX secolo. Nonostante le differenze etniche e geografiche le storie d'Italia e di Polonia per lungo tempo andarono lungo la stessa linea. Le intime relazioni culturali esistenti da alcuni secoli, il comune destino, e il comune scopo, fecero sì, che la Polonia e l'Italia si incontrassero nelle loro aspirazioni per il risorgimento nazionale, che egualmente reagissero alle correnti di pensiero europee e che portassero alla letteratura contemporanea, al movimento religioso e alla vita politica, degli elementi nazionali simili.

La schiavitù del popolo polacco e di quello italiano, gli smembramenti della Polonia, le divisioni dell'Italia in piccoli stati e l'imperare in terra italiana della tirannide austriaca, fecero sì che i patriotti polacchi meglio di tutti poterono comprendersi cogli italiani, e spesso gli uni aiutarono gli altri nelle lotte per la libertà.

La rivoluzione francese e le guerre napoleoniche destarono ad una nuova vita, sia l'Italia che la Polonia. Le legioni di Dąbrowski portarono dall'Italia l'inno nazionale e l'ideologia insurrezionale che vivrà per tutto il secolo XIX. Lo sviluppo delle organizzazioni segrete polacche e italiane si svolse, è vero, per vie diverse, ma non mancano però influssi e relazioni reciproche.

I Raggionanti i Filareti e Filomati di Vilna presero molto probabilmente modelli e nome dall'organizzazione segreta¹ milanese Raggionanti e la massoneria nazionale di Varsavia pensò di andare in aiuto della rivoluzione napoletana nel 1821. I patrioti sia polacchi che italiani contarono sull' aiuto dello zar liberalista, credettero nei suoi piani di risuscitare la Polonia, e presero sul serio gli inviti e le promesse degli emissari russi, fatte allora ai carbonari, quando ad Alessandro I importava soltanto, attraverso i movimenti italiani, di ostacolare le influenze austriache nel prossimo oriente. Le speranze nell'aiuto dello Zar, tramontano in Polonia col processo contro le società segrete, in Italia al momento in cui Alessandro I^o convenne durante i congressi di Lublana e di Verona per l'intervento austriaco a Napoli, guadagnandosi in Italia la denominazione di „Giuda del liberalismo europeo“. Il periodo della restaurazione (1815—1830) non seppe sopprimere nè in Polonia, nè in Italia le aspirazioni nazionali. Lo studio dei classici, i modelli delle storie di Grecia e di Roma e i ricordi degli atti eroici della non lontana epopea napoleonica, educano le nuove generazioni in una atmosfera di amore per la patria e di culto per l'eroismo. E così il romanticismo in terra italiana e in quella polacca, perde in breve tempo le sue caratteristiche reazionarie; da protesta contro le formule estetiche contemporanee, diventa una corrente aspirante alla libertà in tutte le direzioni, sia alla libertà individuale che a quella politica. Il ritorno alla storia nazionale, bandito dai romantici, approfondisce la nostalgia per l'antico splendore politico, il ritorno verso la cultura del popolo, nella quale i romantici cercavano nuovi temi letterari, rafforza la durezza e la forza nazionali.

Prosperano le società segrete e le organizzazioni, e sorge un movimento contro le dominazioni straniere.

Gli anni 1830 e 1831 furono sia per la Polonia che per l'Italia anni di speranze, di lotte, e di gravi delusioni. Le forme esterne della rivoluzione furono le stesse in Italia e in Polonia e quindi club patriottici, guardie nazionali, ovazioni per la bandiera tricolore e fede nell'aiuto della rivoluzione francese.

¹ Sz. Askenazy, *Lukasiński*, Warszawa 1929, v. I, pag. 95, 401.

Dopo la sconfitta del 1831, vicino ai rivoluzionari italiani si trovarono in Francia i capi dell'insurrezione polacca: gli uni e gli altri si consideravano rappresentanti della libertà e difensori dei diritti nazionali. Dalle stesse condizioni di vita nell'emigrazione, dagli stessi elementi e sotto gli stessi influssi, la Grande Emigrazione polacca e gli emigranti italiani, meno numerosi e più dispersi, creano la loro ideologia e i loro programmi politici. Pensiero motore è la parola d'ordine dell'aiuto reciproco dei popoli lottanti per la libertà. Questo parola d'ordine esprime Mickiewicz nei „Libri dell'Emigrazione polacca“ tradotti in italiano e introdotti clandestinamente attraverso la frontiera nella penisola apenninica. Scrisse Mickiewicz nei „Libri“ „che dove soltanto in Europa vi è l'oppressione della libertà e la lotta per essa, ivi si lotta per la patria e in questa lotta tutti si dovrebbero battere“. I comitati dell'Emigrazione polacca propagano questo grido, esso si accorda con la fede nella solidarietà dei popoli, espressa negli articoli di Mazzini nella „Giovane Italia“ e divisa dalla maggior parte dell'emigrazione polacca ed italiana. Esso condusse alle imprese di Zaliwski, di Konarski e dei fratelli Bandiera contro le polizie e gendarmerie d'Austria e di Russia.

Il punto importante di questa collaborazione dei rivoluzionari italiani e polacchi deve considerarsi l'impresa degli emigranti nel 1833 a Francoforte e nel 1834 in Savoia. L'impresa finì colla sconfitta dei rivoluzionari, ma il reciproco avvicinamento e le fatiche vissute insieme contribuirono al sorgere di una nuova organizzazione segreta internazionale: la Giovane Europa. L'atto di fondazione della Giovane Europa firmato a Berna il 1° aprile 1834 assicurava l'aiuto reciproco e l'alleanza dei popoli nell'aspirazione alla libertà. Firmarono questo atto i rappresentanti dei rivoluzionari polacchi, italiani, tedeschi, svizzeri, e vi aderirono più tardi quelli francesi e spagnoli.

In questo tempo Garibaldi venne per la prima volta in contatto coi polacchi come compagni nella lotta comune. Accusato per aver preso parte al moto rivoluzionario in Piemonte dovette fuggire dall'Italia. Però la sua natura attiva, la sua professione di marinaio, e il desiderio di avventure, non gli permisero di unirsi all'emigrazione italiana e attraverso questa, alla polacca in Francia e in Inghilterra.

Accettò un impiego presso il dey di Tunisi, sulle navi corsare, e poi giunse nell'America centrale, dove in breve si distinse nelle lotte interne di quelle repubbliche. Nell'Uruguay Garibaldi trova Al. Walewski capitano dell'armata polacca del 1830, poi celebre uomo di stato francese. Ritornando dall'America a Parigi, questi parlò di Garibaldi con entusiasmo. Disse che egli è „eguale al migliore maresciallo di Francia“¹ e sulle labbra del figlio della Walewska e di Napoleone I° queste parole segnavano il riconoscimento massimo.

Mentre Garibaldi fra le avventure della vita tempestosa nell'America centrale, si preparava alla parte che doveva dopo non molto sostenere in Italia, gli emigranti italiani e polacchi preparavano i futuri avvenimenti. Dall'emigrazione sorse la propaganda nazionale e l'agitazione rivoluzionaria, i giornali incitarono alla lotta, gli emissari organizzarono patti segreti, l'agitazione giunse fino agli italiani e ai polacchi nelle file dell'esercito austriaco. Gli italiani e di essi prima di tutti Mazzini, si accordarono con la „Confederazione del popolo polacco“ e con l'„Unione dell'Emigrazione polacca“, per le questioni del reciproco lavoro di preparazione, della reciproca propaganda, e del contemporaneo scoppio della rivoluzione.

Dopo la formazione della Giovane Europa Mazzini scrisse a Lelewel:

„Oramai nulla può spezzare i rapporti che si sono formati tra la Polonia e l'Italia, la prima che si solleverà tenderà le braccia all'altra, e dalla nostra alleanza di proscritti nascerà l'alleanza tra il Nord e il Sud: si dimenticherà la data del patto che noi abbiamo concluso quando eravamo deboli e perseguitati, ma gli effetti resteranno e questo ci basta“².

Il governo austriaco represses coll'aiuto della plebe contadina di Galizia il primo risultato di questa comune agitazione

¹ G. Curatulo, *Il dissidio tra Mazzini e Garibaldi*, Milano 1928, str. 51.

² Désormais rien ne peut briser les rapports qui se sont formés entre la Pologne et l'Italie, la première qui se levera, tendra les bras à l'autre et de notre alliance de proscrits, naîtra l'alliance du Nord et du Midi; on oubliera la date du pacte que nous avons conçu, lorsque nous étions faibles et persécutés, mais les effets resteront et cela nous suffit. J. Mazzini a Lelewel, 21. II. 1835 cfe. A. Lewak, *G. Mazzini e l'emigrazione Polacca*, Casale 1925, str. 37.

cioè, la rivoluzione polacca del 1846. Contro agli insorti, provenienti per la maggior parte dalle sfere della nobiltà e della intelligenza, il governo del principe di Metternich, pose oscure masse di contadini ai quali per ogni rivoluzionario preso e ucciso venivano pagati 5 fiorini. Sotto la guida dei commisari governativi e di soldati austriaci in congedo, i contadini soffocarono nel sangue fraterno il movimento democratico.

La strage galiziana, attirando contro l'Austria l'indignazione di tutta l'Europa, influi sugli avvenimenti del 1848. Concorse a questo che nel conclave del 1846 fu sconfitto il candidato austriaco e fu eletto il cardinale Mastai „il papa liberale“. I tentativi austriaci in Lombardia e borbonici nel napoletano, tendenti a provocare, sull'esempio dei macelli galiziani, un moto dei contadini contro i rivoluzionari, fallirono. I polacchi si rivolsero durante la „primavera dei popoli“ specialmente contro l'Austria, considerandola il nemico maggiore del popolo polacco.

Giuseppe Garibaldi non prese parte ai lavori preparatori della rivoluzione nelle liste, nelle trattative dei rivoluzionari, nelle assemblee popolari, da essi organizzate. Uomo d'azione e di lotta, più che cospiratore, arrivò in Italia quando divampò la guerra con l'Austria, coi principi egoisti e con l'oscurità. Come nel 1834 anche adesso Garibaldi si incontrò coi polacchi come compagni d'arme. La partecipazione dei polacchi alle guerre per la libertà e unità d'Italia nel 1848—49 fu considerevole. Adamo Mickiewicz marciò con la legione polacca da Roma a Milano e ideò di unire in una formazione, i lottatori della nuova più chiara epoca, della fratellanza nazionale, ideò la creazione di una legione slava. Non creò questa legione, ma i volontari polacchi in numero di circa 500 presero parte a tutte le battaglie nella pianura lombarda, lasciando sui suoi campi dei morti, e portando via dei feriti. Comandante in capo dell'esercito sardo fu nominato uno dei più valenti generali polacchi Adalberto Chrzanowski, e alla campagna, finita con la sconfitta di Novara, prese parte la legione polacca agli ordini del colonnello Felice Breański. A Venezia 22 artiglieri polacchi prestarono servizio ai cannoni, a Genova sulle barricate, e a Firenze in difesa dell'albero della libertà, i polacchi furono agli ordini di A. Fijałkowski. Il generale Luigi Mierosławski diresse

la rivoluzione siciliana, e infine in difesa della repubblica romana, a fianco dei volontari dei reparti di Garibaldi stette la legione polacca composta di 250 emigranti.

I volontari polacchi entrarono al servizio della repubblica romana in base ad un accordo col triumvirato romano.¹ In nome della comune causa dei popoli, in nome dei loro diritti alla vita e alla libertà, „partendo dalla base che la Polonia è sorella dell'Italia, la più vicina a lei di tutti i popoli“² e che gli emigranti sono i rappresentanti della futura Polonia, i triumviri decisero di creare la legione sotto la bandiera polacca, con la coccarda italiana: le divise secondo i modelli dell'antico esercito polacco, comando e ufficiali polacchi, diritto alla paga e alle benemeritenze come i cittadini romani. La legione si impegnava al servizio per un anno con la condizione che nel caso di guerra per l'indipendenza della Polonia, e di possibilità di servirla era concesso ai Polacchi di lasciare Roma dopo averne dato preavviso al governo repubblicano. Nell'assedio di Roma i polacchi lottano a fianco dei garibaldini. Quando Garibaldi dicesse la difesa della Porta di S. Pancrazio nello stesso tempo a porta del Popolo si cimentava Alessandro de Milbitz-Izenszmidt, già maggiore del 6° reggimento polacco di tiratori a cavallo, e grazie a questo che in tutti e due i punti fu trattenuto l'assalto delle forze francesi il generale Oudinot dovette iniziare l'assalto regolare della città. Nell'assalto alla baionetta presso il Ponte Molo, nel servizio presso i cannoni e nelle sortite contro gli assediati, la legione polacca si acquistò grandi meriti. Il giorno 9 giugno, il capitano del fu esercito polacco, Giuseppe Wern, chiese a Garibaldi il permesso di una sortita contro le armi degli assediati, insieme al primo e al secondo reggimento di linea. Nell'attacco alla batonetta i Francesi furono respinti dalla breccia nel forte. Wern, più volte ferito, stando nella trincea dei tiratori, aveva ancora abbastanza forze, come riferiscono le relazioni contemporanee,³ di dire ai soldati di Oudinot „alcune parole di verità: li chiamò traditori della libertà, soldati papali,

¹ Mazzini, *Scritti*. Milano 1864, p. 52—53.

² „Considerant que la Pologne est soeur de l'Italia et sacrée entre toutes les nations“...

³ Biblioteka Rapperswilska, Varsavia, Ms. 337.

non francesi“ difendenti i monaci oscuri e i Gesuiti invece di diffondere la cultura e la libertà.

In questo discorso senza eco e non immune da elementi comici stavano i mancamenti e le pretese a causa delle contingenze che costringevano i democratici polacchi a lottare contro la repubblica francese. Il sentimento di pretesa e di delusione verso la Repubblica francese e verso il principe Luigi Napoleone, il quale entrò in trattative con l'Austria la Prussia e la Russia contro i repubblicani italiani, è comune a quasi tutta l'emigrazione polacca. Lo esprime Adamo Mickiewicz nella „*Tribune des Peuples*“ nel giornale da lui diretto tornando dall'Italia a Parigi. In tutta una serie di articoli, dedicati alla questione d'Italia e di Roma, Mickiewicz difese Mazzini e Garibaldi: a Parigi nonostante il pericolo di repressioni da parte del governo criticò aspramente di aver usato le armi del generale Oudinot contro gli italiani, descrisse il coraggio di Garibaldi nella difesa di Roma, la sua popolarità e il suo trionfale arrivo a Nizza.¹ Dopo la caduta di Roma i polacchi andarono in Grecia: mancavano tre legionari i quali erano caduti sul campo della gloria, 12 furono gravemente feriti.² Garibaldi in breve partì per l'America e nuovamente non prese parte alla collaborazione degli emigranti italiani e polacchi, ai preparativi di organizzazione, e alla raccolta di fondi per la prossima rivoluzione. I polacchi e gli italiani organizzano allora insieme il Comitato rivoluzionario Europeo, insieme emettono il prestito nazionale italiano e le azioni di rendita polacche. L'unità di aspirazioni italiane e polacche giunse allora al grado più alto. Parla di ciò Mazzini nella celebrazione novembrina a Londra: „Adesso e sempre l'Italia e la Polonia sono sorelle, sorelle nelle sofferenze, nella meta e nella lotta che deve far giungere a questa meta“.³

Sul terreno degli sforzi diplomatici nel periodo della guerra di Crimea le questioni dell'Italia e della Polonia dovevano contrapporsi. Czartoryski mirava alla creazione, in accordo con l'Austria, di un esercito polacco in Turchia, e alla creazione,

¹ *La Tribune des Peuples*, 11. V., 22. IX. i 17. X. 1849.

² *Przegląd Rzeczy Polskich*, Paryż (Rivista delle cose polacche). Parigi 1. VI. 1858.

³ 29. XI. 1853, A. Lewak, *Mazzini*, p. 80.

sia pure sotto lo scettro di un principe austriaco, di uno stato polacco. Cavour voleva obbligare gli alleati alla questione italiana inviando un corpo di spedizione piemontese in Crimea, e desiderando che al congresso di Parigi fosse sollevata la questione dei problemi italiani verso l'Austria sia pure dietro l'approvazione della Russia. Alla Francia si poneva il problema se andare in difesa della Polonia con l'Austria contro la Russia, se in difesa dell'Italia con la Russia contro l'Austria.

La politica austriaca nel periodo della guerra di Crimea, nello stesso tempo antipolacca e antiitaliana, aiutò la vittoria della questione italiana con soddisfazione della Russia e non senza l'aiuto di Walewski,¹ presidente del Congresso di Parigi. Furono presi in considerazione al Congresso i problemi provocati da Cavour e diretti contro l'Austria. L'emigrazione e particolarmente i diplomatici polacchi dell'hotel Lambert, così come Napoleone III si illusero che, dopo la vittoria nazionale della questione italiana, la prima degna di adeguato scioglimento sarebbe stata la questione nazionale polacca.

La diplomazia russa era felice proteggendo le aspirazioni nazionali italiane di vendicarsi dell'Austria che, nonostante il non lontano aiuto russo, non l'aveva aiutata nella guerra di Crimea. Voleva acquistare anche con questo pretesto la libertà di azione nelle riforme interne. La protezione russa per l'Italia terminava là dove incominciava il timore che le aspirazioni nazionali potessero gravare sulla questione polacca. Lo zar adunque è d'accordo per la neutralità della Russia, pericolosa per l'Austria nel caso di una guerra dell'Italia e della Francia contro gli Absburgo, ma insieme con la Prussia coopera alla troppo affrettata pace di Villafranca. Il ministro russo Gorczakow assicura l'ambasciatore sardo che la Russia e il Piemonte sono i migliori alleati,² lo Zar e il granduca Constantino ricevono con ostentazione il generale d'Angrognia a Pietroburgo³ e il re Vittorio Emanuele saluta con cavalleresca dimostrazione la zarina Maria sulla Riviera.

Circolano anche voci su dei progetti matrimoniali fra le corti di Pietroburgo e di Torino e sul fatto che la zarina ha

¹ C. Cavour, *Lettere*, T. II p. 167—175.

² C. Matter, *Cavour*, T. III, p. 44.

³ *Il carteggio Cavour-Nigra*, T. I, p. 105, 130

ricevuto a Nizza Garibaldi, per acquistare il popolo italiano alle combinazioni russo italiane.¹

I riguardi verso la Russia e la Prussia non permisero di creare delle legioni polacche a parte nell'armata sarda del 1859.² La simpatia dell'emigrazione polacca per la liberazione dell'Italia, potè esprimersi soltanto negli indirizzi e nelle offerte di denaro³ e nella partecipazione di schiere di ufficiali polacchi come volontari nei reparti di Garibaldi e nel V^o corpo d'armata dove il reggimento di cavalleria era agli ordini di Wł. Poniński.

Garibaldi diede allora prova del più grande patriotismo. Rinneò le sue ambizioni personali, sacrificò per la causa le sue idee e la sua fede politica. Repubblicano, entrò coi suoi volontari al servizio del re, nemico di Napoleone III° si mise ai suoi ordini per il bene dell'Italia. Tutta la sua vita e principalmente il soggiorno in condizioni primitive nell'America centrale, lo avevano abituato a disdegnare gli splendori della civiltà europa. Similmente a Lafayette portò dall'America la tendenza alla perfino esagerata semplificazione dei problemi. I contemporanei scrivono di lui che „non è un uomo geniale e nemmeno una persona di grande intelligenza“.⁴ Per intelligenza lo superarono Cavour, Mazzini e Vittorio Emanuele. Lo caratterizza il fatto che a Caprera chiamava i suoi asini col nome dei suoi nemici politici e gridava loro „Don Chico“ (Francesco Giuseppe I^o) Oudinot e Napoleone III°.⁵

Tutto il suo sistema di pensiero era costituito da una quantità non grande di idee semplici e giuste. Fu democrata della più pura acqua, forse perchè non portò in sè idee nuove, ma soltanto con sensibilità acutissima fece ardere dentro di sè i pensieri e le idee dei quali il popolo viveva, e rappresentò nel modo più forte e più semplice le aspirazioni delle masse. E poichè fu disinteressato, buono, e si distinse per la naturalezza nei contatti con gli uomini e possedette una grande forza di volontà, e molto temperamento nella realizzazione di queste idee,

¹ Garibaldi a W. Mickiewicz. 14. XII. 1859. *Lettere* No 2.

² *Wiadomości Polskie*, Parigi 1. X. 1859 e *Demokrata Polski*, Londra 15. VII. 1859.

³ Appello all'emigrazione del 6. V. 1859.

⁴ M. du Camp, *Wyprawa Garibaldięgo*, Cracovia 1861, p. 19.

⁵ Curatulo, *Scritti e figure del Risorgimento*, p. 227.

per questo diventò il più popolare dei contemporanei, „il re senza corona, del popolo“.

La popolarità di Garibaldi, le notizie delle sue vittorie, e della sua prontezza a combattere per la libertà di tutti i popoli si diffusero per tutta l'Europa. I monelli di strada a Varsavia minacciavano col nome di Garibaldi la polizia russa: e quando una volta il capo della polizia di Varsavia col. Muchanow promise ad una rivenditrice che tra una settimana le avrebbe restituito libero il figlio, che era stato arrestato per una dimostrazione nella strada, questa gli si rivoltò gridando: „E questa dovrebbe essere una grande grazia per me? Tra una settimana Garibaldi sarà a Varsavia e libererà egli stesso mio figlio, ella deve sapere colonnello che Garibaldi marcia su Varsavia e che è già giunto a Łowicz“.

Il capo della polizia non poté con nessuna persuasione togliere dalla sua testa la fede in Garibaldi.¹

Le aspirazioni di Garibaldi di abbattere il potere temporale del papa e di fare di Roma la capitale dello stato italiano provocarono nel popolo polacco, come fra gli italiani, un profondo conflitto tra le aspirazioni nazionali e la fedeltà per la Santa Sede. I partiti polacchi democratici si schierarono contro il potere temporale del Papa, sottolineando nello stesso tempo il loro cattolicesimo.²

I monarchisti nell'emigrazione si pronunciarono per la politica di Cavour, però una parte considerevole di essi stette per il partito dei Resurrezionisti polacchi presso Pio IX.

Il partito conservativo radicale in Polonia difese nel *Przegład Poznański* la Roma papale, ma il circolo polacco al parlamento prussiano si pronunciò per l'unità italiana.³

Non vi fu però questo conflitto tra il patriottismo e la religione per quanto riguardava il problema della più attuale questione italiana, dell'annessione dell'Italia settentrionale e di Venezia. Il principe Adamo Czartoryski, a nome dei monarchisti manifestò di esser pronto alla azione comune con l'Italia,

¹ A. Wrotnowski, *Porozbiorowe aspiracje* (Le aspirazioni politiche del popolo polacco dopo gli smembramenti). Cracovia 1883, p. 207.

² *Demokrata Polski* (Il *Democrata polacco*), Londra 10. II. 1860.

³ Discorso del deputato Bentkowski al parlamento berlinese 17. IV. e 3. V. 1860.

dalla Polonia si recò in Italia la gioventù, dall'emigrazione si presentarono i democratici come volontari nella guerra contro l'Austria e i Borboni. Ardentissimamente proteggeva Garibaldi il giornale „l'Espérance“ non messo in soggezione da nessuna censura, perchè redatto a Ginevra dal figlio del poeta, Ladislao Mickiewicz. L'Espérance pubblica uno dei primi proclami di Garibaldi per la sottoscrizione italiana per comprare un milione di carabine, i comunicati del Comitato italiano nazionale, le liste delle offerte, e i proclami polacchi a favore dell'azione di Garibaldi.¹

Nella spedizione garibaldina in Sicilia e a Napoli nel 1860 presero parte alcune decine di polacchi. In Sicilia si trovò come sottotenente Mariano Langiewicz, più tardi dittatore dell'insurrezione di gennaio. Prestò egli servizio nella prima batteria di artiglieria agli ordini dell'Eroe del mickiewicziano „Il fortizio di Ordon“. Ordon si distinse in breve sotto Santa Maria. Rimane per lunghi anni al servizio italiano come comandante di fortezza; figura di razza, alto, snello e nervoso, con gesti calmi e decisi di soldato, rappresentava bene in Italia l'antico esercito polacco. Garibaldi vedeva volentieri vecchi ufficiali polacchi esperti dalle guerre, nel suo esercito, il quale aveva „buon aspetto, molto ardore e colori“ ma si componeva principalmente di ragazzi dai 16 ai 18 anni.² Era convinto che dopo la causa italiana si inizia quella polacca e parlava di questo coi volontari polacchi.³ Perciò, dopo il generale Cosenz, quando questi divenne ministro della guerra, ricevette il comando di divisione il compagno romano di Garibaldi A. de Milbitz Izenszmidt. Più di tutti si distinse Edoardo Lange, già tenente del reggimento di fanteria polacco di linea, poi generale italiano, il cui reggimento decise della vittoria sotto Santa Maria di Capua. Oltre ad essi una schiera di ufficiali polacchi prese parte alla campagna napoletana di Garibaldi. Molti di essi dovevano tre anni dopo avere una parte non piccola nell'insurrezione polacca. Senza dubbio il carattere popolare della guerra sotto Napoli diede non un solo esempio

¹ Appello all'emigrazione polacca a Ginevra del 4. XI. 1859.

² W. Przewłocki a Mierostawski, Biblioteca di Rapperswil, Ms. 836.

³ Lettere di Wolski alla *Przegląd Rzeczy Polskich* (Rivista della questione polacca) a Parigi-Palermo 25. VII. 1860. Lettere Nr. 4.

per l'attività polacca del 1863. Sul Volturno diede la vita per l'Italia il figlio del generale, tenente Sierawski.

L'unione dell'Italia meridionale al Piemonte, nonostante compiesse il voto di Cavour, lo poneva di fronte alle difficoltà e alle serie minacce delle conseguenze politiche. L'Austria cominciò la mobilitazione alla sua frontiera meridionale. Le potenze, la Francia non esclusa, richiamarono i loro rappresentanti da Torino, presentando prima solenni proteste. — Il non antico amico Alessandro II° „l'imperatore di Russia è molto indignato, le sue parole sono dure e minacciose“ — comunicò Cavour al re.¹

Il congresso dei sovrani a Varsavia ordinò di tener conto, che rinfresca egli le antiche sante alleanze, e che permetta a Francesco Giuseppe I^o di rivolgere tutte le forze dell'Austria contro i rivoluzionari, e i nemici del papa in Italia. In questo momento pericoloso per l'Italia, Cavour dovette dare a Napoleone III° e al mondo cattolico l'assicurazione che l'Italia non occupa Roma. Tolse quindi Garibaldi da Napoli, costringendolo al ritorno a Caprera. Non trascurò le pressioni a Parigi attraverso il principe Napoleone² e attraverso l'ambasciatore piemontese Nigra, e prima di tutto non trascurò i mezzi di difesa. Alla testa dell'esercito del settentrione stavano il principe di Carignan e Lamarmora pronti a fronteggiare l'attacco austriaco. Cavour maestro per il Bismarck nel servirsi dei rivoluzionari per i suoi scopi, incominciò nello stesso tempo delle trattative con le forze che avrebbero potuto disturbare i movimenti della monarchia asburgica e scuoterla internamente. Si accordò quindi cogli Ungheresi che stavano alla testa della legione ungherese, attraverso Garibaldi, per il contemporaneo attacco della Austria;³ ideò di provocare un movimento armato contro l'Austria in Galizia e presso gli slavi meridionali. Di fronte all'atteggiamento nemico dei Rumeni e dei Serbi per la questione Ungherese⁴ volle Cavour armonizzare la loro atti-

¹ Cavour a Vittorio Emanuele 10. X. 1860. C. Matter, *Cavour*, T. III.

² Cavour al principe Napoleone, Torino 15. X. 1860. C. Cavour, *Lettere*, T. VI p. 618 e seg.

³ L. Kossuth a St. Türr, 17. IX. 1860. Archivio del Museo Nazionale di Budapest.

⁴ L. Kossuth a Wetter, Londra 25. I. 1861, parla dell'odio di allora dei Rumeni e dei Serbi per gli Ungheresi. Arch. del Museo Nazionale di Budapest.

vità attraverso l'aiuto dei polacchi. Fu egli amico della Polonia e ammiratore di Mickiewicz, le cui lezioni aveva ascoltato una decina di anni prima a Parigi;¹ conosceva ed apprezzava inoltre molti polacchi.

Con l'affermazione che è pronto a collaborare contro l'Austria si presentò in quel tempo al Cavour il colonnello Breański, uomo di fiducia di Czartoryski, con una lettera del principe. Ma Cavour, più realista che difensore dell'ideale conservativo, temeva i monarchisti polacchi dietro ai quali vedeva Wł. Zamoyski e gli elementi clericali dell'opinione dell'emigrazione e ricordava le loro idee politiche dei tempi della guerra in Oriente, contava inoltre che le trattative coi radicali e coi rivoluzionari lo avrebbero meno vincolato nel caso che egli avesse voluto liberarsi di loro. E appunto giunse a Torino, considerato capo dei democratici polacchi, il generale Luigi Mierosławski. Mierosławski era abbastanza munito di commendatizie: per Cavour dal suo amico Nigra e dal principe Napoleone, per Garibaldi da parte delle loggie massoniche, dei repubblicani francesi e di Mazzini.

Luigi Mierosławski, già capo della rivoluzione nel principato di Poznań, della rivoluzione siciliana, della rivoluzione del Granducato di Baden era considerato in Europa come un terribile repubblicano e rivoluzionario, e ad arte aveva diffuso una tale fama di sè; egli concepì e presentò a Cavour e a Garibaldi due suoi progetti. „Nel memoriale per la fondazione di una legione straniera internazionale“ e nel „Progetto di una impresa garibaldina sulle coste austriache“² egli sviluppò l'idea della formazione di una legione straniera composta di reparti polacchi, tedeschi, francesi e slavi. Mentre l'esercito del re avrebbe dovuto, secondo il progetto di Mierosławski, attaccare sul Mincio, Garibaldi avrebbe attaccato Trieste e l'Istria e la legione straniera, componendo le ali dell'esercito di Garibaldi, avrebbe provocato la rivoluzione in Dalmazia e in Croazia e avrebbe mirato a riunire le sue forze agli ungheresi, il cui compito sarebbe stato quello di provocare la rivoluzione sul loro territorio nazionale magiario. Le intenzioni di Mierosławski,

¹ Matter, *Cavour*, T. I, p. 274.

² Biblioteca di Rapperswil, Ms. 839.

gli scritti e i progetti coi quali si presentò, non parlavano adunque di una insurrezione polacca contro l'Austria. Invece durante l'udienza di Mierosławski da Cavour e nelle trattative più tardi coi ministri piemontesi come col re, sarebbe risultato che il governo italiano voleva avere contatto coi polacchi non solo come una minaccia contro la Russia, ma anche per provocare in caso di bisogno uno scoppio della rivoluzione polacca sul terreno della Galizia.

Cavour ricevette bene Mierosławski e conscio della situazione strana gli chiese con un sorriso, „come un tale spauracchio demagogo ha il coraggio di aver contatto con un conservatista come lui“. Gli dichiarò subito „che adesso non si può far parola di una legione straniera“. Cavour considerava la questione della legione come non importante e non concreta. Ma quando Mierosławski fece per uscire „di nuovo con un sorriso e guardandomi al disopra degli occhiali pregò di sedere e con la più grande attenzione mi chiese delle vera inclinazioni della Polonia rivoluzionaria“. A Mierosławski non mancavano nè le parole nè la fede nella grande forza rivoluzionaria della Polonia. Se non convinse Cavour, è certo però che il capo del governo che fece una l'Italia, volle apparire ai suoi occhi come convinto „poiché mutò il tono scherzoso e dichiarò che in Polonia e non altrove è il centro degli enigmi europei“ e aggiunse „a noi occorre la forza e non la schiavitù polacca“¹. In Polonia invece si può parlare soltanto col rivoluzionismo. „Perciò non mascheratevi, quando giungerà l'ora vi riceveremo come alleati assoluti senza nessuna limitazione. Ma adesso a mezzo e di nascosto non torna conto nè a noi, nè a voi di aver da far a vicenda“, terminò Cavour, pregando Mierosławski di ripassare da lui dopo essere stato dal Re e da Garibaldi e sottolineò ancora una volta. „I rivoluzionari polacchi sono una forza e una forza legale. Prima o poi bisognerà usarla“.²

¹ „que c'est là et nulle part ailleurs la clef de la question européenne ...c'est la force de la Pologne et non sa faiblesse qui nous est nécessaire“.

² „en définition les revolutionnaires polonais sont une force et une force légitime. Il faudra bien que tôt ou tard on s'en serve“. Mierosławski a Wysocki, Torino 18. XI. 1830. Biblioteca di Rapperswil, Ms. 839.

Il re Vittorio Emanuele dal quale Mierosławski fu in udienza a Napoli non gli diede grandi speranze. Le legioni ungheresi dovevano essere mantenute ed anzi aumentate in silenzio¹ ma il riguardo verso la Russia non permetteva una formazione polacca. A Napoli Mierosławski si incontrò con la delegazione dei Croati e dei Serbi austriaci, i quali volevano vedersi con Garibaldi e non avendolo trovato in continente, autorizzarono Mierosławski a trattare in loro nome a Caprera. Tutto fu rimesso al momento di una possibile guerra con l'Austria, soltanto allora si poteva pensare alla legione. „Interessa di attirare il pensiero nazionale a questa dedizione azzardata“ scriveva Mierosławski a Mazurkiewicz.² Da Garibaldi a Caprera Mierosławski giunse alla fine del 1860. Portò a Caprera lo scritto del comitato francese per l'indipendenza italiana nel quale i membri di detto comitato, noti democrati francesi, E. Arago, Corbon e Huet avevano dato a Mierosławski la facoltà di agire in nome del Comitato ed avevano espresso nel contempo il desiderio di riunire sotto gli ordini di Mierosławski tutti i reparti dell'armata di Garibaldi, ad eccezione degli italiani ed ungheresi e di creare con essi una legione straniera.³ Mierosławski „come ambasciatore di una alleanza che doveva unire indissolubilmente tutti i popoli oppressi“⁴ consegnò a Garibaldi la sciabola che aveva avuto Latour d'Auvergne, come il più valoroso granatiere di Francia, e che adesso mandava a Garibaldi il capitano de Kersausie, evaso dalla Cajenna, creatore della Società dei diritti dell'uomo e del cittadino. Garibaldi diede un pranzo in onore di Mierosławski nel quale furono fatti brindisi alla liberazione di Venezia, di Roma, della Polonia e dell'Ungheria. Ricordò a Mierosławski il suo comando in capo in Sicilia nel 1849, e l'onorevole ferita riportata nelle vie di Catania.⁵

¹ Pulszky a L. Kossuth, 30. XI. 1860. Archivio del Museo Nazionale di Budapest, Ms. 2935.

² 23. XII. 1860. Biblioteca di Rapperswill Ms. 839.

³ Le comité pour l'indépendance italienne au gen. Garibaldi, Paris 26. X. 1860.

⁴ C. de Kersausie a Garibaldi b. d. 1860 e Garibaldi a Kersausie Caprera 2. I. 1861.

⁵ *Der Wanderer*, Wien 9. I. 1861.

Due mesi prima Garibaldi aveva dato facoltà a Mierosławski di collaborare alla legione straniera, adesso consegnò nelle sue mani il proclama affermando che il ritiro a Caprera non voleva dire abbandonare la causa dei popoli e gli diede incarico formale di organizzare le legione.¹ Mierosławski però non portò via alcun risultato concreto. Garibaldi allontanato dal potere, poteva soltanto raccomandare la questione ai suoi amici e al governo. Cavour, il quale aveva sfuggito l'attacco dell'Austria solo in grazia dell'insuccesso di Francesco Giuseppe I. al congresso di Varsavia, e in grazia della protezione francese all'Italia mirava a conquistare per il nuovo stato italiano il riconoscimento delle potenze europee, non voleva in quel momento legarsi coi rivoluzionari polacchi ma nello stesso tempo non voleva rompere le relazioni con Mierosławski. L'affare della legione straniera, e particolarmente della scuola militare polacca in Italia, la quale avrebbe dovuto preparare gli ufficiali per la prossima rivoluzione contro l'Austria, non rigettò completamente,² soltanto lo rimise all'avvenire, alla conclusione del prestito nazionale italiano e di una più adatta situazione internazionale. Nonostante questo Mierosławski ingrandì le sue relazioni in Italia. Voleva, appoggiandosi alla grande popolarità di Garibaldi, acquistarsi la parte giovanile e più ardente della gioventù polacca, per la propaganda rivoluzionaria, e avere la stessa parte di Garibaldi nella prossima rivoluzione polacca. Sul soggiorno di Caprera, non senza esortazione dello stesso Mierosławski, scrissero i giornali francesi, belgi e svizzeri e tedeschi. Mierosławski stampò un proclama al paese sulla formazione della legione straniera, la quale „apparentemente rimandata“ a causa del ritiro di Garibaldi a Caprera „era saldamente matura nelle cospirazioni del patriottismo di tutta Europa“.³ Poco dopo stampò un manifesto „Risultati degli accordi intervenuti tra i generali Mierosławski e Garibaldi“.⁴ Diceva in esso che la dissoluzione dell'Austria è lo scopo „per l'insurrezione generale dei popoli“ che è giunto il tempo, nel quale si realizzano

¹ Garibaldi a Mierosławski 19. X. 1860, 30. XII. 1860, 26. I. 1861.

² Dulfus a Mierosławski, Ginevra 18. III. 1861 e L. Kurzyna a Majewski 6. X. 1861. Biblioteca di Rapperswil Ms. 839 e 841.

³ Proclama del 10. I. 1861. Biblioteca di Rapperswil Ms. 839 e 841.

⁴ Lo stesso 23. II. 1861.

i sogni di Enrico Dąbrowski „si realizza più facilmente, in quanto che oggi dobbiamo conquistare la viva Polonia attraverso la morta Austria“.

Inciò alle offerte per la legione, diffidando nello stesso tempo di mandare la gioventù all'estero. Questo indirizzo pubblicato segretamente a Varsavia¹ dagli agenti di Mierosławski, e le notizie non verificate e ingrandite, influirono sullo svolgimento degli avvenimenti specialmente a Varsavia. La gioventù più ardente si affrettò verso la Francia e verso le annunciate legioni italiane. L'ambasciatore russo protestò a Parigi contro l'agitazione per le legioni e le macchinazioni rivoluzionarie polacche protette dal principe Napoleone. Nel Regno di Polonia si ripeterono manifestazioni e dimostrazioni nelle strade, sanguinosamente represses dalla polizia russa.

Sotto l'influenza di questi avvenimenti e della progettata azione italiana-ungherese, avvengono delle conversazioni fra Mierosławski, il generale Klapka e il plenipotenziario di Garibaldi a Parigi gen. Bixio. I risultati di questi accordi vengono portati da Mierosławski a pubblica conoscenza nei suoi proclami.² „Vi è nota la cavalleresca amicizia che è stata giurata fra me, il nobile Klapka e l'immortale Garibaldi. A quello dei tre popoli che inizia la lotta con qualunque dei nostri comuni nemici, gli altri due sono obbligati a portare aiuto di insurrezione e di diversione senza esitare“. Gli avvenimenti spingono Garibaldi all'azione contro la Russia nonostante che ancor non è molto avesse diviso le speranze dei liberali europei nelle riforme dello Zar. Alla notizia delle stragi compiute nelle vie di Varsavia Garibaldi indirizza una lettera aperta al redattore del *Kotłokot*, A. Herzen, nella quale esprime il dolore e la simpatia del popolo italiano per la Polonia, getta la maledizione su quelli che compiono la strage, e invia espressioni di ammirazione per gli ufficiali russi che preferirono spezzare le sciabole piuttosto che lottare contro il popolo.³ In una lettera a parte a Mierosławski invita la Polonia come un anno prima ha invitato l'Italia alla raccolta di fondi per comperare „un milione di

¹ Lettere di Klapka a Mierosławski marzo-aprile 1861. Bib. Rapperswil Ms. 839.

² del 5. VI. 1861 nello stesso.

³ Garibaldi a Herzen 13. IV. 1861.

fucili".¹ Per aiutare la gioventù polacca, che alle notizie della legione era venuta in Italia, sorse allora sotto la presidenza onoraria di Garibaldi un comitato composto di amici del Garibaldi stesso, con il Dottore Occhipinti a capo. Questo comitato per mezzo dell'intervento personale di Garibaldi si adoperò presso il governo, perchè nel caso di impossibilità di formare in quel momento la legione fosse fondata a Genova una scuola militare. A comandante della scuola fu indicato Mierosławski: nelle disposizioni iniziate ancora ai tempi di Cavour e adesso assunte dal Ricasoli, il Mierosławski conseguì il permesso di apertura della scuola, gli fu concesso di collocare gli allievi presso le caserme genovesi, e un sussidio.

La scuola militare polacca durò dall'ottobre 1861 al luglio 1862 prima a Genova, poi a Cuneo, e preparò circa 300 partecipanti dell'insurrezione di gennaio: dal gruppo degli allievi della scuola sortirono Kołyszko e Wisłouch, maestri furono, Mierosławski, Langiewicz, Padlewski e altri. La scuola doveva quasi tutto a Garibaldi. Grazie alla sua protezione la scuola ricevette dal governatore di Genova la piazza d'armi, i cavalli nel maneggio cittadino, perfino le carabine e i cannoni per le esercitazioni.

Durante la solenne dimostrazione in onore di Garibaldi a Genova nel dicembre del 1861 la scuola si presentò con la massima pompa. Gli italiani non poterono non rallegrarsi dello stendardo polacco e meravigliarsi dei grigi mantelli (czamara) e dei rossi berretti.² Mierosławski era allora all'apogeo della sua popolarità e della sua potenza. Non seppe però mantenere la stima guadagnata in gran parte grazie a Garibaldi. Quando Mierosławski si recò per la prima volta a Caprera, gli amici francesi lo consigliarono di mantenere più serietà che non fosse solito avere, e un tono meno di chiaccherone e di noncuranza delle cose e degli uomini.³ Ciononostante anche allora egli trattò senza tatto la questione della sciabola offerta a Garibaldi, parlando di una restituzione di essa alla famiglia di Kersausie, quando Garibaldi non avesse un erede degno di tanto

¹ Garibaldi a Mierosławski 1. V. 1861.

² Mierosławski a Kurzyna 16. X. 1861 e 10. XII. 1861. Biblioteca di Rapperswil Ms. 839.

³ F. Huet a Mierosławski, 2. XI. 1860.

onore¹ e fu allora, quando il figlio del dittatore Menotti si era già distinto a fianco del padre.

Su uno sfondo di questioni personali, perchè il comitato genovese di aiuto ai polacchi non voleva riconoscere Mierosławski come unico rappresentante della Polonia, e a causa dell'azione di Mierosławski nella questione della scuola a Londra, scoppiò un dissidio tra Mierosławski e Occhipinti, il quale durerò lungamente.

Garibaldi tentò invano di mitigare questo dissidio, fece venire i due rivali a Caprera,² incitò Mierosławski a cedere e non orientandosi in principio nella situazione, raccomandò sia ad Occhipinti che a Mierosławski di non immischiarsi nelle questioni del comitato genovese.³

In ultimo la mancanza di tatto di Mierosławski e la sua smisurata ambizione allontanarono da lui Garibaldi. Il capo dei volontari di guerra italiani doveva riconoscere in parte giusto l'indirizzo del generale Rybiński che lo metteva in guardia contro Mierosławski.⁴ Gli intrighi di Mierosławski fra gli allievi della scuola militare, le sue liti con l'emigrazione e coi rappresentanti di Garibaldi in Italia fecero sì che egli dovette dimettersi dal comando della scuola.

Per protezione di Garibaldi al quale si era rivolta una delegazione della scuola pregandolo in proposito, fu nominato comandante il generale Giuseppe Wysocki. Alcuni mesi dopo il governo italiano sciolse la scuola militare per desiderio della Prussia e della Russia che avevano posto fra le altre questa condizione al riconoscimento del nuovo regno unito.⁵ Dopo l'infelice impresa contro lo Stato pontificio, quando Garibaldi ferito e prigioniero visse i momenti più duri della sua vita, l'emigrazione polacca e la gioventù delle università straniere si affrettò con auguri di salute e di un pronto ritorno all'attività, e con parole di ammirazione e di omaggio.⁶

¹ Garibaldi a Mierosławski, 2. I. 1861.

² z 28. VIII. 1861.

³ Garibaldi a Mierosławski, 26. X; 4. XI; e 15. XI. 1861.

⁴ Rybiński a Garibaldi, 28. X. 1861; e risposta di Garibaldi, 15. XI. 1861.

⁵ Wysocki a Garibaldi 24. VI. 1864.

⁶ La gioventù polacca di Heidelberg 29. XI. e la risposta di Garibaldi dei 30. XI. 1862, Garibaldi agli emigranti polacchi a Firenze, a L. Mierosławski 11. XII. 1862.

Il risorgimento nazionale dell'Italia e della Rumenia per l'attivo aiuto di Napoleone III°, influì certamente sull'affrettare la rivoluzione di gennaio. Nonostante questo però, decisivi, furono dei motivi interni; il comitato rivoluzionario europeo di Londra, voleva coordinare la rivoluzione polacca con la rivoluzione europea, riteneva prematuro il termine dello scoppio della rivoluzione, e preferiva rivolgerla contro l'Austria che contro la Russia. Nello stesso tempo l'insurrezione polacca provocò in tutta Italia delle manifestazioni entusiastiche di simpatia. Perfino il capo del partito clericale a Roma, il principe Marcantonio Borghese, affermò che gli insorti polacchi sono „i più grandi eroi del XIX secolo“.¹

Il principe Trubeckoj addetto dell'ambasciata russa a Roma, che si conteneva in pubblico in modo schernitore, fu costretto a lasciare il teatro fra le grida:

„Russi; orsi, via! via! andate in Siberia“.²

In tutta l'Italia avvengono assemblee popolari, chiedenti un' azione diplomatica, e un aiuto attivo per la rivoluzione polacca. Sotto la presidenza onoraria di Garibaldi sorgono numerosi comitati di aiuto alla Polonia. Le città mandano al parlamento petizioni sulla questione polacca.

I consigli municipale e provinciali prendono parte alle manifestazioni popolari, nonostante le proteste dell'ambasciatore russo a Torino e approvano offerte per la causa polacca.

L'entusiasmo generale trascinò alcuni volontari italiani, i quali partirono per la Polonia. Di loro, Nullo, Marchetti e Bechi, diedero la vita per l'indipendenza polacca, Caroli morì in Siberia, alcuni ritornarono di là solo dopo alcuni anni. Nel suscitare questo entusiasmo influisce molto Garibaldi.³ Nonostante la malattia, si accorda con gli organizzatori delle assemblee popolari, coi capi del partito di agitazione, per inviare aiuti alla Polonia, e il 15 febbraio lancia il suo celebre appello ai popoli d'Europa, nei quali li incita, a non permettere che bruci la capanna del vicino se vogliono un aiuto in

¹ Wł. Kulczycki a T. O. Orzechowski 4. II. 1864. Biblioteca di Rapperswil, Ms. 785.

² Lo stesso.

³ Lettere di Garibaldi e proclami del 4. II. 1863, 15. II. 1863, 10. III. 1863, 3. III. 1863, 7. III. 1863.

avvenire, quando il fuoco distruggerà la loro casa. Parla degli scellerati smembramenti della Polonia, e del sacrosanto dovere di aiuto nella lotta del diritto contro il despotismo. In un altro proclama esige da ogni italiano un offerta di un franco, nei manifesti agli amici in Svezia e all'esercito russo incita ad aiutare la rivoluzione polacca, „la cui causa identifica con quella di tutta l'umanità“ e nelle lettere all'emigrazione polacca in Italia e ai capi dell'insurrezione¹ accerta del vicino aiuto dell'Italia ai combattenti: „coll'anima e col cuore vado sulle traccie di tutti i progressi della vostra vittoria“. Alla notizia della morte a Krzykawka del suo compagno Francesco Nullo, uno dei Mille, scrive alla madre di lui a Bergamo, pregandola di perdonare se ha l'ardire di immettersi nel suo grande lutto, „ma“ scrive „anch'io amavo il nato dalle vostre viscere“. „E'caduto da valoroso per una causa santa, a quando gli uomini capiranno l'altezza del sacrificio del vostro Francesco allora l'umanità potrà decantare senza sacrilegio — Libertà, virtù, eroismo.“²

Sulla relazione di Garibaldi con l'insurrezione polacca non agirono soltanto le influenze amichevoli verso la Polonia. Nel febbraio 1863 fu a Caprera W. Rüstow giunto da Lipsia. Garibaldi gli chiese notizie della Polonia, e della relazione dei tedeschi con l'insurrezione. Il rivoluzionista tedesco gli diede informazioni non conformi allo stato delle cose, ma nelle quali come democrata credeva: che l'opinione della Prussia è per la maggior parte favorevole alla Polonia e che il governo di Bismarck non riceverà denari per inviare soldati alla frontiera della Polonia russa.

Nello stesso tempo Rüstow parlò delle „civilizzate frontiere della Germania ad oriente“, fece dei rimproveri all'insurrezione polacca, stessa e cioè che il movimento polacco resta sotto l'influsso del clero e dell'aristocrazia polacca e di Napoleone III.³

Non molto dopo visitò Caprera, il sig. Bakunin, celebre rivoluzionario russo, che trattava leggermente l'atmosfera re-

¹ Scritti di Garibaldi all'emigrazione polacca 5. II, a Langiewicz 7. III, a Wysocki 12. III, a Sierakowski 25. VI. 1863.

² Garibaldi a A. Nullo a Bergamo 27. V. 1863.

³ W. Rüstow, *Eln Besuch auf Caprera, Gartenlaube* febbraio 1863.

ligiosa dell'insurrezione polacca, e il suo carattere nazionale. Bakunin avrebbe voluto mutarla in un movimento rivoluzionario di carattere internazionale e in una rivoluzione sociale. Rimproveri anche alla Polonia faceva Herzen in una lettera aperta a Garibaldi, stampata nel „Kołokoł“.¹ Si presentò ivi con l'idea russa delle terre in comune, contro la proprietà terriera, trovantesi nelle mani delle nobiltà polacca, sollevò la questione delle frontiere tra la Polonia e la Russia, e parlò del carattere cattolico dell'insurrezione. Garibaldi nella risposta al direttore del „Kołokoł“, non entrò in merito della questione, diede in questa occasione una espressione della sua antipatia per il cattolicesimo, ma molto chiaramente negò ai rivoluzionari russi il diritto di fare in quel momento qualunque rimprovero alla Polonia.

„Mi pare „scrisse“ che la Polonia dove si battono le donne e si impicca la gioventù, dovrebbe destare nel popolo russo il compianto, per lo meno presso quella parte più nobile alla quale tu appartieni, signore, e suscitare delle proteste più solenni delle parole“. „In questo momento in cui si versa il sangue, i forti dovrebbero per lo meno sentire pietà dei deboli“. Le influenze nemiche non smorzarono l'ardente entusiasmo di Garibaldi per la Polonia. Fra i rivoluzionari russi e Mazzini e Garibaldi si delineava già allora una differenza nelle idee sulle questioni sociali e nazionali, la quale col tempo porta al dissidio. Per il solitario di Caprera dono non troppo toccante fu certo la corona argentea dei repubblicani di Lipsia, offertagli da Rustow.²

Garibaldi, il cui stato d'animo meglio di tutto definisce uno dei contemporanei³ colle parole „hésitations impatientes“, impaziente ed incerto, eccitato dal suo grande temperamento, e comprendente che nell'azione preparatoria meglio agisce il governo e il re, voleva che la democrazia europea venisse in aiuto alla Polonia, e desiderava nello stesso tempo l'attacco dell'Italia contro Roma e Venezia. In questo tempo, intanto,

¹ *Kołokoł* 15. XI. 1863, Nr. 177. — A. Herzen, *Petnoje sobranije soczinenij*, Petersburg 1920, t. XVI, p. 526-534.

² *Gartenlaube*, febbraio 1863.

³ F. Huet a Mierosławski Parigi, 27. X. 1861.

come al tempo della guerra di Crimea, la questione polacca era in contrasto con quella italiana, sul terreno della politica europea; il timore che gli italiani attaccassero Venezia e Roma tratteneva il governo austriaco da una azione in Polonia.

Il governo nazionale polacco deluso nei primi mesi dell'insurrezione dai rivoluzionari europei, ai quali non riuscì di suscitare un movimento a mano armata in nessuna parte, cominciò a contare sull'aiuto degli imperi, prima di tutti Austria, Inghilterra e Francia. La possibilità di organizzarsi e di armarsi sul terreno della dominazione austriaca, fu per l'insorto polacco una questione quasi decisiva. Il governo nazionale non voleva per una vaga probabilità di aiuto da parte dell'Italia rivoltare verso la Polonia tutta la forza dell'Austria.

Per questo non approvò le legioni sotto lo stendardo nazionale ungherese.¹ Malvolentieri vide le relazioni troppo amichevoli dell'agente torinese del Governo Ordęga, coi rivoluzionari italiani, e procurò di trattenere il suo ardore.² Mandando denari per l'impresa di Menotti Garibaldi in Polonia, il governo nazionale esigeva che i volontari italiani non agissero contro l'Austria.³

Per il governo italiano l'insurrezione contro la Russia fu un fatto non felice. Avrebbe preferito l'unità polacca, sotto la dominazione russa, ed espresse questa idea attraverso il suo ambasciatore a Pietroburgo, nella speranza che questo provochi un conflitto tra l'Austria e la Russia. Quando questo non riuscì attese lo svolgersi degli eventi, e non volendo andare con l'Austria prese una piccola parte nella campagna diplomatica contro la Russia.⁴ Il partito dei „moderati“ proteggeva questa politica, nonostante che essi desiderassero anche la guerra con l'Austria, poichè il peso di preparare una guerra era per il giovane stato sempre più pericoloso. Invece il partito radicale del movimento „partito d'azione“ considera, che l'insurrezione

¹ Il governo nazionale a W. Czartoryski, 17. VIII. 1863.

² Il governo nazionale a Ordęga, 27. XI. 1863.

³ Il governo nazionale a Grabowski, 13. VII. 1863. Wydawnictwo materialów do 1863/4 (Edizione dei materiali 1863/4). Leopoli 1890, t. III, p. 54, Mazzini a N. N. senza data 1863, Lewak, Mazzini, p. 97.

⁴ Il libro verde italiano *Le gouvernément italien Rome et la Pologne*, Paris 1863.

polacca occupa l'Austria abbastanza fortemente, e permette un attacco dell'Italia sul Mincio.

Diceva anche, che dovere della democrazia europea, è dare aiuto all'insurrezione polacca, attraverso il dilatare della rivoluzione. Creatore e ardentissimo araldo di questo programma fu G. Mazzini; nel proclama stampato nel „Dovere“ invocò gli italiani, che per l'avvenire della loro patria per l'onore della bandiera, per il sangue dei polacchi versato in difesa dell'Italia, per Garibaldi, per tutto ciò che avevano di santo e di caro si affrettassero in aiuto della Polonia. Ma non un calmo raccogliere di denari e di armi, ma l'attacco a Venezia, la rivoluzione in Galizia e in Serbia. „Venezia, Belgrado, Pest, là sta la salute della Polonia là sta il dovere d'Italia“.¹

Sotto l'influenza dei proclami di Mazzini e di Garibaldi e dell'agitazione del partito d'azione, furono convocate assemblee popolari, raccolti volontari, armi e denari. Specialmente nei primi mesi dopo lo scoppio dell'insurrezione polacca, vi fu in tali assemblee più agitazione contro il governo e contro i partiti moderati, che propaganda polacca. Più come disse il ministro dell'interno Peruzzi di „mazzinianismo che di polonismo“. Ciò nonostante il pensiero dell'attacco all'Austria acquistava aderenti. Il comitato generale per l'indipendenza ungherese, sorto in quel tempo sotto la guida di Kossuth, mandò un proclama, incitando il popolo ungherese a prepararsi al movimento armato. Il governo nazionale polacco, quando le speranze dell'aiuto da parte delle potenze si mostrarono vane e quando anche l'Austria doveva dichiarare lo stato d'assedio in Galizia, si piegò a patti coi rivoluzionisti e incaricò di spronare Garibaldi all'attacco all'Austria.²

Si mostrò disposto infine a questo pensiero anche il re Vittorio Emanuele e trascinò con sè il Governo. Kossuth e il generale Klapka trattano col primo ministro italiano Minghetti³ la questione di provocare un movimento armato in Ungheria. Il

¹ *Il Dovere* 26. II. 1863.

² Agenzia di Vienna a W. Przybylski, 22. II. 1864, Biblioteca di Rapperswil, ms. 800.

³ A. Divéky, *Kossuth wobec powstania*, Leopoli 1913. *Der Weiss Adler*, Zurigo 23. II. 1864.

re tratta dell'insurrezione in Galizia con Mazzini¹ e Garibaldi. Incominciano a svolgersi gli avvenimenti. Mandati a Parigi con larghi pieni poteri, del Governo nazionale, K. Ruprecht e W. Przybylski conducono trattative con gli ungheresi e l. 8. III. 1864 fanno con essi un trattato.² Tutte due le parti si obbligavano all'aiuto nella lotta contro la Russia e l'Austria fino a raggiungere la libertà di tutti due i popoli. Il comitato d'indipendenza ungherese garantiva la libertà civile politica e religiosa per gli slavi abitanti nel territorio ungherese.

La Polonia si obbligava a servire di intermediario per mantenere l'accordo fra gli ungheresi e gli slavi. Negli accordi verbali gli ungheresi³ „promisero aiuto e diedero la libertà di organizzare i nostri reparti sul loro territorio, e adeguatamente esigevano la libertà di organizzarsi sui Carpazi e di formare sotto la nostra tutela e nome, delle proprie legioni in Rumenia e in Serbia“ dove la relazione della popolazione verso i Magiari non era favorevole.

Preparata la rivoluzione in Ungheria e tra gli Slavi austriaci, i reparti militari dovevano organizzarsi sul territorio rumeno e serbo e Rumenia e Serbia promisero la loro protezione. Perfino la Turchia aderì a vedere preparativi di guerra sul suo territorio. L'agente del governo nazionale mandato nel 1864 a Belgrado, Z. Miłkowski, si accordò in queste questioni con i Cechi a Dresda, col ministro degli affari esteri a Torino e col ministro di Serbia, Garaszanin a Belgrado;⁴ il generale St. Türr, il più grande amico di Garibaldi, dirigeva in nome del comitato ungherese i lavori preparativi in Rumenia e in Serbia.⁵

L'agente polacco diplomatico a Torino, Giuseppe Ordega, il quale contrariamente al principe Wł. Czartoryski da molto tempo voleva l'intesa fra il Governo nazionale, l'Italia e i rivoluzionari, si rallegrò della vittoria della sua politica.⁶ Il re pro-

¹ Bolton King, *Mazzini*, Firenze 1922. Stern, *Geschichte Europas*, t. IX., p. 131

² *Kwartalnik Historyczny*, Leopoli 1923. A. Lewak, *Il partito d'azione italiano e l'insurrezione di gennaio*, p. 358—373.

³ A. Wołyński a Miłkowski, 11. VII. 1863, Biblioteca di Rapperswil, ms. 1357/63.

⁴ Ricordi di Miłkowski, ms. posseduto dalla famiglia.

⁵ Curatulo, *Scritti e figure del Risorgimento*, p. 91.

⁶ Ordega a T. O. Orzechowski, 18. III. 1864.

tesse il pensiero dell'azione comune. Fra i rivoluzionari italiani, polacchi, ungheresi, si arrivò ad un accordo in forza del quale Garibaldi doveva stare alla testa dei comuni reparti armati.¹ Per assicurare a questa azione la protezione dell'Inghilterra e per avere di là i fondi che abbisognavano per l'impresa, Garibaldi in aprile si recò a Londra. Il suo soggiorno in Inghilterra si cambiò in un trionfo in entusiasmo interminabile per giornate intere. Sulla Piazza Trafalgar lo acclamarono moltitudini da lungo tempo non viste. Fra la delegazione italiana e gli ungheresi erano i polacchi emigranti salutati col grido „Poland for ever!“ Al banchetto popolare al palazzo di Cristallo, accogliendo fra l'altro la deputazione polacca, e l'indirizzo dell'emigrazione² Garibaldi accertò che „coll'anima e col cuore“ è coll'insurrezione e rivolgendosi alle folle, li incitò ad aiutare la Polonia.³ Accettando dai fanciulli polacchi dei fiori a Strafford House disse: „la questione della Polonia, è per me la questione della mia patria e la questione della libertà, sono pronto a dare per essa la vita.“⁴ Il grido di aiutare la Polonia fu, vicino alla questione di Roma e di Venezia, sulle labbra di tutti quelli che ospitavano il Garibaldi. In un ricevimento da Herzen Mazzini pronunciò un brindisi in onore della Polonia; Garibaldi gli rispose parlando „della patria dei martiri, della Polonia, la quale sostiene una lotta mortale, per l'indipendenza e dà un alto esempio agli altri popoli“.⁵

Durante le accoglienze entusiastiche del 21. aprile furono stabiliti e sottoscritti i preliminari della convenzione tra il Governo nazionale polacco e Garibaldi. In nome della Polonia partecipò il commissario plenipotenziario del governo nazionale Carlo Ruprecht. Garibaldi agì come rappresentante del partito italiano d'azione. Sui principi della libertà, dell'eguaglianza e dell'indipendenza politica si obbligavano „il popolo polacco e l'italiano“ a riunire le proprie forze per la lotta contro il comune nemico e „per comune nemico considerare chiunque

¹ Garibaldi all'agenzia del governo nazionale a Torino, febbraio 1864.

² Indirizzo a Garibaldi del 16. IV. 1863.

³ *Głos Wolny* (La libera voce) del 21. IV. 1864, p. 39 e *Gazeta Narodowa*, Leopoli 14. VI. 1882.

⁴ *Journal des Débats*, 15. IV. 1864.

⁵ Curatulo, *Il dissidio tra Mazzini e Garibaldi*, p. 239.

si opponesse all'indipendenza e alla libertà dei due popoli". Per discutere i mezzi di realizzare questa alleanza il governo nazionale doveva inviare a Caprera un suo rappresentante plenipotenziario.¹

Si può presumere che Napoleone sapeva dei piani di attacco dell'Austria; con questo si potrebbe spiegare l'assenso del principe rumeno Cuza di E. Garaszanin e della Sublime Porta, ai preparativi in Oriente. Ciò nonostante la condizione posta dalla Francia in cambio della protezione a questi progetti doveva essere di non toccare la questione romana, e di condurre l'azione senza Mazzini e i rivoluzionari di Londra ai quali il governo di Napoleone ascriveva di aver preso parte al non lontano attentato di Greco. La missione degli ufficiali italiani fu nel marzo 1864 a Parigi, per inclinare Napoleone alla guerra con l'Austria, la qual cosa non era preclusa, dato che Vienna aveva respinto le proposizioni polacche dell'imperatore dei francesi. L'agente diplomatico del Governo Nazionale a Parigi, principe Adamo Sapieha, parlò nella lettera a Londra² di „un accordo formale“ tra il governo torinese e Garibaldi prima del viaggio di quest'ultimo a Londra. Secondo le informazioni di Sapieha, il viaggio doveva avere lo scopo di trovare dei fondi per l'impresa dalmata. Garibaldi non doveva toccare la questione romana, „e rompere le relazioni con Mazzini almeno apparentemente“. Una persona di fiducia del re Vittorio Emanuele, il maggiore Porcelli, mandato a Londra dietro a Garibaldi³ aveva certamente il compito di agire su di lui in questo senso.

Intanto le sfere inglesi politiche avrebbero voluto volgere Garibaldi piuttosto contro Roma e trattenerlo da „ulteriori spedizioni avventurose“. Ospitato affettuosamente, nominato cittadino di Londra, suscitante l'entusiasmo delle folle, voleva fare un viaggio per l'Inghilterra per la propaganda dei suoi scopi politici. Il governo inglese, il quale facilitò a Garibaldi il vedersi coi rivoluzionari, e non disturbò il diffondersi di notizie su queste visite, prese conoscenza delle proteste russe, austriache e certamente francesi contro l'ulteriore agitazione

¹ Convenzione dell 21. IV. 1864.

² a K. Ruprecht 15. IV. 1864.

³ A. Stern, *Geschichte Europas*, T. IX. p. 131.

di Garibaldi. Gladstone cominciò a spiegare a Garibaldi che la sua salute poteva soffrire a causa delle entusiastiche e faticose accoglienze che lo attendevano nel divisato viaggio. Lo pregò di limitare le sue visite a sei città. Garibaldi molto suscettibile sul punto dell'ospitalità dichiarò allora che rinunzia del tutto al viaggio e lasciò improvvisamente l'Inghilterra.¹

A Caprera dove Garibaldi ritornò, fu stipulato in giugno² un trattato offensivo e difensivo, a svolgimento dei preliminari fatti in precedenza. Questo trattato certamente mutò sotto l'influsso dei politici italiani alcune delle deliberazioni londinesi. Garibaldi non apparve come rappresentante del partito d'azione, ma sottoscrisse il trattato in nome della inafferrabile „democrazia italiana“. La Russia, con la quale continuava la lotta polacca, non era considerata come il principale nemico della libertà, ma, secondo i desideri italiani, l'Austria, e fu fatto obbligo di attaccarla in due mesi dalla conclusione del trattato nello stesso tempo a nord e a sud.

Per lungo tempo ancora si doveva pesare tra i piani di Vittorio Emanuele e di Garibaldi. Il re desiderava che Garibaldi stesse alla testa della spedizione in Galizia e si adoperò per piegarlo a questo, per mezzo del maggiore Porcelli. Garibaldi rispose che è pronto ad andare „dove il re ordina“ ma che un altro può assumere il comando di questa spedizione e che egli deve essere mandato a Napoli dove la reazione può usufruire dell'impiego delle armi nel nord per ridare ai Borboni il loro trono. Egli saprebbe tenere Napoli fedele al re, e creerebbe in poco tempo un esercito di 200.000 soldati regolari. Vittorio Emanuele non deve temere che Garibaldi „si dichiarasse re di Napoli o proclamasse ivi la repubblica“³ Vittorio Emanuele non temeva questo, ma non voleva in quel momento un attacco su Roma, alla quale Garibaldi mirava chiaramente, e sospettava perfino Garibaldi di un piano contro la Francia.⁴ La giovinezza di Garibaldi lo legava a Nizza, il mo-

¹ *Journal des Débats*, Corrispondenza da Londra 11. V. 1864.

² 6. VI. 1864.

³ Curatulo. *Garibaldi Vittorio Emanuele e Cavour*, p. 363.

⁴ K. Ruprecht al principe A. Sapieha, Londra 21. IV. 1864 e L. Rzyzyczewski a K. Ruprecht, Torino 27. III. 1864. Raccolte di Battignolles. Biblioteca nazionale di Varsavia.

mento del più grande entusiasmo nazionale a Napoli e la non lontana spedizione terminata ad Aspromonte e la dignità di Gran Maestro della massoneria italiana¹ ricevuta nel 1864 loolgevano piuttosto contro Roma. Il duca di Southerland, il quale nel giugno visitò Garibaldi a Caprera² e con lui andò a Ischia, orientò anche Garibaldi contro Roma, e contro Napoleone III°, e certamente non si adoperò per inclinarlo alla spedizione galiziana.

Ad Ischia si riunirono i volontari, si prepararono le armi; doveva già riunirsi tutto lo stato maggiore del futuro esercito di Garibaldi. Il più attivo nell'organizzare la spedizione che ancora non si sapeva se sarebbe stata diretta contro Venezia o contro la Galizia o perfino contro Roma era Mazzini. Desiderava egli avere la direzione nelle sue mani e renderla dipendente dai rivoluzionari di Londra. Preparò i quadri dei reparti volontari a Torino, e diede i comandi di essi ai suoi seguaci organizzati nel comitato militare torinese. Desiderava togliere l'ingerenza senza intermediari nei riguardi di questa spedizione ai rappresentanti del governo nazionale polacco, Przybylski e Ordega, e vedeva malvolentieri il loro intervento presso il re in questa questione³. Invece di essi spinse a trattative con Garibaldi e col governo Luigi Bulewski già membro del comitato rivoluzionario Europeo, il quale agiva in Italia in nome del recentemente sorto Focolare rivoluzionario polacco. La direzione militare doveva essere assunta da Borzysławski, il quale anche partì coi volontari verso la Moldavia ricevendo dal re fondi adatti. Le trattative tra Mazzini, Klapka, Türr e Bulewski alle quali prese parte il re e in sua rappresentanza il ministro dell'interno Peruzzi durarono fino al luglio 1864. Con i capi del partito d'azione tratta anche E. Kwaternik, ex-deputato al parlamento croato, il quale consegna nelle mani di Przybylski un memoriale sull'attività comune dei Polacchi, dell'Italia e della Croazia.⁴ Le trattative tra il governo

¹ *Der Weisse Adler*, Zurigo giugno 1864, p. 246.

² *Ojczgzna*, Lipsia 25. VI. 1864, n. 46.

³ Mazzini a K. Ruprecht 10. V. 1864.

⁴ Memoriale del 20. V. 1864. Biblioteca di Rapperswil, ms. 800 e lettera di Kwaternik a W. Plater, 23. IV. 1864, ms. 893. A torto gli italiani si rivolsero verso Kwaternik con una certa riserva e disistima.

italiano Garibaldi e Mazzini fallirono quasi certo non soltanto per definire contro chi doveva essere diretto l'attacco, ma anche per stabilire, chi, oltre Garibaldi, doveva averne la direzione. Il governo targeversò così lungamente per dare armi per Venezia e per la spedizione che Mazzini ruppe le trattative e pubblicò la questione della progettata spedizione nello scritto, „Il Diritto“, non nascondendo la partecipazione del re ai preparativi. Il governo ritirò allora le armi, i volontari furono dispersi e Bulewski fu costretto a lasciare l'Italia.¹ Kwaternik perì in Croazia durante l'agitazione che egli stesso suscitò, non essendo stato avvertito a tempo che l'impresa era fallita.²

Dopo la sconfitta dell'insurrezione del 1863 Garibaldi mantenne vive relazioni con la nuova emigrazione polacca. Ricevette a Caprera uno dei capi dell'insurrezione polacca, il generale Hauke-Bosak, e altri ospiti polacchi e trattò con essi sulla nuova fondazione della scuola militare polacca in Italia.³ Direbbe il comitato di aiuto agli emigrati polacchi in Italia, spinse all'azione i suoi amici politici,⁴ si adoperò per liberare dalla fortezza di Varsavia l'agente polacco Kraemer suo inferiore nel 1860⁵ e non si trattenne dal dichiarare che considera la „questione polacca come questione della sua patria“.

Nella nuova tappa delle aspirazioni unitarie italiane, nella guerra contro l'Austria nel 1866, i riguardi verso l'alleato prussiano non permisero di creare delle particolari formazioni polacche di volontari in Italia. Il gruppo dei radicali dell'emigrazione polacca di Parigi pubblicò un proclama incitante i volontari alla rivoluzione che si preparava in Ungheria.⁶ I membri del Comitato rappresentativo parigino dell'emigrazione, Jarosław Dąbrowski e J. Hauke-Bosak si rivolsero a Garibaldi col progetto della partecipazione polacca alla guerra. La lettera

¹ Atti del focolare rivoluzionario pol. Biblioteca di Rapperswil. *Rzeczpospolita Polska*. Genova 1. IV. 1870. Curatulo, *Il dissidio tra Mazzini e Garibaldi*, p. 246.

² Z. Miłkowski a A. Wołyński 26. IV. 1883. Biblioteca di Rapperswil, Ms. 1357/63.

³ Hauke-Bosak a Garibaldi 26. IX. 1864. Garibaldi a Hauke 11. X. 1864. W. S a b o w s k i, *J. Hauke-Bosak*, Cracovia 1871.

⁴ Garibaldi a A. Albanese 18. IV. 1865.

⁵ Garibaldi al Consiglio Federale svizzero 20. III. 1866.

⁶ Proclama stampato a Parigi 21. VII. 1866.

di Hauke „di carattere non esibizionista“¹ (per riguardo alla Prussia) proponeva una legione polacca a condizione che fosse costituita in modo „più legale“.

Gli emigranti polacchi, abitanti da alcuni anni in Italia, volevano anche senza questa condizione prendere parte alla guerra dell'Italia per la liberazione. Il comitato di emigrazione polacco a Palermo, ricordò la partecipazione dei polacchi alle lotte precedenti, e affidò nelle mani di Garibaldi la dichiarazione di essere pronto ad aprire dei reparti di volontari polacchi.² A Torino la commissione dei volontari si formò e si rivolse al governo fiorentino e a Garibaldi, pronta a servire sotto i suoi ordini.³ Nonostante i passi di Garibaldi presso il governo e presso il re Vittorio Emanuele,⁴ le influenze diplomatiche non permisero la partecipazione dei volontari sotto le bandiere polacche. I polacchi presero parte a questa guerra in un reparto a parte di circa quaranta volontari, reparto delle „guide“ di Garibaldi.⁵

M. Langiewicz trovandosi con Garibaldi a Lunato nel giugno 1866⁶ ritornò sull'antica concezione di allargare la guerra con l'aiuto del movimento popolare presso gli Slavi del sud; ciononostante Garibaldi dovette opporgli un categorico rifiuto. L'attacco all'Austria con l'aiuto delle forze rivoluzionarie, ma senza i Polacchi, preparava Bismarck nel caso che la campagna in Boemia non fosse favorevole alla Prussia. Il generale Stefano Türr organizzò d'accordo con Lamarmora e con Bismarck un corpo di volontari ungheresi con l'aiuto dei governi rumeno e serbo; il 31 luglio Türr ricevette la notizia delle vittorie prussiane e dell'armistizio e nello stesso tempo l'ordine di sciogliere i volontari raccolti.⁷

I polacchi sono compagni a Garibaldi anche nelle sue imprese posteriori. Uno degli ufficiali a lui più devoti Borzy-

¹ Hauke a Plater, Spezia 3. V. 1866, Biblioteca di Rapperswil, ms. 885.

² L'emigrazione polacca a Palermo a Garibaldi, aprile 1866.

³ La commissione dei volontari polacchi a Garibaldi, Torino 24. V. 1866.

⁴ Lettere di Garibaldi a Brochocki del 7. V. e del 21. V. 1866 e della commissione dei volontari polacchi del 28. V. 1866.

⁵ A. Wołyński, Biblioteca di Rapperswil, Ms. 550.

⁶ M. Langiewicz a W. Zienkiewicz 3. VII. 1866.

⁷ Curatulo, *Scritti e figure del risorgimento*, p. 91—99.

slawski restò ferito gravemente nell'impresa di Roma sotto Mentana.

Nell'anno 1870 nell'armata volontaria di Garibaldi in favore della Francia si creò la legione polacca, a capo della quale doveva essere Jarosław Dąbrowski.¹ Garibaldi si occupò molto caldamente dei volontari polacchi.

Esigette da Gambetta la possibilità di uscire da Parigi per Dąbrowski e lo raccomandò al suo successore nel comando dell'armata dei Vosgi. L'incorporazione del reparto volontario polacco all'armata del generale Frapoli e l'esser stato dato il comando dell'armata dei Vosgi all'ammiraglio Penhoat trattennero Dąbrowski a Parigi, dovè perì sulle barricate.

Il comandante della prima brigata dell'armata dei Vosgi fu il generale Hauke-Bosak, il quale cadde gloriosamente alla testa di una ricognizione in Val de Suzon. Nell'ordine del giorno del 26. gennaio lo salutò Garibaldi come „Leonida dei nuovi tempi“.

Fino alla fine Garibaldi si interessò delle questioni polacche e della vita dell'emigrazione polacca.²

Per questo nel giorno del funerale dell'Eroe d'Italia, quando le nubi coprivano il cielo e il mare in burrasca sembrava vietare l'accesso a Caprera, si ritrovarono gli antichi compagni polacchi del dittatore.

Nel corteccio funebre alla testa della delegazione polacca stava l'antico tenente dell'artiglieria polacca, il difensore di Wola, Constantino Ordon.

¹ Scritti di Garibaldi dell'ottobre 1870 al marzo 1871.

² Garibaldi a Plater 18. IV. 1871 e nella celebrazione del 29. XI. 1880 a Poznań.

ADAM LEWAK

GARIBALDI WOBEC POLSKICH DĄŻEŃ
DO NIEPODLEGŁOŚCI

THE
GARDEN OF EDEN
DO NOT FORGET
TO BRING YOUR
CHILDREN

GARIBALDI WOBEC POLSKICH DĄŻEŃ DO NIEPODLEGŁOŚCI

W PIĘĆDZIESIĄTĄ ROCZNICĘ ŚMIERCI J. GARIBALDIEGO

Twórcy zjednoczonej Italji byli niemal bez wyjątku gorącymi przyjaciółmi Polski. Przyjacielem Polski nie tylko w słowach, ale i w czynach, był i król Wiktor Emanuel, i wielki mąż stanu, K. Cavour, i konspirujący na korzyść Italji i Polski J. Mazzini, i — przedewszystkiem — Józef Garibaldi.

Wynikało to z politycznego położenia Włoch i Polski w XIX wieku. Pomimo różnic geograficznych i etnicznych szły dzieje Italji i Polski przez czas długi temi samemi torami. Bliskie, od kilku wieków trwające, stosunki kulturalne, wspólny los i jednakowe cele sprawiły, że Polska i Włochy spotykały się w swych dążeniach do odrodzenia politycznego, że podobnie reagowały na ideowe prądy europejskie i że wносиły do ówczesnej literatury, do ruchu religijnego czy do życia politycznego — podobne pierwiastki narodowe. Niedola narodu polskiego i włoskiego, rozbiory Polski, rozbiecie Italji na małe państwa i panowanie na włoskiej ziemi przemocy austriackiej sprawiły, że patrjoci polscy najłatwiej mogli się porozumieć z włoskimi i często jedni drugim nieśli pomoc w walce o wolność.

Rewolucja francuska i wojny napoleońskie budziły tak Italję jak i Polskę do nowego życia. Z Włoch wyniosły legjony hymn narodowy i ideologję powstańczą, która żyć będzie przez cały wiek XIX. Rozwój tajnych organizacyj polskich i włoskich szedł wprawdzie odrębnemi drogami, nie brak jednak wpływów i stosunków wzajemnych. Promieniści, Filareci i Filomaci wileńscy wzory i nazwę wzięli prawdopodobnie od tajnej¹ organizacji medjolańskiej *Reggionanti*, a w warszawskim Wolnomularstwie Narodowym zamyślano o tem, by iść z pomocą re-

¹ Sz. Askenazy, *Łukasiński*, Warszawa 1929, t. I, str. 95, 401.

wolucji neapolitańskiej r. 1821. Tak polscy, jak i włoscy patrioci liczyli na pomoc liberalizującego cara Rosji, wierzyli w jego plany wskrzeszenia Polski i brali za dobrą monetę zachęty i obietnice agentów rosyjskich, czynione karbonarom wówczas, kiedy Aleksandrowi I szło jedynie o skrępowanie przez niepokoje w Italii wpływów austriackich na Bliskim Wschodzie. Nadzieje na pomoc carską kończą się: w Polsce procesem przeciw tajnym stowarzyszeniom, w Italii z chwilą, kiedy Aleksander I zgodził się podczas zjazdów w Lublanie i Weronie na interwencję austriacką w Neapolu, zarabiając sobie u Włochów na nazwę *Giuda del liberalismo europeo*.

Okres Restauracji (1815—1830) nie potrafił ani w Polsce, ani we Włoszech stłumić dążeń narodowych. Studja klasyków, wzory z dziejów Grecji i Rzymu, oraz wspomnienia bohater-skich czynów niedawnej epoki napoleońskiej wychowują nowe pokolenie w atmosferze miłości dla ojczyzny i w kultywacji dla bohaterstwa. To też romantyzm na terenie polskim i włoskim traci w krótkim czasie swoje cechy reakcyjne; z protestu przeciw dotychczasowym zasadom estetycznym staje się prądem, dążącym do wolności we wszystkich kierunkach, tak do wolności indywidualnej, jak i politycznej. Głoszony przez romantyków nawrót do dziejów narodowych pogłębia tęsknotę za dawną świetnością polityczną, zwrot ku ludowości, w której romantycy szukali świeżych tematów literackich,—wzmocnia siły i tężyznę narodową. Rozwijają się tajne stowarzyszenia i organizacje, budzi się bunt przeciw panowaniu obcych.

Rok 1830 i 1831 był tak dla Polski jak i dla Italii rokiem nadziei, walk i ciężkich zawodów. Zewnętrzne formy rewolucji były też same w Polsce co we Włoszech, a więc kluby patriotyczne, gwardje narodowe, owacje dla trójkolorowego sztandaru i wiara w pomoc rewolucji francuskiej.

Po klęsce 1831 r. znaleźli się we Francji obok rewolucjonistów włoskich przywódcy powstania polskiego; jedni i drudzy uważali się za przedstawicieli wolności i za obrońców praw narodowych. Z tych samych warunków życia emigracyjnego, z tych samych pierwiastków i pod temi samemi wpływami tworzy i Wielka Emigracja polska i mniej liczni, a bardziej rozproszeni emigranci włoscy, swoją ideologję i swe programy polityczne. Przewodnią myślą staje się hasło wzajemnej

pomocy ludów, walczących o wolność. Hasło to głosi Adam Mickiewicz w *Księgach Pielgrzymstwa Polskiego*, tłumaczonych na włoski i przemycanych przez granicę na półwysep apeniński. Mickiewicz pisze w *Księgach*: „gdzie tylko w Europie jest ucisk wolności i walka o nią, tam jest walka o ojczyznę i za tę walkę bić się wszyscy powinni”. Hasło to propagują komitety Emigracji Polskiej, zgadza się ono z wiarą w solidarność narodów, głoszoną w artykułach J. Mazziniego w *Giovine Italia*, a podziela je przeważna część emigracji polskiej i włoskiej. Prowadziło ono wyprawy Zaliwskiego, Konarskiego i braci Bandiera przeciw policji i żandarmerji Austrii i Rosji.

Ważnym punktem w tej współpracy rewolucjonistów włoskich i polskich była wyprawa emigrantów w 1833 r. na Frankfurt, a w styczniu 1834 r. na Sabaudję. Wyprawa skończyła się klęską rewolucjonistów, lecz zbliżenie się wzajemne i przeżyte wspólnie trudy przyczyniły się do powstania nowej tajnej organizacji międzynarodowej, Młodej Europy. Akt fundacji Młodej Europy, podpisany w Bernie szwajcarskiem 14 kwietnia 1834 r., zapewniał wzajemną pomoc i przymierze narodów w dążeniu do wolności. Podpisali ów akt przedstawiciele rewolucjonistów polskich, włoskich, niemieckich, szwajcarskich, a przystąpili doń później Francuzi i Hiszpanie.

W tym czasie zetknął się J. Garibaldi po raz pierwszy z Polakami, jako z towarzyszami wspólnej walki. Ścigany przez sądy za udział w ruchu rewolucyjnym w Piemontcie, musiał z Włoch uciekać. Jednakże jego natura czynna, zawód marynarza i chęć przygód nie pozwoliły mu na złączenie się z emigracją włoską i pośrednio z wychodźstwem polskim we Francji czy Anglii. Przyjął służbę u deya tuniskiego na statkach korsarskich, potem przedostał się do Ameryki Środkowej, gdzie wkrótce zasłynął w walkach wewnętrznych tamtejszych republik. W Urugwaju spotyka Garibaldiego Al. Walewski, kapitan wojsk polskich w 1830 r., później sławny mąż stanu francuski. Powróciwszy z Ameryki do Paryża, wyrażał się z entuzjazmem o Garibaldi. Mówił, że jest on „równy najlepszym marszałkom Francji”,¹ a w ustach syna pani Walewskiej i Napoleona I były to słowa najwyższego uznania.

¹ G. Curatulo, *Il dissidio tra Mazzini e Garibaldi*, Milano 1928, str. 51.

W tym czasie, kiedy Garibaldi wśród przygód i bujnego życia w Ameryce Środkowej zaprawiał się do roli, którą miał niebawem odegrać w Italii, emigranci włoscy i polscy przygotowywali przyszłe wypadki. Od emigracji szła propaganda narodowa i agitacja rewolucyjna, pisma nawoływały do walki, emisariusze organizowali tajne sprzysiężenia, agitacja docierała nawet do Polaków i Włochów w wojsku austriackim. Włosi, a z nich przede wszystkim Mazzini, układali się z Konfederacją Narodu Polskiego i ze Zjednoczeniem Emigracji Polskiej w sprawach wspólnej pracy przygotowawczej, wspólnej propagandy i równoczesnego wybuchu rewolucji. Po utworzeniu Młodej Europy pisał Mazzini do Lelewela: „Odtąd nie nie potrafi zniszczyć węzłów, któreśmy nawiązali między Polską a Italią; która z nich pierwsza podniesie się z upadku, przyjdzie z pomocą drugiej i wówczas z naszego przymierza proskrybowanych zrodzi się przymierze północy z południem. Wkrótce zapomną ludzie o dacie związku, któryśmy zawarli, słabi i prześladowani, ale skutki jego pozostaną i to nam starczy“.¹

Pierwsze rezultaty tej wspólnej agitacji, rewolucję polską w r. 1846, zgniotł rząd austriacki przy pomocy rabacji galicyjskiej. Rzeź galicyjska, wywołując przeciw Austrii oburzenie całej Europy, wpłynęła na dzieje 1848 roku; przyczyniła się m. i. do tego, że na konklawe w r. 1846 przepadł kandydat austriacki, a przeszedł kardynał Mastai, „liberalizujący papież“. Próby austriackie w Lombardji i burbońskie w królestwie neapolitańskim, zmierzające do wywołania, na wzór rzezi galicyjskiej, rozruchów chłopskich przeciw rewolucjonistom, zawiodły. Polacy zwrócili się podczas „wiosny ludów“ przede wszystkim przeciw Austrii, uważając ją za głównego wroga narodu polskiego.

J. Garibaldi nie brał udziału w pracach przygotowawczych rewolucji, w spiskach, układach rewolucjonistów i w zebraniach ludowych przez nich organizowanych. Raczej mąż walki i czynu

¹ „Désormais rien ne peut briser les rapports qui se sont formés entre la Pologne et l'Italie, la première qui se levera, tendra les bras à l'autre, et de notre alliance de proscrits naîtra l'alliance du Nord et du Midi; on oubliera la date du pacte, que nous avons conçu, lorsque nous étions faibles et persecutés, mais les effets resteront et cela nous suffit“, J. Mazzini do J. Lelewela 21. II 1835. A. Lewak, *G. Mazzini e l'emigrazione Polacca*, Casale 1925, str. 37.

niż konspirator, przybył do Włoch wówczas, kiedy rozgorzała wojna z Austrią, z samolubnymi książętami i z ciemnotą. Jak w 1834 r., tak i wówczas spotkał się Garibaldi z Polakami, jako towarzyszami broni. Udział Polaków w walkach o wolność i zjednoczenie Włoch w r. 1848 i 1849 był znaczny. Adam Mickiewicz szedł z legionem polskim od Rzymu do Medjolanu; zamyślał o połączeniu w jednej formacji wojskowej bojowników nowej, jaśniejszej epoki braterstwa narodów, o stworzeniu legionu słowiańskiego. Legionu tego nie stworzył, ale ochotnicy polscy w sile około pół tysiąca ludzi wzięli udział we wszystkich bitwach na nizinie lombardzkiej, zostawiając na jej polach poległych i unosząc rannych. Wodzem naczelnym armii sardyńskiej został jeden z najzdolniejszych generałów polskich, Wojciech Chrzanowski, a w kampanii zakończonej klęską pod Novarą brał udział legion polski pod pułk. Feliksem Breańskim. W Wenecji służbę przy armatach pełniło dwudziestu dwóch artylerzystów polskich; w Genui na barykadach i we Florencji w obronie drzewa wolności stawali Polacy pod dowództwem A. Fijałkowskiego. Rewolucji na Sycylii przewodził gen. Ludwik Mierosławski, a wreszcie w obronie Rzeczypospolitej rzymskiej, obok ochotniczych oddziałów Garibaldiego, stanął legion polski, złożony z 250 emigrantów.

Ochotnicy polscy przechodzili na służbę Rzeczypospolitej rzymskiej na podstawie układu z triumwiratem rzymskim.¹ W imię wspólnej sprawy narodów, w imię ich praw do życia i swobody, „wychodząc z założenia, że Polska jest siostrą Italji, najbliższą jej ze wszystkich narodów“,² oraz, że emigranci są przedstawicielami przyszłej Polski, postanawiali triumwirowie utworzyć legion pod sztandarem polskim z kokardą włoską; mundur według wzorów byłego wojska polskiego, komenda i oficerowie polscy, prawa do żołdu i zasług te same, co dla obywateli rzymskich. Legion zobowiązywał się do służby rocznej z tem, że na wypadek wojny o niepodległość Polski i możliwości służenia jej, wolno będzie Polakom opuścić Rzym, uprzedziwszy poprzednio rząd Rzeczypospolitej.

¹ Mazzini, *Scritti*. Milano 1864, str. 52—53.

² „Considérant que la Pologne est soeur de l'Italie et sacrée entre toutes les nations“...

W oblężonym Rzymie walczą Polacy ramię w ramię z Garibaldeczykami. Kiedy Garibaldi kierował obroną bramy San Pancrazio, wówczas przy Porta del Popolo dowodził Aleksander de Milbitz-Izenszmidt, były major w 6 pułku polskich strzelców konnych, a dzięki temu, że na obu punktach wytrzymano natarcie wojsk francuskich, musiał gen. Oudinot rozpocząć prawidłowe oblężenie miasta. W ataku na bagnety przy Ponte Molo, przy obsłudze armat i w wycieczkach przeciw oblegającemu, położył legion polski znaczne usługi.

Dnia 9 czerwca, kapitan b. wojska polskiego, Józef Wern, wyprosił sobie u Garibaldiego pozwolenie na wycieczkę przeciw armji oblężniczej, razem z 1-szym i 2-gim pułkiem linjowym. W ataku na bagnety odrzucono Francuzów od wyłomu w forcie. Wern, trzykrotnie ranny, leżąc w rowie strzeleckim, miał jeszcze dość sił, aby, jak piszą współczesne relacje,¹ powiedzieć wojsku Oudinota kilka „słów prawdy: nazywał ich zdrajcami wolności, żołnierzami papieskimi, nie francuskimi, broniącymi ciemnych mnichów i Jezuitów, zamiast rozszerzać oświatę i wolność“.

W przemowie tej bez echa, a nie pozbawionej pierwiastków komicznych, tkwiły zawody i żale z powodu stosunków, które zmuszały demokratów polskich do walki przeciw republice francuskiej. Uczucie zawodu i wielkiego rozczarowania do republiki francuskiej i ks. Ludwika Napoleona, który wszedł w układy z Austrią, Prusami i Rosją przeciw republikanom włoskim, podziela prawie cała emigracja polska. Wyraża ją Adam Mickiewicz w *Tribune des Peuples*, w piśmie, które redagował, wróciwszy z Włoch do Paryża. W całym szeregu artykułów, poświęconych sprawie Włoch i Rzymu, bronił Mickiewicz Mazziniego i Garibaldiego; w Paryżu, mimo grożących represyj ze strony rządu, ostro krytykował użycie armji gen. Oudinota przeciw Włochom, opisywał odwagę Garibaldiego w obronie Rzymu, popularność jego i triumfalne powitanie w Nicei.² Po kapitulacji Rzymu wyjechali Polacy do Grecji; brakło trzech legionistów, którzy polegli na polu chwały, dwunastu odniosło ciężkie rany.³

¹ Biblioteka Rapperswilska w Warszawie, Rps 337.

² *La Tribune des Peuples*, 11. V., 22. IX. i 17. X. 1849.

³ *Przegląd Rzeczy Polskich*, Paryż, 1. VI. 1858.

Garibaldi wyjechał wkrótce do Ameryki i znów nie brał udziału w współpracy emigrantów włoskich i polskich, w przygotowaniach organizacyjnych i zbieraniu funduszków dla przyszłej rewolucji. Wspólnie organizują wówczas Polacy i Włosi Europejski Komitet Rewolucyjny, razem wydają pożyczkę narodową włoską i papiery procentowe polskie. Jednolitość dążeń polskich i włoskich osiągnęła wówczas stopień najwyższy. Mówi o tem J. Mazzini na listopadowym obchodzie polskim w Londynie: „Teraz i zawsze Polska i Italja siostrami, siostrami w cierpieniu, w celu i w walce, która ma cel ten osiągnąć“.¹

Na terenie zmagających dyplomatycznych w okresie wojny krymskiej sprawa Polski i Italji miały się sobie przeciwstawić. Czartoryski dążył do stworzenia, za zgodą Austrii, wojska polskiego w Turcji i odbudowania, chociażby pod berłem księcia austriackiego, państwa polskiego. Cavour chciał zobowiązać aliantów dla sprawy włoskiej przez wysłanie korpusu piemonckiego na Krym, a pragnął poruszenia na kongresie paryskim zagadnień włoskich przeciw Austrii, chociażby za zgodą Rosji. Przed Francją stawało pytanie, czy broniąc Polski iść z Austrią przeciw Rosji, czy w obronie Italji z Rosją przeciw Austrii.

Polityka austriacka w okresie wojny krymskiej, równocześnie antypolska i antywłoska, dopomogła do zwycięstwa kwestji włoskiej. Ku zadowoleniu Rosji, a nie bez poparcia A. Walewskiego,² przewodniczącego kongresu paryskiego, rozpatrywano na kongresie zagadnienia, wysunięte przez Cavoura, a zwrócone przeciw Austrii. Emigracja, szczególnie dyplomaci polscy z Hotelu Lambert, tak samo jak i Napoleon III, łudzili się nadzieją, że po zwycięstwie narodowej kwestji włoskiej, najbliższą pomyślnego rozwiązania będzie sprawa narodowości polskiej.

Dyplomacja rosyjska rada była przez poparcie włoskich dążeń narodowych zemścić się na Austrii za to, że mimo niedawnej pomocy rosyjskiej nie poparła jej w wojnie krymskiej. Chciała też zyskać przy tej sposobności swobodę działania w reformach wewnętrznych. Poparcie rosyjskie dla Italji kończyło się jednakże tam, gdzie zaczynała się obawa, że dążenia

¹ 29. XI. 1853, A. Lewak, *Mazzini*, str. 180.

² C. Cavour, *Lettere*, t. II, str. 167—175.

narodowe zaważyć mogą na sprawie polskiej. Car zgadza się więc na neutralność Rosji, niebezpieczną dla Austrii w czasie wojny Italji i Francji przeciw Habsburgom, ale razem z Prusami przyczynia się do zbyt pośpiesznego pokoju w Villafranca. Minister rosyjski, Górczakow, zapewnia posła sardyńskiego, że Rosja i Piemont są aliantami najlepszymi,¹ car i W. Ks. Konstanty przyjmują ostentacyjnie gen. d'Angrogną w Petersburgu,² a Wiktor Emanuel wita z rycerską okazałością carową Marię na Riwierze. Krążą nawet pogłoski o zamiarach matrymonjalnych między dworem petersburskim a turyńskim i o tem, że carowa przyjęła w Nicei Garibaldiego, aby dla kombinacji rosyjsko-włoskich pozyskać społeczeństwo Italji.³

Wzgląd na Rosję i Prusy nie pozwolił na utworzenie osobnych legionów polskich w armji sardyńskiej 1859 r.⁴ Sympatje emigracji polskiej dla wyzwolenia Italji mogły wyrazić się jedynie w adresach i składkach pieniężnych,⁵ oraz w udziale szeregu oficerów polskich jako wolontariuszy w oddziałach Garibaldiego i w V korpusie armji, gdzie pułkiem kawalerji dowodził Wł. Poniński. Garibaldi złożył wówczas dowody największego patriotyzmu. Zrzekł się swych ambicji, poświęcił swe zasady i przekonania polityczne dla sprawy. Republikanin — wszedł razem ze swymi ochotnikami w służbę królewską; przeciwnik Napoleona III — oddał się pod jego komendę dla dobra Italji. Życie całe, a przedewszystkiem pobyt w prymitywnych warunkach w Ameryce środkowej, nauczyły go lekceważyć splendory cywilizacji europejskiej. Podobnie jak Lafayette, wyniósł z Ameryki skłonności do zbytniego nawet upraszczania zagadnień. Współcześni piszą o nim, że nie był „człowiekiem genialnym, ani nawet człowiekiem wielkiej inteligencji“.⁶ Rozumem górowali nad nim i Cavour i Mazzini i Wiktor Emanuel. Charakteryzuje go choćby to, że nazwiskiem swoich wro-

¹ C. Matter, *Cavour*, t. III, str. 44.

² *Il carteggio Cavour-Nigra*, t. I, str. 105, 130.

³ Garibaldi do W. Mickiewicza, 14. XII. 1859.

⁴ Zabiegał o nie na próżno pułk. Kamieński, którego syn Mieczysław poległ w legji cudzoziemskiej pod Magentą — *Wiadomości Polskie*, Paryż 1. X. 1859 i *Demokrata Polski*, Londyn 15. VII. 1859.

⁵ Odezwa emigracji z 6. V. 1859.

⁶ M. Du Camp, *Wyprawa Garibaldiego*, Kraków 1861, str. 19.

gów politycznych nazywał swoje osły na Caprerze i wołał na nie „Don Chico“ (Franciszek Józef I), „Oudinot“ i „Napoleon III“.¹ Niewielka ilość idei prostych a słusznych stanowiła cały jego zasób umysłowy. Był demokratą najczystszej wody może dlatego, że nie wnosił nowych idei, tylko z wrażliwością bardzo czułą ogniskował w sobie myśli i ideje, którymi żył naród, oraz najsilniej i w sposób najprostszy reprezentował dążenia mas. A że przytem był bezinteresownym, dobrym i odznaczał się naturalnością w postępowaniu z ludźmi, że posiadał wielką siłę woli i duży temperament przy realizowaniu tych haseł, więc stał się najpopularniejszym ze współczesnych, „niekoronowanym królem ludu“.

Popularność Garibaldiego, wiadomości o jego zwycięstwach i o jego gotowości do walczenia za wolność wszystkich ludów rozchodziły się po całej Europie. Ulicznicy warszawscy wygrazali Garibaldiowi policji rosyjskiej, a gdy pewnego razu oberpolicmajster warszawski, pułk. Muchanow, obiecywał przekupce, że uwolni za tydzień jej syna, aresztowanego za demonstracje uliczne, ta zwróciła się do niego z krzykiem: „a to mi wielka łaska, — za tydzień Garibaldi będzie w Warszawie i syna mego sam uwolni, przecież panu pułkownikowi musi być wiadome, że Garibaldi idzie na Warszawę i już doszedł do Łowicza!“ Wiary w Garibaldiego nie mógł policmajster wybić jej z głowy żadną perswazją.²

Dążenia Garibaldiego do obalenia świeckiej władzy papieża i zdobycia w Rzymie stolicy państwa włoskiego wywołały w narodzie polskim, tak samo jak wśród Włochów, głęboki konflikt między aspiracjami narodowymi, a wiernością dla Stolicy Apostolskiej. Polskie stronnictwa demokratyczne wystąpiły przeciw władzy świeckiej papieża, podkreślając równocześnie swój katolicyzm.³ Monarchiści na emigracji wypowiadali się za polityką Cavoura, odłam ich duży stanął jednak po stronie Zmartwychwstańców polskich i przy Piusie IX. Stronnictwo konserwatywno-klerykalne w Polsce broniło w *Przeglądzie Poznańskim*

¹ G. Curatulo, *Scritti e figure del Risorgimento*, str. 227.

² A. Wrotnowski, *Porozbiorowe aspiracje polityczne narodu polskiego*, Kraków 1883, str. 207.

³ *Demokrata Polski*, Londyn 10. II. 1860.

Rzymu papieskiego, ale Koło Polskie w sejmie pruskim opowiadało się za zjednoczeniem Italji.¹

Nie było jednak tego konfliktu między patriotyzmem a religią, jeśli szło o zagadnienia najaktualniejsze kwestji włoskiej, o przyłączenie Italji południowej i Wenecji. Gotowość do współdziałania z Italją manifestował imieniem monarchistów ks. Adam Czartoryski, z Polski szła do Włoch młodzież, z emigracji zgłaszali się demokraci jako ochotnicy w wojnie przeciw Austrii i Burbonom. Najgoręcej popierało Garibaldiiego pismo *L'Espérance*, niekępowane żadną cenzurą, bo redagowane w Genewie przez syna poety, Władysława Mickiewicza. *L'Espérance* ogłasza, jedno z pierwszych, odezwę Garibaldiiego w sprawie subskrypcji włoskiej na kupno miljona karabinów, komunikaty Włoskiego Towarzystwa Narodowego, listy składek i odezwy polskie na rzecz akcji Garibaldiiego.²

W wyprawie Garibaldiiego na Sycylię i Neapol w r. 1860 wzięło udział kilkudziesięciu Polaków. Na Sycylii znalazł się, jako podporucznik, Marjan Langiewicz, późniejszy dyktator powstania styczniowego. Pełnił on służbę w 1 baterji artylerji, zostającej pod dowództwem bohatera Mickiewiczowskiej *Reduty Ordon*. Ordon odznaczył się wkrótce pod Santa Maria. W służbie włoskiej, jako komendant twierdz, zostanie przez długie lata; postać rasowa, wysoki, szczupły i nerwowy, o powolnych a zdecydowanych ruchach żołnierskich, dobrze reprezentował w Italji dawne wojsko polskie. Garibaldi chętnie widział starych, doświadczonych w wojnach, oficerów polskich w armji swej, która miała „dobrą minę, dużo zapału“ i barw, ale składała się przeważnie z chłopaków 16 i 18-letnich.³ Był przekonany, że po sprawie włoskiej rozpocznie się walka o Polskę i mówił o tem z ochotnikami polskimi.⁴ Tak więc dowództwo dywizji po gen. Cosenzy, gdy tenże został ministrem wojny, otrzymał towarzysz Garibaldiiego z Rzymu A. de Milbitz Izensmidt. Najwięcej odznaczył się Edward Lange, były porucznik w czwartym pułku polskiej piechoty linjowej, później generał

¹ Mowy posła Bentkowskiego w sejmie berlińskim 17. IV i 3. V. 1860.

² Odezwa emigracji polskiej w Genewie z 4. XI. 1859.

³ W. Przewłocki do L. Mierosławskiego. Biblioteka Rapperswilska, Rps 836.

⁴ List K. Wolskiego do *Przeglądu Rzeczy Polskich* w Paryżu z Palermo 25. VI. 1860.

włoski, którego pułk rozstrzygnął o zwycięstwie pod Santa Maria di Capua. Prócz nich szereg oficerów polskich brał udział w kampanji neapolitańskiej Garibaldiego. Wielu z nich miało w trzy lata potem odegrać niemałą rolę w powstaniu polskim. Ludowy charakter wojny pod Neapolem dał też prawdopodobnie niejednen wzór dla działań polskich w 1863 r. Nad Volturnem oddał życie za Włochy syn generała, por. Sierawski.

Przyłączenie Italji południowej do Piemontu, chociaż spełniało życzenia Cavoura, stawiało go wobec trudności i gróźb ciężkich w następstwa polityczne. Austrija rozpoczęła zbrojenia na swej granicy południowej. Mocarstwa, nie wyłączając Francji, odwołały swych przedstawicieli z Turynu, założywszy przedtem uroczyste protesty. Przyjazny do niedawna Aleksander II: „cesarz Rosji jest bardzo oburzony, słowa jego są twarde i groźne“ — komunikował Cavour królowi.¹ Zjazd monarchów w Warszawie kazał się liczyć z tem, że odżyje dawne Święte Przymierze i pozwoli Franciszkowi Józefowi I zwrócić wszystkie siły Austrii przeciw „rewolucjonistom“ i „wrogom papieża“ we Włoszech. W tym groźnym dla Italji momencie musiał Cavour dać Napoleonowi III i światu katolickiemu gwarancję, że Włochy nie zajmą Rzymu. Usunął więc Garibaldiego z Neapolu, zmuszając go do powrotu na Caprerę. Nie zaniedbał starań w Paryżu przez księcia Napoleona² i przez posła Piemontu, Nigrę, przedewszystkiem nie zaniechał środków obrony. Na czele armji północnej stanął ks. Carignan i Lamarmora, gotowi do odparcia ataku austriackiego. Cavour, mistrz dla Bismarcka w posługiwaniu się rewolucjonistami dla swych celów, rozpoczął równocześnie układy z siłami, które mogłyby krępować ruchy monarchji habsburskiej i rozsadzać ją od wewnątrz. Układał się więc z Węgrami, stojącymi na czele legjonu węgierskiego przy Garibaldim, o wspólne uderzenie na Austrię,³ zamyślał o wywołaniu zbrojnego ruchu przeciw Austrii w Galicji i u Słowian południowych.

¹ Cavour do Wiktora Emanuela 10. X. 1860: C. Matter, *Cavour*, t. III.

² Cavour do ks. Napoleona, Turyn 15. X. 1860. C. Cavour, *Lettere*, t. VI, str. 618.

³ L. Kossuth do St. Türra, 17. IX. 1860. Archiwum Muzeum Narodowego w Budapeszcie.

Wobec wrogiego stosunku Rumunów i Serbów do sprawy węgierskiej¹ chciał Cavour uzgodnić ich działanie przy pomocy Polaków. Był on przyjacielem Polski, wielbicielem Mickiewicza, którego wykłady słuchał przed kilkunastu laty w Paryżu,² wielu Polaków znał i cenił.

Z zapewnieniem, że gotów jest do współpracy przeciw Austrii, zgłosił się w tym czasie do Cavoura pułk. Breański, mąż zaufania Czartoryskiego, z pismem księcia. Lecz Cavour, więcej realista niż bojownik idei konserwatywnych, obawiał się monarchistów polskich, poza którymi widział Wł. Zamoyskiego i klerykalne odłamy opinii emigracyjnej, pamiętał ich koncepcje polityczne z czasów wojny wschodniej, liczył wreszcie na to, że pertraktacje z radykałami i rewolucjonistami mniej go będą krępowały, jeżeli się ich pozbyć zechce. A właśnie przybył do Turynu, uważany za wodza demokratów polskich, gen. Ludwik Mierosławski. Mierosławski zaopatrzony był dostatecznie w polecenia: a więc, do Cavoura od przyjaciela jego, Nigry, i od ks. Napoleona; do Garibaldiiego od łóż masonskich, od republikanów francuskich i od Mazziniego.

L. Mierosławski, były wódz powstania w W. Księstwie Poznańskim, rewolucji sycylijskiej i rewolucji Księstwa Badeńskiego, uważany w Europie za zacieklego republikanina i rewolucjonistę, z rozmysłem rozpowszechniający taką opinię o sobie, opracował i przedstawił Cavourowi i Garibaldiemu dwa swoje projekty. W *Memorjale o utworzeniu międzynarodowego legjonu cudzoziemskiego* i w *Projekcie wyprawy Garibaldiiego na wybrzeża austriackie*³ rozwijał myśl sformowania legjonu cudzoziemskiego, złożonego z oddziałów polskiego, niemieckiego, francuskiego i słowiańskiego. Podczas gdy armja królewska miałaby, według planu Mierosławskiego, prowadzić atak na Mincio, Garibaldi uderzyłby na Triest i Istrję, a legjon cudzoziemski, tworzący skrzydło armji Garibaldiiego, wywołałby rewolucję w Dalmacji i Kroacji i dążyłby do zjednoczenia swych

¹ L. Kossuth do A. Vettera, Londyn 25. I. 1861, mówi o ówczesnej nienawiści Rumunów i Serbów do Węgier. Archiwum Muzeum Narodowego w Budapeszcie.

² Matter, *Cavour*, t. I, str. 274.

³ Biblioteka Rapperswilska, Rps. 839.

wysiłeków z Węgry, których zadaniem byłoby wzniecić powstanie na narodowym terytorjum madziarskiem.

Zamiary Mierosławskiego, pisma i projekty, z którymi wystąpił, nie brały więc w rachubę powstania polskiego przeciw Austrii. Tymczasem na audjencji Mierosławskiego u Cavoura i z późniejszych pertraktacyj polskich tak z ministrami piemontskimi jak i z królem wynikałoby, że rząd włoski chciał mieć kontakt z Polakami nie tylko jako groźbę przeciw Rosji, ale aby pokusić się, w razie potrzeby, o wywołanie rewolucji polskiej na terenie Galicji.

Cavour przyjął Mierosławskiego dobrze; świadomy dziwnej sytuacji, zagadnął z uśmiechem, „jak takie demagogiczne straszdyło śmie zabłąkiwać się do takiego konserwatysty, jak on“. Odrazu mu też oświadczył, „że na teraz o legjonie zagranicznym mowy być nie może“. Sprawę legjonu uważał Cavour za kwestję drobną, nieistotną. Ale kiedy Mierosławski zabierał się do wyjścia, „znowu z uśmiechem i patrząc z pod okularów prosił go siedzieć i z największą ciekawością wypytywał o rzetelne usposobienie Polski rewolucyjnej“. Mierosławskiemu nie brakło ani wymowy, ani przekonania w wielkie siły rewolucyjne Polski. Jeżeli Cavoura nie przekonał, to, niewątpliwie, chciał premier jednoczących się Włoch uchodzić w jego oczach za przekonanego, gdyż „zmienił swój ton żartobliwy i oświadczył, że w Polsce, a nie gdzieindziej jest centrum zagadnień europejskich“, „ale — dodawał — potrzebna nam jest siła a nie niedola Polski“.¹ „W Polsce tylko z rewolucjonizmem jest do gadania. Więc się nie maskujcie — gdy przyjdzie pora, przyjmiemy wasz sojusz absolutnie, bez żadnych ogródek. Na teraz połowicznie i pokątnie nie opłaca się ani nam ani wam mieć z sobą do czynienia“. Wreszcie Cavour prosił, aby Mierosławski wstąpił do niego, wracając od króla i Garibaldiego i podkreślał raz jeszcze: „Rewolucjoniści polscy są siłą i to siłą legalną. Prędzej czy później trzeba jej będzie użyć“.²

¹ — „que c'est là et nulle part ailleurs la clef de la question européenne ...c'est la force de la Pologne et non sa faiblesse, qui nous est nécessaire“.

² „en définition les révolutionnaires polonais sont une force et une force légitime. Il faudra bien que tôt ou tard on s'en serve“. Relacja o au-

Król Wiktor Emanuel, u którego był Mierosławski na audjencji w Neapolu, nie robił mu wielkich nadziei. Legjony węgierskie miały być zachowane, a nawet po cichu powiększane,¹ ale względy na stosunek z Rosją nie pozwalały na formację polską. W Neapolu zetknął się Mierosławski z delegacją Kroatów i Serbów austriackich, którzy chcieli się widzieć z Garibaldim, a nie zastawszy go na kontynencie, upoważnili, zdaje się, Mierosławskiego do traktowania w ich imieniu na Caprerze. Wszystko odłożone zostało jednak do spodziewanej wojny z Austrią; tylko wtedy można było myśleć o legjonie. „O to chodzi, aby do tego hazardownego poświęcenia wciągnąć myśl krajową“ — pisał Mierosławski do Mazurkiewicza.²

U Garibaldiego na Caprerze znalazł się Mierosławski pod koniec 1860 r. Przywoził na Caprerę pismo francuskiego Komitetu dla niepodległości Italji, w którym członkowie tego Komitetu, znani demokraci francuscy, E. Arago, A. Corbon i Huet polecieli Mierosławskiego jako upoważnionego do działań w imieniu Komitetu oraz wyrażali życzenia, aby pod komendą Mierosławskiego połączyć wszystkie oddziały armji Garibaldiego prócz włoskich i węgierskich i stworzyć z nich jeden legjon cudzoziemski.³ Mierosławski „jako wysłannik sojuszu, który nierozdzielnie łączyć będzie wszystkie narody ujarzmione“,⁴ wręczył Garibaldiemu szablę, którą uzyskał Latour d'Auvergne jako najdzielniejszy grenadier Francji, a którą teraz posyłał Garibaldiemu kapitan de Kersausie, zbiegły z Kajenny twórca Towarzystwa praw człowieka i obywatela. Garibaldi wydał na cześć Mierosławskiego ucztę, na której wnoszono toasty za uwolnienie Wenecji, Rzymu, Polski i Węgier. Przypominał Mierosławskiemu jego naczelną komendę na Sycylii w roku 1849 i zaszczytną ranę, odniesioną na ulicach Katanji.⁵

audjencji u Cavoura w liście Mierosławskiego do J. Wysockiego. Turyn 18. XI. 1860. Biblioteka Rapperswilska, Rps 839.

¹ F. Pulszky do L. Kossutha 30. XI. 1860. Arch. Muzeum Narodowego w Budapeszcie, Rps. 2935.

² 23. XII. 1860 Biblioteka Rapperswilska Rps. 839.

³ Le Comité pour l'indépendance italienne au gén. Garibaldi, Paris 26. X. 1860.

⁴ C. de Kersausie do Garibaldiego b. d. 1860 i Garibaldi do Kersausie, Caprera 2. I. 1861.

⁵ *Der Wanderer*, Wien 9. I. 1861.

Przed dwoma miesiącami upoważnił był Garibaldi Mierosławskiego do współpracy w legjonie cudzoziemskim, teraz więc złożył na jego ręce odezwy, zapewniające, że usunięcie się na Caprerę nie jest opuszczeniem sprawy ludów i dał mu formalne polecenie organizowania legjonu.¹ Pozytywnych rezultatów nie wywoził jednakże Mierosławski żadnych. Garibaldi, usunięty od władzy, mógł jedynie polecać sprawę przyjaciółom swym i rządowi. Cavour, który uniknął ataku Austrii dzięki niepowodzeniom Franciszka Józefa na zjeździe w Warszawie i dzięki poparciu Włoch przez Francję, dążył do tego, aby uzyskać dla nowego Królestwa włoskiego uznanie mocarstw europejskich. Nie chciał w owej chwili wiązać się z rewolucjonistami polskimi, ale nie zrywał też stosunków z Mierosławskim. Sprawy legjonu międzynarodowego, względnie szkoły wojskowej polskiej w Italji, któraby miała przygotować oficerów dla przyszłej rewolucji przeciw Austrii, nie odrzucał, a jedynie odsuwał na przyszłość do czasu zawarcia pożyczki narodowej włoskiej² i pomyślniejszej sytuacji międzynarodowej.

Mimo tego wyolbrzymiał Mierosławski stosunki swoje we Włoszech. Chciał przez oparcie się na wielkiej popularności Garibaldiego pozyskać młodzież i gorętszą część społeczeństwa polskiego dla propagandy rewolucyjnej, oraz odegrać rolę Garibaldiego w przyszłym powstaniu polskim. O pobycie na Caprerze, nie bez zachęty samego Mierosławskiego, pisały dzienniki francuskie, belgijskie, szwajcarskie i niemieckie. Mierosławski wydał odezwę do kraju o formacji legjonu cudzoziemskiego, który „pozornie zawieszony” skutkiem wycofania się Garibaldiego na Caprerę, „wytrwale dojrzewa w tajnikach wszech europejskiego patryotyzmu”.³ Wkrótce potem wydał manifest: *Wnioski z porozumień zaszytych między jenerałami Mierosławskim i Garibaldim*.⁴ Mówił w nim, że rozkład Austrii jest celem „dla wszechpowstających ludów”, że przyszedł czas, w którym ziszczą się marzenia H. Dąbrowskiego, „ziszczą się tem łatwiej, że dzisiaj przebijają się mamy do żywej Polski

¹ Garibaldi do Mierosławskiego 19. X. 1860, 30. XII. 1860 i 26. I. 1861.

² B. Dulfus do L. Mierosławskiego, Genua 18. III. 1861 i L. Kurzyna do K. Majewskiego 6. X. 1861. Biblioteka Rapperswilska Rps. 839 i 841.

³ Odezwa z 10. I. 1861. Biblioteka Rapperswilska Rps. 839 i 841.

⁴ 23. II. 1861. Tamże.

przez martwą Austrię“. Wzywał do składek na rzecz legjonu, ostrzegając narazie przed wysyłaniem młodzieży zagranicę. Odezwy te, przedrukowywane potajemnie w Warszawie,¹ obok agentów Mierosławskiego i niesprawdzanych a powiększanych wieści, wpływały na bieg wypadków szczególnie w Warszawie. Najgorętsza młodzież śpieszyła do Francji i do zapowiadanych legjonów w Italji. Poseł rosyjski protestował w Paryżu przeciw agitacji za legionem i machinacjom rewolucyjnym polskim przy poparciu ks. Napoleona. W Królestwie powtarzały się manifestacje i demonstracje uliczne, krwawo tłumione przez Rosjan.

Pod wpływem tych wypadków i zamierzonej akcji włosko-węgierskiej odbywają się konferencje między Mierosławskim, gen. J. Klapką i upelnomocnionym przez Garibaldię gen. Bixio w Paryżu.² Wyniki tych układów podaje Mierosławski do wiadomości publicznej w swych odezwach.³ „Wiadoma Wam przyjaźń rycerska, jaką między mną, szlachetnym Klapką i nieśmiertelnym Garibaldim zaprzysiężono. Temu z trzech narodów, który pocznie bój na śmierć z którymkolwiek ze wspólnych nam wrogów, dwa drugie winny beznamyślną pomoc powstania i dywersji“. Wypadki wciągają Garibaldię do akcji przeciw Rosji, chociaż tak niedawno jeszcze podzielał wiarę liberałów europejskich w reformy carskie. Na wiadomość o rzezi na ulicach Warszawy wydaje Garibaldi list otwarty do redaktora *Kotłoka*, A. Herzena, w którym wyraża swój ból a sympatje narodu włoskiego dla Polski, rzuca przekleństwo na tych, co rzeż sprawili i przesyła wyrazy uznania dla oficerów rosyjskich, którzy woleli „złamać szablę“, niż walczyć przeciw ludowi.⁴ W osobnem piśmie do Mierosławskiego wzywa Polskę, tak jak od roku wzywał Italję, do zbierania funduszków na kupno „milionu karabinów“. ⁵

Dla pomocy młodzieży polskiej, która na wiadomość o legjonie przybyła do Włoch, powstał tymczasem pod prezydjum

¹ J. Kurzyna do L. Mierosławskiego, 21. I. 1861. Biblioteka Rapperswilska, Rps. 841.

² Listy J. Klapki do L. Mierosławskiego, marzec-kwiecień 1861 — tamże, Rps. 839.

³ z 5. VI. 1861, tamże.

⁴ Garibaldi do A. Herzena, 13. IV. 1861.

⁵ Garibaldi do L. Mierosławskiego, 1. V. 1861.

honorowem Garibaldiego komitet, złożony z przyjaciół Garibaldiego, z drem J. Occhipintim na czele. Komitet ten przy poparciu osobistym Garibaldiego poczynił u rządu starania, aby, wobec niemożności utworzenia w owej chwili legjonu polskiego, założyć w Genui szkołę wojskową. Na komendanta szkoły wezwano Mierosławskiego; w układach rozpoczętych jeszcze za czasów Cavoura, a obecnie podjętych z Ricasolim, uzyskał Mierosławski pozwolenie na otwarcie szkoły, przyznano mu pomieszczenie dla uczniów w koszarach genueńskich i jednorazowy zasiłek.

Wojskowa szkoła polska istniała od października 1861 do lipca 1862 najpierw w Genui, później w Cuneo i przygotowała około 300 uczestników powstania styczniowego; z grona uczniów szkoły wyszedł Kołyszko i Wisłouch, nauczycielami byli Mierosławski, Langiewicz, Padlewski i in. Niemal wszystko zawdzięczała szkoła Garibaldiemu. Dzięki jego poparciu dostała od gubernatora Genui plac do ćwiczeń, konie w ujeżdżalni miejskiej, nawet karabiny i armatę do musztry. Podczas uroczystej demonstracji na cześć Garibaldiego w Genui w grudniu 1861 r. wystąpiła szkoła w całej parady. Włosi nie mogli się nacieszyć sztandarem polskim i nadziwić popielatym czamarom i czerwonym rogatywkom.¹ Mierosławski był wówczas u szczytu swej popularności i wpływu. Nie potrafił jednakże zachować uznania, zdobytego w dużej mierze dzięki Garibaldiemu.

Kiedy się Mierosławski wybierał po raz pierwszy na Caprerę, radzili mu przyjaciele francuscy, aby zachował większą niż zazwyczaj powagę, mniej tonu gawędziarskiego i lekceważenia spraw i ludzi.² Nietaktownie jednak ujął już wówczas sprawę szabli, ofiarowanej Garibaldiemu, mówiąc o zwróceniu jej rodzinie Kersausie'go, gdyby Garibaldi nie miał potomka godnego tego daru honorowego,³ a było to wtedy, kiedy syn dyktatora, Menotti, odznaczył się już był przy boku ojca. Na tle spraw osobistych, dlatego, że genueński komitet pomocy Polakom nie chciał uznać Mierosławskiego za jedyne go przedstawiciela Polski, i z powodu akcji Mierosławskiego na rzecz

¹ L. Mierosławski do J. Kurzyny, 16. X. 1861 i 10. XII. 1861. Biblioteka Rapperswilska, Rps. 839.

² F. Huet do L. Mierosławskiego, 11. XI. 1860.

³ Garibaldi do L. Mierosławskiego, 2. I. 1861.

szkoły w Londynie, wybuchł między Mierosławskim a Occhipintim zatarg, który trwać będzie długo. Garibaldi starał się napróżno złagodzić te nieporozumienia, doprowadził do pogodzenia się przeciwników na Caprerze,¹ nawoływał Mierosławskiego do ustępstw i, nie orientując się z początku w sytuacji, polecał to Occhipintiemu to Mierosławskiemu nie mieszać się do spraw komitetu genueńskiego.² Ostatecznie nietakt Mierosławskiego i wygórowana jego ambicja odwróciły od niego Garibaldiego. Wódz ochotniczych wojsk Italji musiał przyznać częściową słuszość odezwie gen. Rybińskiego, przestrzegającej go przed Mierosławskim.³ Intrzygi Mierosławskiego wśród uczniów szkoły wojskowej, jego kłótnie z emigracją i z przedstawicielami Garibaldiego we Włoszech doprowadziły do tego, że Mierosławski musiał się zrzec kierownictwa szkoły.

Przy poparciu Garibaldiego, do którego wybrała się z prośbą o to delegacja szkoły, komendantem został gen. Józef Wysocki. W kilka miesięcy potem rozwiązał rząd włoski szkołę wojskową na życzenie Prus i Rosji, które, między innymi, od spełnienia tego warunku uzależniały uznanie zjednoczonego Królestwa.⁴

Po nieudanej wyprawie na Państwo kościelne, kiedy Garibaldi ranny i uwięziony przeżywał najcięższe chwile swego życia, śpieszyła emigracja polska i młodzież uniwersytetów zagranicznych z życzeniami zdrowia i rychłego powrotu do działania, ze słowami podziwu i hołdu.⁵

Odrodzenie narodowe Italji i Rumunji, przy czynnej pomocy Napoleona III, wpłynęło niewątpliwie na przyspieszenie powstania styczniowego. Jednakże decydujące były powody wewnętrzne; Komitet Rewolucyjny Europejski w Londynie chciał rewolucję polską skoordynować z rewolucją europejską, uważał termin wybuchu powstania za przedwczesny, wołałby był zwrócić ją przeciw Austrii, a nie przeciw Rosji.

¹ 28. VIII. 1861.

² Garibaldi do L. Mierosławskiego, 26. X. 4. XI. i 15. XI. 1861.

³ Rybiński do Garibaldiego, 28. X. 1861 i odpowiedź Garibaldiego, 15. XI. 1861.

⁴ J. Wysocki do Garibaldiego, 24. VI. 1864.

⁵ Młodzież polska z Heidelbergu 29. XI. i odpowiedź Garibaldiego z 30. XI. 1862; do emigrantów polskich we Florencji 29. XII. 1862, do L. Mierosławskiego, 11. XII. 1862.

Tymczasem powstanie polskie wywołało w całej Italji entuzjastyczne objawy sympatji. Nawet przywódca stronnictwa klerykalnego w Rzymie, książę Marek Antoni Borghese, głosił, iż „powstańcy polscy są największymi bohaterami XIX wieku”.¹ Księcia Trubeckiego, attaché ambasady rosyjskiej w Rzymie, który zachował się lekceważąco wobec publiczności, zmuszono do opuszczenia teatru okrzykami: *Russi, orsi, via! via! andate in Siberia!*²

W całych Włoszech odbywają się zebrania ludowe, domagające się akcji dyplomatycznej i pomocy czynnej dla rewolucji polskiej. Pod honorowem prezydjum Garibaldiego powstają liczne komitety pomocy Polsce. Miasta przesyłają do parlamentu petycje na rzecz Polski. Rady municypalne i prowincjonalne biorą udział w manifestacjach ludowych, mimo protestów posła rosyjskiego w Turynie, i uchwalają składki na rzecz Polski.

Entuzjazm ogólny porwał kilkudziesięciu ochotników włoskich, którzy wyprawili się do Polski. Z nich F. Nullo, Marchetti i Becchi oddali swe życie za niepodległość Polski, L. Caroli zmarł na Sybirze, inni wrócili stamtąd dopiero po kilku latach.

Na wywołanie tego entuzjazmu wpływa bardzo Garibaldi.³ Mimo choroby omawia z organizatorami zebrań ludowych, z przywódcami stronnictwa ruchu, środki pomocy Polsce, a 15 lutego wydaje swą głośną odezwę do ludów Europy, w której wzywa, aby nie pozwoliły spalić chaty sąsiada, jeżeli chcą pomocy w przyszłości, kiedy ogień trawić będzie ich dom. Mówi o zbrodni rozbiorów Polski i o świętym obowiązku pomocy dla walki prawa przeciw despotyzmowi. W innej odezwie domaga się od każdego Włocha składki w wysokości jednego franka, w manifestach do przyjaciół w Szwecji i do wojska rosyjskiego, wzywa do pomocy rewolucji polskiej, „sprawie, która jest identyczna ze sprawą całej ludzkości”, a w listach do emigracji polskiej we Włoszech i do wodzów powstania⁴

¹ Wł. Kulezycki do T. O. Orzechowskiego, 4. II. 1864. Biblioteka Rapperswilska, Rps. 785.

² Tamże.

³ Listy Garibaldiego i odezwy z 4. III 1863, 15. II. 1863, 10. III. 1863, 3. III. 1863 i 7. III. 1863.

⁴ Pisma Garibaldiego do emigracji polskiej 5. II., do Langiewicza 7. III., do J. Wysockiego 12. III. i do Z. Sierakowskiego 25. VI. 1863.

zapewnia o bliskiej pomocy Italji dla walczących: „duszą i sercem śledzę zwycięstwa polskie“. Na wiadomość o śmierci pod Krzykawką towarzysza swego, jednego z tysiąca wyprawy sycylijskiej, Franciszka Nulla, pisze do matki jego w Bergamo. Prosi, aby mu wybaczyła, że śmie mieszać się do jej wielkiego smutku, „lecz“ — pisze — „ja także kochałem Twego syna“. „Zginał śmiercią bohatera dla sprawy świętej, a gdy ludzkość pojmie wielkość jego poświęcenia, wówczas dopiero będzie mogła bez bluźnierstwa mówić o wolności, cnocie i bohaterstwie“.¹

Na stosunek Garibaldiego do powstania polskiego oddziaływały nietylko wpływy przyjazne Polsce. W lutym 1863 r. bawił na Caprerze W. Rüstow, przybyły z Lipska; Garibaldi wypytywał go o wiadomości z Polski i o stosunek Niemiec do powstania. Rewolucjonista niemiecki udzielał mu informacji, niezgodnych ze stanem rzeczy, ale w które, jako demokratą, wierzył, — więc, że opinja Prus jest w większości przyjazna Polsce i że rząd Bismarcka nie otrzyma funduszków na obsadzenie wojskiem granicy Królestwa. Równocześnie mówił Rüstow o „cywilizacyjnych granicach Niemiec na Wschodzie“ i stawiał powstaniu polskiemu zarzuty, wówczas, w początku walki, zupełnie niezgodne z rzeczywistością, które mogły jednak zniechęcić Garibaldiego do rewolucji polskiej, że mianowicie ruch polski pozostaje pod wpływem kleru, arystokracji polskiej i Napoleona III.²

Niebawem odwiedził Caprerę M. Bakunin, głośny rewolucjonista rosyjski, lekceważący religijny nastrój powstania polskiego i narodowy jego charakter. Bakunin chciałby był je przemienić na ruch rewolucyjny o charakterze międzynarodowym i na rewolucję socjalną. Zarzuty stawiał też Polsce A. Herzen w liście otwartym do Garibaldiego, ogłoszonym w *Kotokole* londyńskim.³ Występował tam z rosyjską ideą komun wiejskich, a przeciw ziemskiej własności, znajdującej się w rękach szlachty polskiej, podnosił sprawę granic między Polską a Rosją i mówił o katolickim charakterze powstania. Garibaldi w odpowie-

¹ Garibaldi do A. Nulla w Bergamo 27. V. 1863.

² W. Rüstow, *Ein Besuch auf Caprera, Gartenlaube* luty 1863.

³ *Kotokoł* 15. XI. 1863, Nr 177 — A. Herzen, *Połnoje sobranie soczi-nenij*, Petersburg 1920, t. XVI, str. 526—534.

dzi redaktorowi *Kotłokoła*¹ nie wchodził w meritum zagadnienia, dawał przy tej okazji wyraz swej niechęci do katolicyzmu, ale wyraźnie bardzo odmawiał rewolucjonistom rosyjskim prawa do podnoszenia w owej chwili jakichkolwiek zarzutów przeciw Polsce. „Zdaje mi się“, pisał, „że Polska, w której bije się kobiety i wiesza młodzież, powinna wzbudzić w narodzie rosyjskim współczucie, przynajmniej w tej jego szlachetnej części, do której Pan należysz, i wywołać protest uroczystszy niż słowa“. „W tej chwili, kiedy krew się leje, silni powinni odczuwać przynajmniej litość dla słabych“.

Wpływy nieprzyjazne nie stłumiły gorącego entuzjazmu Garibaldiego dla Polski. Pomiedzy rewolucjonistami rosyjskimi a Mazzinim i Garibaldim zarysowywały się już wówczas różnice ideowe w poglądach na kwestje społeczne i narodowe, które doprowadzą z czasem do zerwania. Dla samotnika z Caprery niezbyt ujmującym darem był, zapewne, srebrny wieniec od republikanów lipskich, który ofiarował mu Rüstow.²

Garibaldi, którego stan duchowy najlepiej określa jeden ze współczesnych³ słowami *hésitations impatientes*, niecierpliwy i wahający się, ponoszony wielkim swym temperamentem, a rozumiejący, że w akcji przygotowawczej lepiej działa rząd i król, chciał, aby demokracja europejska przyszła Polsce z pomocą, pragnął też równoczesnego ataku Italji przeciw Rzymowi i Wenecji.

Tymczasem, podobnie jak w czasie wojny krymskiej, kwestja polska przeciwstawiała się sprawie włoskiej na gruncie polityki europejskiej. Obawy, aby Włochy nie zaatakowały Wenecji i Rzymu, powstrzymywały rząd wiedeński przed czynną interwencją w Polsce. Rząd Narodowy Polski, zawiódłszy się w pierwszych miesiącach powstania na rewolucjonistach europejskich, którym nie udało się nigdzie wywołać ruchu zbrojnego, liczyć zaczął na pomoc mocarstw, przede wszystkim Austrii, Anglii i Francji. Możliwość organizowania się i zbrojenia na terenie zaboru austriackiego była dla powstania polskiego sprawą niemal decydującą, Rząd Narodowy nie chciał

¹ z 23. XII. 1863.

² *Gartenlaube*, luty 1863.

³ F. Huet do L. Mierosławskiego, Paryż 27. X. 1861.

dla dalekich widoków pomocy włoskiej zwracać przeciw Polsce całej siły Austrii. Nie zgodził się dlatego na legjony pod węgierskim sztandarem narodowym.¹ Niechętnie odnosił się do zbyt przyjaznych stosunków turyńskiego agenta Rządu, Ordęgi, z rewolucjonistami włoskimi i hamować się starał jego gorliwość.² Przesyłając pieniądze dla wyprawienia Menottiego Garibaldiego do Polski, Rząd Narodowy domagał się, aby ochotnicy włoscy nie występowali przeciw Austrii.³

Dla rządu włoskiego powstanie przeciw Rosji było faktem niepomyślnym. Wolałby zjednoczenia ziem polskich pod panowaniem rosyjskiem i myśl tę poddawał przez posła swego w Petersburgu w nadziei, że wywoła to zatarg Austrii z Rosją. Kiedy się to nie udało, czekał na rozwój wypadków, a nie chcąc iść z Austrią, brał w kampanji dyplomatycznej przeciw Rosji nieznaczny udział.⁴ Politykę tę popierało stronnictwo umiarkowanych, *moderati*, mimo, że i oni pragnęli wojny z Austrią, gdyż ciężar pogotowia wojennego stawał się dla młodego państwa coraz groźniejszym.

Natomiast radykalne stronnictwo ruchu, *partito d'azione*, uważało, że powstanie polskie dość silnie angażuje Austrię i pozwala na uderzenie Italji nad Mincio. Głosiło też, że obowiązkiem demokracji europejskiej jest pomóc powstaniu polskiemu przez rozszerzenie rewolucji. Twórcą i najgorętszym heroldem tego programu był J. Mazzini; w odezwie, ogłoszonej w *Il Dovere*, zaklinał Włochów na przyszłość ich ojczyzny, na honor sztandaru, na krew Polaków wylaną w obronie Italji, na Garibaldiego, na wszystko, co im drogie i święte, aby śpieszyli na pomoc Polsce. Ale nie powolne zbieranie pieniędzy czy broni, lecz atak na Wenecję, rewolucja w Galicji i w Serbji: „Wenecja, Belgrad, Pest, oto zbawienie Polski i obowiązek Italji“.⁵

¹ Rząd Narodowy do Wł. Czartoryskiego, 17. VIII. 1863.

² Rząd Narodowy do J. Ordęgi, 27. XI. 1863.

³ Rząd Narodowy do J. Grabowskiego, 13. VII 1863. Wydawnictwo materiałów t. III, str. 54 i Mazzini do N. N. b. d. 1863. A. Lewak, *Mazzini e l'emigrazione polacca*, str. 97.

⁴ Zielona księga włoska *Le Gouvernement Italien, Rome et la-Pologne*, Paris, 1863.

⁵ *Il Dovere* 26. II 1863.

Pod wpływem odezwo Mazziniego i Garibaldiego, oraz agitacji stronnictwa ruchu zwoływano zebrania ludowe, zbierano ochotników, pieniądze i broń. Szczególnie w pierwszych miesiącach po wybuchu powstania w Polsce więcej było na tych zgromadzeniach agitacji przeciw rządowi i przeciw stronnictwu umiarkowanych, niż propagandy polskiej. Więcej, jak mówił minister spraw wewnętrznych, Peruzzi, *di mazzinianismo che di polonismo*. Jednakże myśl ataku na Austrię zyskiwała zwolenników. Powstały w tym czasie Generalny Komitet Niepodległości Węgier pod kierunkiem Kossutha wydał odezwę, wzywającą naród węgierski do przygotowywania ruchu zbrojnego. Rząd Narodowy Polski, gdy z kolei rachuby na pomoc mocarstw zawiodły i Austria miała ogłosić stan oblężenia w Galicji, skłaniał się do układów z rewolucjonistami i polecał zachęcać Garibaldiego do ataku na Austrię.¹

Przychylał się wreszcie do tej myśli król Wiktor Emanuel i pociągał za sobą rząd. Kossuth i gen. Klapka omawiają z premierem Italji, Minghettim,² sprawę wywołania ruchu zbrojnego na Węgrzech. Król traktuje o powstaniu w Galicji z Mazzinim³ i Garibaldiem. Wypadki poczynają rozwijać się. Wysłani do Paryża z szerokimi pełnomocnictwami Rządu Narodowego, K. Ruprecht i W. Przybylski, prowadzą pertraktacje z Węgrami i 8. III. 1864 zawierają z nimi układ.⁴ Obie strony zobowiązały się do pomocy w walce przeciw Rosji i Austrii aż do uzyskania niepodległości obydwóch narodów. Komitet Niepodległości Węgier gwarantował wolność cywilną, polityczną i religijną dla Słowian, zamieszkujących terytorjum węgierskie. Polska zobowiązywała się pośredniczyć w utrzymaniu zgody między Słowianami a Węgrami. W układach ustnych Węgrzy⁵ „obiecywali pomoc i dawali swobodę organizowania się naszych oddziałów

¹ Agencja R. N. w Wiedniu do W. Przybylskiego, 22. II. 1864. Biblioteka Rapperswilska, Rps. 800.

² A. Divéky, *Kossuth wobec powstania*, Lwów 1913. *Der Weisse Adler*, Zurych 23. II. 1864.

³ Bolton King, *Mazzini*, Firenze 1922 i A. Stern, *Geschichte Europas*, t. IX, str. 131.

⁴ *Kwartalnik Historyczny*, Lwów 1923: A. Lewak, *Włoskie stronnictwo ruchu wobec powstania styczniowego*, str. 358–373.

⁵ A. Wołyński do Z. Miłkowskiego, 11. VII. 1863. Biblioteka Rapperswilska, Rps. 1357/63.

na ich terytorjum, a wzamian żądali swobody organizowania się w Karpatach i formowania pod naszą opieką i firmą legjonów swoich w Rumunji i Serbji“, gdzie stosunek ludności do Madjarów nie był przyjazny.

Przygotowywano rewolucję na Węgrzech i wśród Słowian austriackich, oddziały wojskowe miały się organizować na terenie Rumunji i Serbji, które obiecywały swe poparcie. Nawet Turcja godziła się nie widzieć przygotowań wojennych na jej terytorjum. Agent Rządu Narodowego, wysłany w 1864 do Belgradu, Z. Miłkowski, układał się w tych sprawach z Czechami w Dreźnie, z ministrem spraw zagranicznych w Turynie i z ministrem serbskim, Garaszaninem, w Belgradzie;¹ gen. St. Türr, najbliższy przyjaciel Garibaldiego, kierował z ramienia komitetu węgierskiego pracami przygotowawczymi w Rumunji i Serbji.² Polski agent dyplomatyczny w Turynie, Józef Ordęga, który w przeciwieństwie do ks. Wł. Czartoryskiego parł od dawna do porozumienia się Rządu Narodowego z Italią i z rewolucjonistami, cieszył się zwycięstwem swej polityki.³ Król popierał myśl wspólnej akcji. Między rewolucjonistami włoskimi, Polakami i Węgrami przyszło do ugody, mocą której Garibaldi stanąć miał na czele wspólnych działań orężnych.⁴

Dla zapewnienia tej akcji poparcia Anglii, oraz, aby tam zdobyć fundusze potrzebne na wyprawę, udał się Garibaldi w kwietniu do Londynu. Pobyt jego w Anglii przemienił się w triumf, w entuzjazm, niekończący się przez dni całe. Na Trafalgarplacu witały go tłumy dawno niewidziane. Między delegacją włoską a Węgrami szli emigranci polscy, witani okrzykami *Poland for ever!* Na bankiecie ludowym w Pałacu Kryształowym, przyjmując między innymi deputację polską i adres emigracji,⁵ zapewniał Garibaldi, że „duszą i sercem“ jest z powstaniem, a zwracając się do tłumów, wzywał do pomocy Polsce.⁶ Odbierając od dzieci polskich kwiaty w Strafford House,

¹ Pamiętnik Z. Miłkowskiego. Rps. w posiadaniu rodziny.

² G. Curatulo, *Scritti e figure del Risorgimento*, str. 91.

³ J. Ordęga do T. O. Orzechowskiego, 18 III. 1864.

⁴ J. Garibaldi do Agencji Rządu Narodowego w Turynie, luty 1864.

⁵ Adres do J. Garibaldiego z 16. IV. 1864.

⁶ *Głos Wolny* z 21. IV. 1864, str. 39 i *Gazeta Narodowa*, Lwów z 14. VI.

mówił: „Sprawa Polski jest dla mnie sprawą mojej ojczyzny i kwestją wolności, gotów jestem oddać za nią życie moje”.¹ Hasło pomocy Polsce było obok kwestji Wenecji i Rzymu na ustach wszystkich tych, co gościli Garibaldiego. Na przyjęciu u Herzena wnosił Mazzini toast na cześć Polski; Garibaldi odpowiadał mu, mówiąc „o ojczyźnie męczenników, o Polsce, która prowadzi śmiertelną walkę o niepodległość i daje wzniosły przykład innym ludom”.²

W czasie entuzjastycznych powitań dnia 21 kwietnia ustalono i podpisano preliminarja konwencji między polskim Rządem Narodowym a Garibaldim. W imieniu Polski występował komisarz pełnomocny Rządu Narodowego, Karol Ruprecht. Garibaldi działał jako reprezentant włoskiego stronnictwa ruchu. Na zasadach wolności, równości i niepodległości politycznej zobowiązywały się „naród włoski i naród polski” zjednoczyć swoje wysiłki do walki ze wspólnym wrogiem, a „za wspólnego wroga uważać każdego, ktoby się przeciwstawił niepodległości i wolności obydwóch narodów”. Dla omówienia sposobów realizacji tego sojuszu miał Rząd Narodowy wysłać na Caprę swego pełnomocnika.³

Przypuszczać można, że o planach ataku na Austrię wiedział Napoleon III; tem możnaby było tłumaczyć zgodę księcia rumuńskiego Cuzy, E. Garaszanina i Wysokiej Porty na przygotowania na Wschodzie. Jednakże warunkiem poparcia tych zamiarów przez Francję musiało być nieporuszanie sprawy Rzymu, oraz prowadzenie akcji bez Mazziniego i rewolucjonistów londyńskich, którym rząd Napoleona III zarzucał udział w niedawnym zamachu P. Greca. Misja oficerów włoskich bawiła w marcu 1864 r. w Paryżu, aby skłonić Napoleona III do wojny z Austrią, co, wobec odrzucenia przez Wiedeń polskich propozycji cesarza Francji, nie było wykluczone. Agent dyplomatyczny Rządu Narodowego w Paryżu, ks. Adam Sapieha, mówił w liście do Londynu⁴ o „formalnym układzie” między rządem turyńskim a Garibaldim przed wyjazdem tegoż do Londynu. Według wiadomości A. Sapiehy celem podróży do Lon-

¹ *Journal des Débats*, 15. IV. 1864.

² G. Curatulo, *Il dissidio fra Mazzini e Garibaldi*, str. 239.

³ Konwencja z 21. IV. 1864.

⁴ do K. Ruprechta, 15. IV. 1864.

dynu miało być zdobycie funduszków na wyprawę dalmatyńską. Garibaldi miał nie dotykać sprawy Rzymu i „zerwać stosunki z Mazzinim, przynajmniej pozornie“. Mąż zaufania Wiktora Emanuela, mjr. Porcelli, wyprawiony w ślad za Garibaldim,¹ miał zapewne za zadanie wpływać na Garibaldiego w tym kierunku.

Tymczasem angielskie sfery polityczne wołałyby były zwrócić Garibaldiego raczej przeciw Rzymowi, a powstrzymać go od „dalszych awanturniczych wypraw“. Goszczony serdecznie, mianowany obywatelem Londynu, budzący entuzjazm tłumów, chciał odbyć podróż po Anglii dla propagandy swych celów politycznych. Rząd angielski, który jakoby ułatwiał Garibaldiemu widzenie się z rewolucjonistami i nie przeszkadzał rozgłaszaniu wiadomości o tych wizytach, przyjął do wiadomości protesty rosyjskie, austriackie, a zapewne i francuskie przeciw dalszej agitacji Garibaldiego. Gladstone począł tłumaczyć Garibaldiemu, że zdrowie jego mogłoby uciepnieć z powodu entuzjastycznych a męczących przyjęć, które go oczekują w zamierzonej podróży. Prosił go, aby wizytę swą ograniczył do sześciu miast. Garibaldi, wrażliwy bardzo na punkcie gościnności, oświadczył wówczas, że zaniecha podróży zupełnie, i nagle opuścił Anglię.²

Na Caprerze, dokąd Garibaldi wrócił, zawarto w czerwcu³ traktat zaczepno-odporny, w rozwinięciu preliminarjów ułożonych poprzednio. Układ ten zmieniał, zapewne pod wpływem włoskich polityków, niektóre postanowienia londyńskie. Garibaldi nie występował jako przedstawiciel stronnictwa ruchu, lecz podpisywał traktat w imieniu nieuchwytniej „demokracji włoskiej“. Za najważniejszego wroga wolności uznawano nie Rosję, z którą trwał bój polski, lecz — w myśl życzeń włoskich — Austrię i zobowiązywano się zaatakować ją w przeciągu dwóch miesięcy od zawarcia układu, równocześnie z północy i z południa.

Długi czas ważyć się miało jeszcze między planami Wiktora Emanuela a Garibaldiego. Król pragnął, aby Garibaldi sta-

¹ A. Stern, *Geschichte Europas*, t. IX, str. 131.

² *Journal des Débats*, Korespondencja z Londynu z 11. V. 1864.

³ 6. VI. 1864.

nał na czele wyprawy do Galicji i starał się skłonić go do tego przez mjr. Porcelliego. Garibaldi odpowiadał, że gotów jest iść „dokąd mu król każe“, ale komendę nad tą wyprawą może objąć i kto inny, a jego należy wysłać do Neapolu, gdyż reakcja może wyzyskać zaangażowanie się wojsk królewskich na północy, aby przywrócić Burbonom ich tron. Potrafiłby utrzymać Neapol w wierności dla króla i stworzyłby w krótkim czasie armję dwustutysięczną żołnierzy regularnych. Wiktor Emanuel nie obawia się przecie, aby Garibaldi „ogłosił się królem Neapolu, czy proklamował tam republikę“.¹ Wiktor Emanuel nie obawiał się tego, lecz nie chciał w owej chwili ataku na Rzym, do którego Garibaldi zmierzał zbyt wyraźnie, podejrzewał nawet Garibaldiego o plany przeciw Francji.² Młodość Garibaldiego wiązała go z Niceą, chwile największego entuzjazmu narodowego z Neapolem, a niedawna wyprawa, zakończona pod Aspromonte, i godność wielkiego mistrza wolnomularstwa włoskiego, którą uzyskał w r. 1864,³ zwracały go raczej przeciw Rzymowi. Ks. Southerland, który w czerwcu odwiedził go na Caprerze⁴ i razem z nim wybrał się na Ischię, nastrojał Garibaldiego także raczej przeciw Rzymowi i Napoleonowi III i zapewne nie starał się go nakłonić do wyprawy galicyjskiej.

W Ischii gromadzili się ochotnicy, przygotowywano broń, zebrać się już miał cały przyszły sztab armji Garibaldiego.

Najczynniejszym w organizowaniu wyprawy, o której nie wiadano, czy zwrócona będzie przeciw Wenecji, czy ku Galicji, czy nawet przeciw Rzymowi, był Mazzini. Pragnął kierownictwo jej ująć w swoje ręce i uzależnić ją od rewolucjonistów londyńskich. Przygotowywał kadry ochotniczych oddziałów w Turynie i dowództwo nad nimi powierzał swoim zwolennikom, zorganizowanym w turyńskiej Komisji wojskowej. Od bezpośredniego wpływu na tę ekspedycję pragnął odsunąć przedstawicieli Rządu Narodowego polskiego, W. Przybylskiego i J. Ordęgę, i niechętnie widział ich interwencję u króla w tej

¹ G. Curatulo, *Garibaldi, Vittorio Emanuele, Cavour*, str. 363.

² K. Ruprecht do ks. A. Sapiehy, Londyn 21. IV. 1864 i L. Rzyszczewski do K. Ruprechta, Turyn 27. III. 1864. Zbiory batignolskie, Biblioteka Narodowa w Warszawie.

³ *Der Weisse Adler*, Zurych, czerwiec 1864, str. 246.

⁴ *Ojczyzna*, Lipsk 25. VI. 1864 Nr 46.

sprawie.¹ Zamiast nich wysuwał do układów z Garibaldim i rządem Ludwika Bulewskiego, byłego członka Europejskiego Komitetu Rewolucyjnego, który występował we Włoszech w imieniu świeżo powstałego Ogniska Rewolucyjnego. Kierownictwo wojskowe miał objąć Borzysławski, który też wyruszył z ochotnikami do Mołdawji, otrzymawszy od króla potrzebne fundusze. Układy między Mazzinim, Klapką, Türrerem i Bulewskim, w których brał udział król i z ramienia jego minister spraw wewnętrznych, U. Peruzzi, trwały aż do lipca 1864 r. Z kierownikami stronnictwa ruchu pertraktuje także E. Kwaternik, były poseł na Sejm kroacki, który składa na ręce Przybylskiego memorjał o wspólnem działaniu Polski, Włoch i Krocacji.² Pertraktacje między rządem włoskim a Mazzinim i Garibaldim rozbiły się prawdopodobnie nie tylko o to, przeciw komu ma być zwrócony atak, ale i o to, kto, prócz Garibaldiego, ma nim kierować. Rząd zwlekał z wydaniem broni dla Wenecji i dla ekspedycji na wybrzeże adriatyckie tak długo, aż Mazzini zerwał układy i ogłosił zamierzoną wyprawę w piśmie *Il Diritto*, nie tając udziału króla w przygotowaniach. Rząd odebrał wówczas broń; ochotników rozproszono, a Bulewski zmuszony był Włochy opuścić.³ Kwaternik zginął w Krocacji podczas ruchawki, którą sam wywołał, nie uprzedzony w czas o zaniechaniu wyprawy.⁴

Po upadku powstania 1863 r. utrzymywał Garibaldi żywe stosunki z nową emigracją polską. Przyjmował na Caprerze jednego z przywódców powstania polskiego, gen. J. Hauke-Bosaka, oraz innych gości polskich i pertraktował z nimi o ponownem założeniu wojskowej szkoły polskiej we Włoszech.⁵ Przewodniczył komitetom pomocy emigrantom polskim we Wło-

¹ J. Mazzini do K. Ruprechta, 10. V. 1864.

² Memorjał z 20. V. 1864. Biblioteka Rapperswilska, Rps. 800 i list jego do W. Platara, 23. IV. 1864, Rps. 893. Niestety odnosili się Włosi do E. Kwaternika z pewną rezerwą i nieufnością.

³ Akta Ogniska Rewolucyjnego Polskiego w Bibliotece Rapperswilskiej. *Rzeczpospolita Polska*, Genewa 1. IV. 1870, G. Curatulo, *Il dissidio tra Mazzini e Garibaldi*, str. 246.

⁴ Z. Miłkowski do A. Wołyńskiego, 26. IV. 1883, Biblioteka Rapperswilska, Rps. 1357/63

⁵ Hauke-Bosak do Garibaldiego, 26. IX. 1864. Garibaldi do Haukego, 11. X. 1864. W. Sabowski, *J. Hauke-Bosak*, Kraków 1871.

szech, pobudzał do czynu swych przyjaciół politycznych,¹ starał się wyrwać z cytadeli warszawskiej agenta polskiego Kraemera, podkomendnego swego z r. 1860² i nie przestawał zapewniać, że „sprawę polską uważa za sprawę swojej ojczyzny“.

W nowym etapie dążeń o zjednoczenie Italii, w wojnie przeciw Austrii w 1866 r., wzgląd na pruskiego sprzymierzeńca nie zezwolił na stworzenie osobnych ochotniczych formacji polskich we Włoszech. Grupa radykałów w emigracji polskiej w Paryżu ogłosiła odezwę, wzywającą do Węgier, do gotującej się tam rewolucji.³ Członkowie paryskiego Komitetu Reprezentacyjnego emigracji, Jarosław Dąbrowski i J. Hauke-Bosak, zwrócili się do Garibaldiiego z projektem udziału Polaków w wojnie. List Haukego „charakteru nienarzucającego się“⁴ (ze względu na Prusy) mówił o udziale polskim, o ile osobny legjon uznany będzie „najlegalniej“. Emigranci polscy, mieszkający od kilku lat w Italii, chcieli nawet bez tego warunku wziąć udział w wojnie Italii o wyzwolenie. Komitet Emigracji Polskiej w Palermo przypominał udział Polaków w poprzednich walkach włoskich i zgłaszał na ręce Garibaldiiego gotowość utworzenia ochotniczych oddziałów polskich.⁵ W Turynie utworzyła się Komisja ochotników i zwróciła się do rządu florenckiego i do Garibaldiiego z gotowością służenia pod jego dowództwem.⁶ Mimo starań Garibaldiiego, tak w rządzie, jak i u Wiktora Emanuela,⁷ wpływy dyplomatyczne nie pozwoliły na wystąpienie ochotników pod sztandarami polskimi. Polacy wzięli udział w tej wojnie w osobnym, około czterdziestu ochotników liczącym, oddziale *guidów* Garibaldiiego.⁸

Z dawną koncepcją rozszerzenia wojny przy pomocy ludowego ruchu wśród Słowian południowych wystąpił M. Langiewicz podczas widzenia się z Garibaldim w Lunato w czerwcu

¹ Garibaldi do H. Albanese, 18. IV. 1865.

² Garibaldi do Rady Związku Szwajcarskiego, 20. III. 1866.

³ Drukowana odezwa z Paryża, 21. VII. 1866.

⁴ Hauke do Wł. Platera, Spezzia 3. V. 1866. Biblioteka Rapperswilska, Rps 885.

⁵ Emigracja polska w Palermo do Garibaldiiego, kwiecień 1866.

⁶ Komisja Ochotników Polskich do Garibaldiiego, Turyn 24. V. 1866.

⁷ Listy Garibaldiiego do F. Brochockiego z 7. V. i 21. V. 1866 oraz do Komisji Ochotników Pol. z 28. V. 1866.

⁸ A. Wołyński, Biblioteka Rapperswilska, Rps 550.

1866 r.,¹ jednakże Garibaldi musiał mu odpowiedzieć odmownie. Atak na Austrię przy pomocy sił rewolucyjnych, ale bez Polaków, przygotowywał Bismarck na wypadek, gdyby kampanja w Czechach wypadła niepomyślnie dla Prus. Gen. Stefan Türr organizował w porozumieniu z Lamarmorą i z Bismarckiem korpus ochotniczy węgierski przy poparciu rządu rumuńskiego i serbskiego. 31 lipca otrzymał Türr wiadomość o zwycięstwach pruskich i o zawieszeniu broni, a równocześnie nakaz, aby rozpuścił zgromadzonych ochotników.²

Polacy towarzyszą Garibaldiemu i w późniejszych jego wyprawach. Z oficerów najbardziej mu oddanych, Borzysławski, został ciężko ranny w wyprawie na Rzym pod Mentaną.

W r. 1870 w ochotniczej armji Garibaldiego po stronie Francji utworzył się Legion polski, na którego czele stanąć miał Jarosław Dąbrowski.³ Garibaldi opiekował się ochotnikami polskimi bardzo żywo. Domagał się od Gambetty umożliwienia Dąbrowskiemu wydobycia się z Paryża i polecał go swemu następcy w dowództwie armją wogeską. Wcielenie ochotniczego oddziału polskiego do armji gen. Frapoliego i oddanie korpusu Wogezów pod komendę admirała Penhoat zatrzymały Dąbrowskiego w Paryżu, gdzie zginął na barykadach.

Dowódcą pierwszej brygady armji wogeskiej był gen. Hauke Bosak, który padł śmiercią bohatera na czele rekonesansu pod Val-de-Suzon. Rozkazem dziennym z 26 stycznia żegnał go Garibaldi jako „Leonidasa nowych czasów“.

Sprawami polskimi i życiem emigracji polskiej⁴ interesował się Garibaldi do końca. To też w dniu pogrzebu bohatera Italji, kiedy chmury zakrywały niebo, a wzburzone morze zdawało się bronić dostępu na Caprerę, znaleźli się dawni polscy towarzysze dyktatora. W orszaku pogrzebowym szedł na czele delegacji polskiej dawny podporucznik artylerji polskiej, obrońca Woli, Konstanty Ordon.

¹ M. Langiewicz do W. Zienkowicza, 3. VII. 1866.

² G. Curatulo, *Scritti e figure del Risorgimento*, str. 91—99.

³ Pisma Garibaldiego od października 1870 do marca 1871.

⁴ Garibaldi do W. Platara, 18. IV. 1871 i na obchód 29. XI. 1880 w Poznaniu.

LETTERE E DOCUMENTI

LISTY I DOKUMENTY

ADRES EMIGRACJI POLSKIEJ W PARYŻU

Paryż, 6. V. 1830.

Wiochy bracie nasi!

Uspodnia wyzwolenia wybiła dla Was. Wśród walki, którą
toczyć będziecie z Niemcami, pamiętajcie, że towarzyszą Wam
wycieńceni Polacy, którzy walczyli o Waszą wolność. Porównajcie
Wasz kraj z krajem, w którym żyją Niemcy. Wasz to cie-
miężczy rozegrali Ojczyznę — spawają się krwią braci
naszych. Wiochy i Polacy pokrewne ideami, które wyobrażają
połączono się.

LISTY I DOKUMENTY

Sprawa Wasza jest naszą sprawą. Wychodzą polscy pa-
tają żądzą walki o naszą niepodległość i wyzwolenie ludów.
Niech tylko zabijanie druzn, w którymby nasi wolno było na-
nowo się skupić w bojowy zastęp, a z ślubną walczyć i gnać
bedziemy pod wspólnym sztandarem.

Dalszą wygnancy polscy składają Wam swój grzech wdowi,
który racie przysięg, jako sądeczną z naszej strony dla sprawy
własnej ofiarę.

J. Wysocki, S. Sienkowski, Z. Młkowski, J. Ordega i in.

INDIRIZZO DELL'EMIGRAZIONE POLACCA A PARIGI

Paryż, 6. V. 1830.

Italiani fratelli nostri!

L'ora della liberazione ha battuto per voi! Nella lotta che
sosterrate col oppressore, ricordatevi che vi accompagna il voi
di un popolo a voi affine nel martirio. Ecco Voi la Polonia ha

* *Przegląd Niemiecy Polaków, Paryż, 18. V. 1830, str. 32.*

* *Traduzione.*

LETTERE E DOCUMENTI

LISTY I DOKUMENTY

Nr 1.

ADRES EMIGRACJI POLSKIEJ W PARYŻU.¹

Paryż, 6. V. 1859.

Włochy bracia nasi!

Godzina wyzwolenia wybiła dla Was. Wśród walki, którą toczyć będziecie z ciemnością, pomnijcie, że towarzyszą Wam życzenia narodu pokrewnego Wam męczeństwem. Porównajcie z Wami Polskę łaknącą wolności i niepodległości; Wasi to ciemnicy rozebrali Ojczyznę naszą i napawają się krwią braci naszych. Włochy i Polska pokrewne ideami, które wyobrażają, połączone są nadto solidarnością męczeństwa.

Sprawa włoska jest naszą sprawą! Wychodźcy polscy palają żądzą walczenia za niepodległość i wyzwolenie ludów. Niech tylko zabłyśnie dzień, w którymby nam wolno było na nowo się skupić w bojowy zastęp, a z chlubą walczyć i ginąć będziemy pod wspólnym sztandarem.

Dzisiaj wygnańcy polscy składają Wam swój grosz wdowi, który raczcie przyjąć, jako serdeczną z naszej strony dla sprawy włoskiej ofiarę.

J. Wysocki, S. Elżanowski, Z. Miłkowski, J. Ordega i in.

INDIRIZZO DELL'EMIGRAZIONE POLACCA A PARIGI.²

Parigi, 6. V. 1859.

Italiani fratelli nostri!

L'ora della liberazione ha battuto per voi! Nella lotta che sosterrete con l'oppressore, ricordatevi che vi accompagnano i voti di un popolo a voi affine nel martirio. Come Voi la Polonia ha

¹ *Przegląd Rzeczy Polskich*, Paryż, 18. V. 1859, str. 32.

² Traduzione.

sete di libertà e di indipendenza. I vostri oppressori spogliarono la nostra patria e si abbeverano col sangue dei nostri fratelli. L'Italia e la Polonia, affini per le idee che rappresentano; sono inoltre riunite dalla solidarietà del martirio.

La causa italiana è la nostra causa. Gli emigranti polacchi, ardono e chiedono di lottare per la libertà e per l'indipendenza dei popoli. Risplenda, solo, nuovamente, il giorno, nel quale ci sia concesso di riunirsi di nuovo in una schiera guerresca e con orgoglio combatteremo e periremo sotto la stessa bandiera.

Oggi gli esuli polacchi vi inviano il loro obolo della vedova che vorrete accettare come l'affettuosa offerta da parte nostra per la causa italiana.

J. Wysocki, S. Elżanowski, Z. Miłkowski, J. Ordega.

Nr 2

J. GARIBALDI A LADISLAS MICKIEWICZ, RÉDACTEUR DE
«L'ESPÉRANCE» A GENÈVE.¹

Fino, près Como 14. XII. 1859.

Monsieur le rédacteur!

Dans une de vos correspondances de Paris Nr 40, on dit: „Ce qui a fait encore plus croire aux projets de la Russie, c'est la réception faite à Garibaldi dans le but de concilier à la future reine les sympathies italiennes. Le général s'est laissé prendre à la glu, etc.“, faisant allusion à une erreur débitée par quelques journaux, que j'avais été reçu, à Nice, par l'auguste mère de l'Empereur, ce qui n'est pas.

Je vous prie d'assurer à ces mêmes correspondants que, si les Italiens suivent mes conseils, ils n'accepteront pas même un prince de la famille du souverain qui a donné au monde l'unique et sublime spectacle de l'affranchissement des serfs, mais qu'ils persisteront, comme ils ont fait jusqu'ici, à ne vouloir d'autres souverains en Italie que Victor-Emmanuel, seule combinaison politique capable d'établir l'avenir de la patrie sur des bases durables et assurer la tranquillité de l'Europe. Et que s'il entre dans les vues intéressées de quelqu'un de vouloir, par une pression contraire aux droits légitimes des

¹ *L'Espérance*, Genève, 19. XII. 1859.

peuples, empêcher les Italiens de suivre ce conseil, qu'ils recourent, dans ce cas, au million de fusils, antidote unique contre ces vellétés antinationales, et moyen infaillible pour obtenir l'accomplissement de leurs vœux, et n'être pas pris à la glu. Je suis votre dévoué G. Garibaldi.

Nr 3.

DÉCLARATION DE LA RÉDACTION DE »L'ESPÉRANCE«.¹

On avait parlé de projets matrimoniaux entre les cours de Sardaigne et de Russie. Notre correspondance de Paris du 7 décembre (Nr 40) renfermait ce passage: „...Ce qui a fait encore plus croire aux projets de la Russie, c'est la réception faite à Garibaldi dans le but de concilier à la future reine les sympathies italiennes. Le général, oubliant que la Russie est aussi contraire aux principes de sa vie que l'Autriche, s'est laissé prendre à la glu des banalités de cour. Les compliments des souverains absolutistes trompent d'autant plus facilement les plus purs d'entre les hommes du peuple, qu'ils y sont moins préparés“.

Nous venons de recevoir la lettre du général Garibaldi, que nous publions avec empressement.

Le général Garibaldi connaît nos sentiments personnels pour lui. Nul n'admire plus que nous sa bravoure et son grand coeur, ni n'a plus de confiance que nous dans les services éminents qu'il est appelé à rendre de nouveau à sa patrie. C'est pourquoi nous sommes heureux d'apprendre de lui qu'il n'as pas eu d'entrevue à Nice avec l'impératrice de Russie, veuve de Nicolas. Sa lettre, à cet égard, nous a donc fait le plus grand plaisir. Mais qu'il nous permette une réflexion. Il nous semble beaucoup trop croire à des bienfaits dont l'empereur Alexandre II. aurait doté les peuples de son empire. Le général parle d'un „spectacle unique et sublime“, donné par le souverain de Russie. Ce spectacle a été annoncé depuis cinq ans, et la Russie n'en a pas encore vu le commencement.

¹ L'Espérance, Genève, 19. XII. 1859.

Le monde se rappelle qu'Alexandre I-er recevait, en 1815, les éloges des libéraux français pris à la glu russe, auxquels il disait: „Ma vie est consacrée à la grande oeuvre de l'abolition du servage“. Et il écrasa, durant encore dix années, ceux des Russes qui, las d'attendre indéfiniment, voulaient hâter son accomplissement.

Les serfs ne sont pas libres, et il n'y a pas d'apparence qu'ils le soient longtemps. Cela fait autant de peine aux peuples qui souffrent de la Russie d'entendre le grand patriote italien louer l'empereur de Russie, que cela en eût fait aux Italiens d'entendre les patriotes de Paris et de Varsovie louer la „sublimité“ des réformes de l'empereur d'Autriche, ou de son frère l'archiduc Maximilien. L'Italie, aujourd'hui, est grande surtout par les sympathies qu'elle a chez les peuples. Tout éloge donné à ceux qui font souffrir les peuples est un affaiblissement pour l'Italie. C'est la lettre de l'empereur de Russie, apportée sur le glorieux champ de bataille de Solferino, qui précipita la paix et fit Villafranca. Déjà l'empereur de Russie a élevé la voix en faveur de la légitimité des princes dépossédés de leurs petits trônes en Italie: on verra demain au congrès le représentant de la Russie peser lourdement pour la restauration; et cela rend d'autant plus nécessaire le million de fusils“.

Nr 4.

LIST POLAKA, WALCZĄCEGO W SZEREGACH GARIBALDIEGO.¹

Palermo, 25. VI. 1860.

„Po wielolicznych przygodach jestem przecież w Palermo; z Genui wypłynęliśmy w liczbie 3.900 ochotników pod dowództwem pułkownika Medici z bronią, amunicją i kilkunastu armatami. Nieszczęście chciało, żeśmy się spotkali z Neapolitańczykami, musieliśmy się cofnąć na brzegi Afryki, trzema parowcami w trzy tysiące ludzi z bronią i amunicją; czwarty nasz statek dostał się z armatami w ręce królewskich, na morzu dużośmy wycierpieli, przetrwaliśmy ogromną burzę koło cieśniny Ś. Bo-

¹ *Przegląd Rzeczy Polskich*, Paryż, 15. VI. 1860, str. 28/29.

nifacego, nadto głód taki, że dwa dni nic nie jedliśmy; przecież zdołaliśmy wylądować w Castella-Mara w Sycylii. W pięć godzin po naszym wylądowaniu, przypłynęła za nami flota neapolitańska, lecz już było dla nich późno. Z Castella-Mara zrobiliśmy bardzo forsowny marsz, czterdzieści mil przez dwa dni, po górach i skałach; mieliśmy w drodze utarczkę — gdzie ja oficerem zostałem.

Myśmy w tryumfie weszli do Palermo po gruzach kościołów, przepysznych pałaców i domów; zapal z jakim nas przyjmowano jest nie do opisania, dzwoniono we wszystkie dzwony, księża wyszli naprzeciwko nas z chorągwiami i błogosławili — kobiety obsypały nas kwiatami, całe miasto było uiluminowane, wszędzie trójkolorowe powiewają chorągwie.

Niedługo zapewne pójdziemy do Messyny lub do Kalabryi.

Onegdaj byłem u Garibaldiego, bardzo mile mię przyjął i mówił, że po sprawie włoskiej, polska podniesioną być musi, że dla niego sprawa wolności jest jedynym życia obowiązkiem, której chętnie wszędzie się poświęci.

K. W.¹

LETTERA DI UN POLACCO COMBATTENTE NELLE SCHIERE
GARIBALDINE.²

Palermo, 25. VI. 1860.

Dopo innumerevoli avventure sono a Palermo, da Genova salpammo in numero di 3900 volontari, agli ordini del colonnello Medici, con armi munizioni e una diecina di cannoni. La sfortuna volle che ci incontrassimo coi napoletani e dovemmo ritirarci sulle coste africane, in tre bastimenti con tremila uomini, armi e munizioni, il quarto rimase coi cannoni nelle mani reali; in mare abbiamo molto sofferto, abbiamo avuto una terribile tempesta presso alle bocche di Bonifacio, e abbiamo sofferto la fame, così che per due giorni non abbiamo mangiato nulla, infine arrivammo ad approdare a Castellamare in Sicilia. Cinque ore dopo il nostro arrivo navigò dietro a noi la flotta napoletana, ma oramai era troppo tardi. Da Castellamare facemmo una marcia forzata, di 40 miglia in due giorni per monti e rocce, e durante il cammino ebbimo lo scontro, nel quale io fui nominato ufficiale.

Siamo entrati in trionfo a Palermo, fra le rovine delle chiese dei meravigliosi palazzi e delle case; l'entusiasmo col quale fummo

¹ Kazimierz Wolski.

² Traduzione.

accolti è indescrivibile, tutte le campane suonavano i sacerdoti ci vennero incontro con gli stendardi e ci benedissero, le donne ci coprivano di fiori, tutta la città era illuminata e dappertutto sventolavano le bandiere tricolori.

Certamente fra non molto andiamo a Messina o in Calabria.

Una volta fui da Garibaldi: egli mi ricevette molto affettuosamente e disse che dopo la questione italiana deve essere sollevata la polacca, che per lui la causa della libertà è l'unico dovere della vita e che a questa causa ovunque si dedica volentieri.

K. W.¹

Nr 5.

G. GARIBALDI A L. MIEROSŁAWSKI.²

Esercito Meridionale.

Caserta, 19. X. 1860.

Le Général Louis Mierosławski est chargé de seconder le Comité français et son délégué Monsieur Richard dans la formation de la légion étrangère, autorisée par ma lettre du 5 Octobre.

Le Général a pleins pouvoirs pour tous ce qui concerne la partie militaire de cette formation.

G. Garibaldi.

Nr 6.

LE COMITÉ POUR L'INDÉPENDANCE ITALIENNE AU GÉNÉRAL GARIBALDI, COMMANDANT GÉNÉRAL DE L'ARMÉE ITALIENNE DU MIDI.³

Paris, le 28. octobre 1860.

Le Comité pour l'indépendance Italienne!

Considérant que les circonstances difficiles où se trouve en ce moment l'Italie, créent au Libérateur des Deux-Siciles de nouveaux devoirs et peut-être de nouveaux périls, qui ne sont pas au-dessus de son courage, mais dans lesquels il a droit de compter sur le concours dévoué des patriotes de tous les pays.

Considérant que le dessein du Libérateur de former une légion étrangère internationale, dessein auquel il a bien voulu

¹ Casimiro Wolski.

² Biblioteka Rapperswilska, Rps. 839.

³ j. w., Ms. 839.

associer le Comité, atteste ses vues persévérantes soit pour l'entier affranchissement de l'Italie, soit pour la cause des autres nations opprimées;

Considérant que dans cette légion peuvent être utilement réunis divers corps isolés, et notamment les compagnies françaises qui existent déjà dans l'armée Italienne du Midi;

Vu l'acte daté de Caserte le 19. octobre 1860, par lequel le Commandant-Général confie au Général Mieroslawski la mission d'organiser militairement la légion étrangère: choix auquel applaudit le Comité. Émet le voeu:

1° que le Général Mieroslawski, investi de toute la confiance du Comité et par la présente muni de ses pouvoirs, se rende aussitôt que possible auprès du Commandant-Général, pour achever sous ses yeux l'organisation de la légion étrangère;

2° que les corps non-italiens servant actuellement dans l'armée libératrice et qui n'ont pas déjà une destination spéciale, soient réunis, tout en gardant leur caractère national distinct, dans cette légion sous le commandement du général Mieroslawski;

3° qu'en particulier les diverses compagnies qui portent ou ont porté le nom de De Flotte, et généralement tous les français combattant pour la nationalité Italienne, soient incorporés dans la légion étrangère, sous les ordres du général;

4° qu'en mémoire de notre généreux ami et conformément à la décision magnanime du Libérateur, le bataillon français, uni et reconstitué, continue de porter le nom de De Flotte;

5° que nos braves compatriotes Cluseret et Laugame, et généralement tous les officiers et sous-officiers qui ont fait leur devoir, conservent, sous le commandement supérieur du général Mieroslawski, leurs grades actuels.

En présentant respectueusement ces voeux au Commandant Général, le Comité lui renouvelle l'expression de sa plus vive sympathie et de son profond dévouement.

*Etienne Arago, Emmanuel Arago, F. Huet,
A. Corbon, Ed. Huet, Richard, Delestre, Th. Moutard,
F. Jobbé Duval, Ch. Guinard.*

Nr 7.

C. DE KERSAUSIE A G. GARIBALDI.¹

Novembre-décembre (?) 1860.

Général!

J'ai quitté la France avec l'épée de Latour d'Auvergne, héritage sacré de ma famille, dans l'espoir de vous la ceindre sur la brèche de Gaëte, au nom de mon autre grande famille, la Démocratie française. Puisque vous vous êtes retiré dans votre tente de Caprera, comme dans une promesse inviolable de paraître bientôt à la tête de vos légions libératrices, que cet héritage d'héroïque liberté vous y suive. Cette épée vous sera remise par mon ami, le Général Polonais Mieroslowski, messenger de l'alliance indissoluble qui unit désormais tous les peuples opprimés. Que l'éclair qui jaillira de son fourreau entre vos mains, devienne donc le signal de l'universelle délivrance et mes neveux renonceront avec un radieux orgueil, au legs dont votre gloire les aura frustrés.

Salut et fraternité,

Votre soldat par la pensée *C. de Kersausie*.

Nr 8.

G. GARIBALDI A L. MIEROSLAWSKI.²

Caprera, 30. XII. 1860.

Il mio ritiro a Caprera non è un'abbandono della causa dei popoli — a cui consacrai tutta la vita.

Con intiera fiducia nel Generale Mierosławski — io me la intenderò con lui per ciò che riguarda i nostri bravi Polacchi.

*G. Garibaldi.*¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 839.² j. w.

Au Général Garibaldi, Commandant-Général
de l'Armée Italienne du Midi.

Le Comité pour l'indépendance Italienne;

Considérant que les circonstances difficiles où se trouve en ce moment l'Italie, créent au Libérateur des Deux-Siciles de nouveaux devoirs et peut-être de nouveaux périls, qui ne sont pas au-dessus de son courage, mais dans lesquels il a droit de compter sur le concours dévoué des patriotes de tous les pays;

Considérant que le dessein du Libérateur de former une légion étrangère internationale, dessein auquel il a bien voulu associer le Comité, atteste ses vues persévérantes soit pour l'entière affranchissement de l'Italie, soit pour la cause des autres nations opprimées;

Considérant que dans cette légion peuvent être utilement réunis divers corps isolés, et notamment les compagnies françaises qui existent déjà dans l'Armée Italienne du Midi;

Vue l'acte daté de Caserte le 19 octobre 1860, par lequel le Commandant-Général confie au Général Microsslawski la mission d'organiser militativement la légion étrangère: choix auquel applaudit le Comité,

Émet le vœu:

1° Que le Général Microsslawski, investi de

toute la confiance du Comité et par la présente muni de ses pouvoirs,
se rend aussitôt que possible auprès du Commandant-général,
pour achever sous ses yeux l'organisation de la légion étrangère;

2e Que les corps non-italiens servant actuellement dans l'armée
italienne et qui n'ont pas déjà une destination spéciale, soient réunis
tout en gardant leur caractère national distinct, dans cette légion
sous le commandement du général Microslawski;

3e Qu'en particulier les diverses compagnies qui portent
ou ont porté le nom de De Flotte, et généralement tous les
Français combattant pour la nationalité italienne, soient
incorporés dans la légion étrangère, sous les ordres du général,

4e Qu'en mémoire de notre vieux ami, et conformément à la
décision unanime du Libérateur, le bataillon français, uni et
reconstitué, continue de porter le nom de De Flotte;

5e Que nos braves compatriotes Cluseret et Sargamé, et
généralement tous les officiers et sous-officiers qui ont fait leur devoir,
inscrivent, sous le commandement supérieur du général Microslawski,
leurs grades actuels.

En présentant respectueusement ces vœux au
Commandant-général, le Comité lui renouvelle
l'expression de sa plus vive sympathie et de son profond dévouement.

Paris, le 28 octobre 1860.

Etienne Arago

Ch. Bersley. L. Guinard

Emmanuel Arago

Alfred

A. Corbon

F. Guet

Delord

Ch. Montaud

Ed. Blunt

F. Poggi-durati

J. GARIBALDI DO LUDWIKA MIEROSŁAWSKIEGO.¹

Caprera, 30. XII. 1860.

Usunięcie się moje na Caprerę nie jest bynajmniej opuszczeniem sprawy ludów, której poświęciłem życie moje.

Pokładając zupełnie zaufanie w jenerale Mierosławskim, porozumiewać się z nim będę we wszystkim, co dotyczy naszych walecznych Polaków.

G. Garibaldi.

Nr 9.

J. GARIBALDI AU CAPITAINE DE KERSAUSIE.²

Caprera, 2. I. 1861.

Monsieur!

J'ai accepté avec toute la gratitude dont je suis capable, et comme un signe de sympathie de la France humanitaire, l'épée de La Tour d'Auvergne, qui m'a été décernée. Ne voulant pas priver vos neveux de leur héritage, je désire qu'à ma mort, ce symbole de la Démocratie militante retourne à ses détenteurs naturels, pour qu'un nouveau plébiscite Français en dispose en faveur du plus digne.

Votre dévoué

G. Garibaldi.

Nr 10.

J. GARIBALDI A L. MIEROSŁAWSKI.³

Caprera, 2. I. 1861.

Mon cher Général!

Dans votre petit memorandum des la Maddalena vous me demandez: „promesse de restituer l'épée à ma mort à la famille de Latour d'Auvergne“. — Dans notre conversation ici vous m'avez dit — que je la restituerai si je n'avais pas un héritier digne d'elle.

¹ Tłumaczenie *Przeglądu Rzeczy Polskich*, Paryż, 1. I. 1861, str. 56—57.

² Biblioteka Rapperswilska, Ms. 839.

³ j. w.

Veillez m'expliquer nettement la manière dont je dois conserver ce précieux objet.

Je suis votre dévoué

G. Garibaldi.

Nr 11.

J. GARIBALDI A L. MIEROSLAWSKI.¹

Caprera, 26. I. 1861.

Dans l'inébranlable conviction que l'unité de l'Italie ne peut être accomplie que par l'épée et assurée que par le concours fraternel de tous les peuples, qui à l'égal de la Vénétie frémissent sous le joug de l'Autriche;

en confirmation de mes lettres du 5 et du 19 Octobre 1860; sous les ordres et la surveillance de mon fondé de pouvoirs le général Nino Bixio;

j'engage le Général Louis Mierosławski à persévérer dans l'idée de ces deux instructions au sujet d'une Légion Etrangère; de manière qu'au jour inévitable où éclatera de nouveau la guerre d'affranchissement, tous les éléments de cette légion internationale se trouvent sous ma main;

et en conséquence, j'autorise ces deux généraux à requérir des comités italiens ou étrangers, décidés à me seconder dans la prévision de notre guerre sacrée, tout l'appui et tous les subsides que pourront exiger les préparatifs de cet armement auxiliaire.

G. Garibaldi.

Nr 12.

J. GARIBALDI A A. HERZEN A LONDRES.²

Ce, 13 avril 1861.

Mon cher Herzen!

Il n'y a pas longtemps la parole d'émancipation des serfs en Russie fut saluée en Europe avec admiration et reconnais-

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 839.

² A. Żurkowski, *Sébastopol et Varsovie*, Paris 1861, str. 44. — *Kołokol*, Londyn 1. V. 1861. — A. J. Herzen, *Połnoje sobranje soczinenij*. Petrograd 1919, t. XI, str. 85–86.

sance. Le prince, initiateur de cette grande oeuvre, se posa par ce seul fait, à coté des plus illustres bienfaiteurs de l'humanité!

Aujourd'hui, — je le dis avec douleur, l'oeuvre de bienfaisance a été souillée par le sang répandu d'une population innocente; et c'est le devoir de ceux qui applaudissent au bienfait de jeter une voix de malédiction sur la consommation du plus détestable des crimes.

Que votre journal, justement apprécié dans ce grand empire, porte un mot de sympathie de la nationalité italienne à la malheureuse et héroïque Pologne, — un mot de gratitude aux braves de l'armée russe, qui, comme Popoff, ont brisé leurs sabres plutôt que de les tremper dans le sang du peuple, et un cri de réprobation des nations soeurs de l'Europe, contre les auteurs de l'effroyable massacre.

Votre dévoué

G. Garibaldi.

Nr 13.

J. GARIBALDI A L. MIEROSŁAWSKI.¹

Genes, 1. V. 1861.

Mon cher Ami!

La lutte suprême des Nationalités opprimées s'approche, mais personne ne peut en préciser l'heure.

Il faut être toujours prêts!

Dites donc à vos compatriotes, ce que je dis aux Italiens: „Il faut des fonds nécessaires pour un million de fusils“.

Les braves Polonais, qui pendant les massacres de Varsovie ont montré qu'ils savent sacrifier leur vie pour la patrie — sauront aussi sacrifier une partie de leurs revenus — pour la faire.

Vous, Général et vos amis — vous êtes prêts à donner votre vie pour l'Italie — Eh bien, moi, et les miens — nous en ferons autant pour la Pologne.

G. Garibaldi.

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 839. — *Opinion Nationale*, Paris, 18 V. 1861. — *Przegląd Rzeczy Polskich*, Paryż, 22. V. 1861.

J. GARIBALDI AUX OUVRIERS FRANÇAIS.¹

Caprera, 10 Octobre 1861.

Aux ouvriers de la France !

Merci ! nobles enfants du travail et de la production — Merci ! pour vos généreuses paroles de sympathie et de fraternité — Oh ! nous le savons bien que vos vœux pour l'Italie sont sincères et désintéressés, aujourd'hui comme ils l'étaient quand vous acclamiez votre brave armée marchant à notre secours contre l'opresseur.

Nous savons bien que votre cœur a palpité de joie à la victoire du peuple contre le tyran et que si nos rangs ne furent pas plus augmentés par la multitude de vos courageux compatriotes, c'est encore par cette fatalité qui pèse sur la majeure partie des Nations de l'Europe — et qui les divise, qui les sépare — tandis qu'elles tendent par la voie naturelle du progrès — à se réunir et à se confondre en une seule famille.

Cependant Deflotte, Laroche et une foule de vos preux, ont scellé de leur sang sur les champs de bataille de la liberté — l'impérissable lien qui rattache, désormais, les deux peuples.

Oui ! les Nations veulent s'entendre, veulent la fraternité de tous — Les despotes ne la veulent pas — Loi sacrée — irrévocable — émanation divine du Christ — elle est dans la conscience de tout le monde — elle est au sommet des aspirations des races souffrantes ; l'égoïsme hypocrite des fausses grandeurs mondaines la boude de dessous sa cape de plomb et suscite par le mensonge et la corruption toute espèce d'obstacles à son accomplissement.

Nous demandons du travail, du pain, et de l'amour mutuel — on nous répond : fusils de précision, bombes et vaisseaux cuirassés ; comme si la destruction — était le seul moyen de s'entendre.

¹ Musée d'A. Mickiewicz à Paris, Ms. 1109.

Constance, cependant, mes braves amis — Il est un fait que l'Europe ne présenta jamais le sublime spectacle de rapprochement humain, qu'elle présente aujourd'hui. — Un cri de détresse dans quelconque des angles de cette vieille maîtresse du monde — retentit dans le coeur des masses, et leur toutepuissante voix de réprobation fait palir le barbare Autocrate. Les Haynau du despotisme ne paraîtront pas impunément devant les ouvriers de l'Europe — et l'empreinte de leurs crimes est plus ineffaçable, que la trace du feu brûlant.

Le jour n'est pas loin, où le complice des tyrans, le prêtre de Rome, sera obligé de chercher un refuge loin de la terre qu'il a désolée pendant tant d'années — Le sang innocent de Locatelli et des mille victimes dont il est le meurtrier le poursuivront partout sur la surface du globe, comme l'épée vengeresse du Chérubin, et les peuples, libres de son contact infecte, pourront bien plus facilement, en se donnant la main, marcher vers le grand but humanitaire.

Je suis, avec reconnaissance, pour la vie

Votre dévoué

G. Garibaldi.

Nr 15.

J. GARIBALDI A L. MIEROSŁAWSKI.¹

Caprera, 26. X. 1861.

Mon cher Général!

J'ai signé la lettre pour Forbes et j'envoie ordre au Comité de Gènes de vous payer cinq cents francs pour ce colonel.

Ne voulant pas avoir l'air de vous donner des conseils — je vous prie de faire vos efforts pour concilier toutes les fractions de l'émigration Polonaise.

Avec dévouement Votre

G. Garibaldi.

J'ai écrit à Occhipinti en le remerciant, — le priant de ne plus s'ingérer dans vos affaires et de vous en laisser toute la charge.

Vale.

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 839.

LE GÉNÉRAL RYBIŃSKI A J. GARIBALDI.¹

Paris 28. octobre 1861.

M. Louis Mierosławski, bien que sous-lieutenant dans l'armée polonaise en 1831, mais qui encore trop jeune, n'a pas eu l'honneur de paraître sur les champs de bataille, s'occupe longuement à créer une légion polonaise en France, ou en Italie et prépare un mouvement insurrectionnel en Pologne de concert avec Vous, comme il affirme. Il se donne comme dictateur politique et comme chef militaire de son pays — et il semblerait, que Vous l'acceptez dans ce double caractère.

M. Louis Mierosławski s'est annoncé à Vous, comme s'il était réellement investi de la confiance de l'émigration polonaise et de la Pologne elle-même; et au moyen de cette illusion ingénieuse, il a obtenu, à ce qu'il paraît, votre confiance, qu'il étale pompeusement pour grandir son importance et s'imposer à la Pologne.

Dans ses communications nombreuses dans le pays, appuyées par Vos facsimilés, par Vos lettres, il annonce hardiment, qu'il „s'est entendu avec Vous complètement“ qu'il ne prépare l'insurrection en Pologne que par votre autorisation et assuré de Votre coopération — Or Votre nom, je l'avoue M. le général, exerce une influence immense, et ainsi on rejette sur vous la responsabilité, que peut-être Vous ne seriez pas disposé à accepter et on voit l'usage que l'on fait de Votre nom et de l'appui, que Vous donnez à M. Mierosławski, qui Vous fait dire et promettre plus que Vous ne diriez ni promettiez Vous même si on le demandait sérieusement à Votre intelligence et à Votre conscience.

Tout en Vous remerciant de Vos sympathies si nobles pour la Pologne, convaincu, qu'il viendra un moment, où l'Italie, autant par le devoir que par l'intérêt élevé offrira à la Pologne sa coopération fraternelle, je crois, qu'il y a opportunité évidente, pour attirer Votre attention la plus sérieuse sur les considérations suivantes.

¹ Biblioteka Rapperswilska, Rps. 1038.

Vous connaissez le mouvement qui soulève la Pologne entière, mouvement entier, mouvement intelligent, puissant et cependant contenu et dont la création n'appartient qu'au dévouement et à l'initiative du pays lui-même. M. Mierosławski n'y est pour rien. La foi du pays et celle de M. Mierosławski différent radicalement. Aussi son intervention actuelle, fruit de son arrogance et de sa vanité mais relevée par Votre appui, pourrait amener des conséquences les plus désastreuses. C'est au pays lui-même qu'il faut laisser la décision, dans quel moment l'insurrection serait opportune et inévitable.

Comme vous le voyez, M. le général, la Pologne n'a eu nul besoin de M. Mierosławski, de son assistance et de ses croyances pour créer son mouvement en quelque manière miraculeux pour le diriger, pour mépriser le fer des assassins moscovites, et pour s'immortaliser par le martyre de ses fils héroïques. Actions glorieuses et saintes qui manquent à la vie politique et militaire de M. Mierosławski bien qu'il avait l'occasion de les accomplir en Pologne, en Allemagne et en Sicile.

Il me répugne de dire ce que ce soit sur le mérite personnel de M. Mierosławski; aussi j'écarte absolument la personnalité. Mais je dois le dire hautement, que sous le rapport politique et militaire, celui qui se décore de Votre nom, ne jouit d'aucune considération dans le pays ni dans l'émigration polonaise. Le parti démocratique lui même le désavoue publiquement et sévèrement. Je pense que Vous en possédez les preuves évidentes et certaines.

Séparé de Vous, abandonné à lui même il retombe dans l'impuissance qu'il dissimule très habilement en se couvrant de Votre nom, de Votre amitié, de Votre confiance, en déclarant, qu'il y a une entente parfaite entre Vous et lui.

Son agitation déjà si funeste, combinée même avec Vous, n'est qu'un élément de discorde et d'anarchie. Ce ne sera jamais un moyen de ralliement. Voulez Vous général servir la Pologne, connaître ce qu'elle veut? demandez le à elle-même. Quant à M. Louis Mierosławski, il lui reste beaucoup à faire pour effacer les souvenirs les plus tristes, qui s'attachent à son nom, à ses expéditions et à ses doctrines pour mériter l'honneur de servir son pays dans un rôle bien modeste et bien subordonné.

Ainsi M. le général je ne ressens aucune hésitation en affirmant que ce n'est un service que Vous rendez à la Pologne en associant Votre nom à celui de M. Mierosławski, en promettant de seconder son entreprise, je vous prie de ne pas oublier, l'entreprise désavouée d'une manière absolue par l'Emigration et par la Pologne.

J'ai des motifs les plus sérieux pour Vous annoncer que M. Louis Mierosławski a reçu plusieurs ordres émanés du pays de ne pas se mêler des affaires de la Pologne, lui même ne saurait le nier.

Agréez Mr le général l'assurance etc.

Le général Rybiński,

le Commandant en chef de l'armée polonaise de 1831.

Nr 17.

J. GARIBALDI A L. MIEROSŁAWSKI.¹

Caprera, 4. XI. 1861.

Général!

D'après les réclamations, que je reçois d'une part de l'émigration Polonaise de Gènes — et de Paris — je crois qu'il est nécessaire jusqu'à nouvelles dispositions, de laisser subsister le Comité Occhipinti et de le laisser indépendant de votre autorité.

Je suis votre dévoué

G. Garibaldi.

Nr 18.

J. GARIBALDI A L. MIEROSŁAWSKI.²

Caprera, 15. XI. 1861.

Général!

J'écris à Occhipinti — qu'il se décharge sur vous de tout ce qui regarde l'Emigration Polonaise — Saluez-moi nos jeunes amis et croyez-moi votre dévoué

Garibaldi.

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 839.

² j. w.

Nr 19.

J. GARIBALDI AU GÉNÉRAL M. RYBIŃSKI.¹

Caprera, 15. Novembre 1861.

Général!

Je suis surpris des renseignements que vous avez bien voulu me donner sur le général Mieroslawski.

Mes vœux sincères sont, que l'émigration Polonaise, écartant toute rancune personnelle, puisse se mettre d'accord et investir de sa confiance des individus capables d'organiser, et au besoin diriger son concours puissant à la délivrance de votre noble Pays de l'oppression étrangère.

Je suis certain que vous auriez aussi la coopération fraternelle des Italiens.

Agréez général les sentiments de ma considération distinguée

G. Garibaldi.

Nr 20.

GEN. JÓZEF WYSOCKI DO GARIBALDIEGO.²

Turyn, 24. VI. 1862.

Jenerale! Szkoła nasza stanowczo rozwiązana została. Biedne parjasy, gdzie indziej schronienia szukać musimy. W szlachetnem sercu Twojem, uznasz bezwątpienia, iż śmiesznem jest ze strony naszych ciemieńców tak na pozór silnych, iż łączą swe usiłowania w celu ścigania młodych ludzi, w odległych nawet krainach; lecz przestрах nie rozumuje, a my się czujemy silnymi przez narodową jedność i świętość naszej sprawy. Ona nam wskaże drogę, jaką postępować winniśmy, i wypełnienie obowiązku łatwem uczyni.

Na szczęście w pracy tej dopomaga nam młodzież, która zrozumiała powołanie swoje. Przybywszy do Cuneo znalazłem ją gotową na wszystkie ofiary, byle tylko rozproszeniem zakładu nie działać na korzyść nieprzyjaciół. Jestem przeto zdecydowanym przenieść szkołę do innego kraju...

¹ Biblioteka Zakładu Narodowego Ossolińskich we Lwowie, Ms. 3808, k. 156.

² *Przegląd Rzeczy Polskich*, Paryż, 15. VII. 1862, str. 51/52.

...Jestem pewny, że w niedalekiej przyszłości, prawdziwa dyplomacja zmuszoną będzie poniechać czczych wybiegów i armatnimi strzałami rozstrzygać wszystkie kwestje szybkiego wymagające rozwiązania. Wtedy Włochy i Polska na jednym polu bitwy, obok siebie walczyć będą.

Józef Wysocki.

IL GEN. GIUSEPPE WYSOCKI A GARIBALDI.¹

Torino, 24. VI. 1862.

Generale! La nostra scuola è stata sciolta in modo categorico. Poveri paria dobbiamo altrove cercare un rifugio. Nel tuo nobile cuore devi riconoscere senza dubbio che è ridicolo da parte dei nostri oppressori che con tali forti pretesti uniscono i loro sforzi per perseguitare perfino in paesi lontani i giovani: ma il terrore non ragiona, e noi ci sentiamo forti per la nostra unità nazionale e per la santità della nostra causa. Essa ci indica la via che noi dobbiamo seguire e ci insegna facilmente l'adempimento del dovere.

Par fortuna in questo lavoro ci aiuta la gioventù la quale ha compreso la sua vocazione, Arrivando a Cuneo l'ho trovata pronta a tutte le dedizioni, bastandole solo di non agire a favore dei nemici collo scioglimento dell'istituto. Sono perciò deciso a trasferire la scuola in un altro paese... Sono certo che in un non lontano avvenire, la vera diplomazia sarà costretta a disdegnare le vuote trattative, e a risolvere coi colpi dei cannoni tutte le questioni che richiedono un rapido scioglimento, allora la Polonia e l'Italia lotteranno a fianco, su un solo campo di battaglia.

Giuseppe Wysocki.

Nr 21.

J. GARIBALDI A L. MIEROSŁAWSKI.²

Pise, 11. XII. 1862.

Mon cher Mierosławski. Le prince Lubomirski m'a fait remettre votre lettre du 21 Novembre.

Je vous remercie de l'amitié constante que vous me témoignez. Je vous assure que mon attachement pour la cause

¹ Traduzione.

² *Baczność*, Paryż, XII. 1862, str. 20. — Manuscrit dans la collection de A. Jelski — Bibliothèque Nationale à Varsovie.

de votre noble pays ne fait que s'accroître sous l'influence de ce que vous font souffrir vos tyrans. Mais votre cause est juste et vous vaincrez. Croyez moi avec affection...

G. Garibaldi.

Nr 22.

STUDENCI POLSCY UNIWERSYTETÓW W HEIDELBERGU, KARLSRUHE, FREIBURGU, TÜBINGEN, HOHENHEIM I INNI, ZEBRANI W ROCZNICĘ 29 LISTOPADA 1862 R. W HEIDELBERGU DO J. GARIBALDIEGO.¹

Heidelberg, 29. XI. 1862.

Jenerale!

Młodzież polska uniwersytetów Niemiec Południowych, zgromadzona w Heidelbergu w rocznicę polskiej rewolucji, spełniła toast na cześć tego, który walczy za ideę narodowości i wolności; dla tego to jenerale zdrowie Twoje, tak drogie dla wspomnianej sprawy, jest obecnie przedmiotem obawy naszej; a zgromadzenie gorąco pragnie dostać wiadomość o ostatecznym wyzdrowieniu Twojem.

Orzeł Biały.

GLI STUDENTI POLACCHI DELLE UNIVERSITÀ DI HEIDELBERG, KARLSRUHE, FRIBURGO, HOHENHEIM E ALTRI RIUNITI NELL'ANNIVERSARIO DEL 29 NOVEMBRE 1862 AD HEIDELBERG A GIUSEPPE GARIBALDI.²

Heidelberg, 29. XI. 1862.

Generale!

La gioventù polacca delle università tedesche del sud, raccolta ad Heidelberg nell'anniversario della rivoluzione polacca ha elevato un toast, in onore di Colui che lotta per l'idea della nazionalità e della libertà: perchè la tua salute, generale, così cara alla nominata causa, è adesso oggetto dei nostri timori, e l'assemblea ardentemente desidera avere notizie del tuo completo ristabilimento.

L'Aquila bianca.

¹ *Przegląd Rzeczy Polskich*, Paryż, 20. XII. 1862, str. 30.

² Traduzione.

Nr 23.

GARIBALDI AUX ETUDIANTS POLONAIS DE HEIDELBERG.¹

Piza, 30. XI. 1862.

Mes chers amis, je suis fier et heureux de votre affection; vous êtes l'espoir d'un peuple brave et malheureux. Le partage de votre belle patrie est un crime que les peuples d'Europe expient depuis longtemps. L'état dans lequel se trouve la vaillante Pologne doit cesser. Les peuples solidaires les uns des autres, doivent penser qu'en combattant pour votre liberté, ils combattent pour la leur. Ma santé s'est beaucoup améliorée. Bientôt peut-être serai-je à même d'offrir mon faible bras à la sainte cause de la liberté.

G. Garibaldi.

Nr 24.

GARIBALDI DO EMIGRANTÓW POLSKICH WE FLORENCJI.²

Caprera, 29 grudnia 1862.

Serdecznie dziękuję Wam za słowo pełne uczucia, które mi przesyłacie. Życzenie Wasze jest mojem życzeniem. Naród polski wolnym będzie i powstanie wyższym nad jarzmo, które go gniecie; bo żaden naród nie pokazał tyle godności w ucisku. Włosi nie zapomną, że wszystkie ludy są braćmi i że tylu synów Polski krew swą przelało za świętą sprawę Włoch.

Przyjmijcie uścisk mej dłoni i wierźcie, że zostaję na całe życie Waszym

J. Garibaldi.

GARIBALDI AGLI EMIGRANTI POLACCHI A FIRENZE.³

Caprera, 29 dicembre 1862.

Vi ringrazio sentitamente per le parole piene di sentimento che mi inviate. Il vostro voto è il mio voto. Il popolo polacco

¹ *Baczność*, Paryż, XII. 1862, str. 19–20.

² Oryginału tego pisma nie znam, podaję tekst ogłoszony w pismach: *Przegląd Rzeczy Polskich*, Paryż, 17. I. 1863 i *Głos Wolny*, Londyn, 1. II. 1863, str. 18, Nr 4.

³ Traduzione.

sarà libero, e si eleverà al disopra del giogo che lo opprime, perché nessun popolo ha dimostrato una tale dignità nell'oppressione. Gli italiani non dimenticano che tutti gli uomini sono fratelli e che tanti figli della Polonia versarono il loro sangue per la santa causa italiana.

Ricevete una stretta di mano e credetemi che rimango per tutta la vita, vostro.

Giuseppe Garibaldi.

Nr 25.

GARIBALDI A MOSTO.¹

Caprera, 4. février 1863.

Mon cher Mosto!

Il faut aider les Polonais. Consultez les amis et voyez ce qu'on peut faire.

Tout Votre

G. Garibaldi.

Nr 26.

GARIBALDI ALL'EMIGRAZIONE POLACCA A FIRENZE.

Caprera, 5. II. 1863.

Miei fratelli d'armi!

Voi mi chiedete una parola, ed io vorrei porgervi dei fatti. Per voi, che avete sparso il sangue sui campi di battaglia della redenzione italiana, è ben giusto che l'Italia si commuova, ed io spero. La lotta in cui la disperazione ha trascinato lo sventurato vostro paese, deve suscitare l'opinione europea in favore degli oppressi vostri concittadini. Su questa terra non mancano generosi, vi porgeranno la mano.

Che Dio salvi la Polonia.

Vostro *G. Garibaldi.*

¹ *L'Opinion Nationale*, 17. II. 1863. L'assemblée politique à Gênes a décidé le 5. II. 1863, d'ouvrir une suscription en faveur de la Pologne, d'envoyer une adresse aux Polonais et d'organiser en Italie des meetings pour la cause polonaise.

² Biblioteca Rapperswil, Ms. 553. D. Ciàmpoli, *Scritti politici e militari di G. Garibaldi*, Roma, p. 315.

GARIBALDI DO EMIGRACJI POLSKIEJ.¹

Caprera, 5. II. 1863.

Moi towarzysze broni!

Żądacie odemnie słów, a ja chciałbym odpowiedzieć Wam czynem.

Wam, którzyście wylewali krew w walkach o niepodległość Włoch, wydaje się rzeczą słuszną, aby Italja przystąpiła do czynu; mam nadzieję, że tak będzie. Walka, do której rozpacz zmusiła Waszą ojczyznę, powinna rozbudzić opinię europejską w obronie uciskanych rodaków waszych. Na naszej ziemi nie brak szlachetnych, ci podadzą Wam dłoń.

Niech Bóg ocali Polskę

Wasz *J. Garibaldi*.

Nr 27.

GARIBALDI AI POPOLI DELL'EUROPA.²

Caprera, 15. febbraio 1863.

Non abbandonate la Polonia!

Tutti i popoli hanno il dovere di aiutare questa infelice Nazione, che prova al mondo ciò che può la disperazione. Inerme — priva della migliore gioventù — già proscritta e imprigionata, con numeroso esercito sul collo — essa si solleva gigante; gli uomini lasciano le città e si gettano nelle foreste deliberati a vincere o a morire — le donne si lanciano sugli sgherri che derubano i loro figli, e li accecano.

Non abbandonate la Polonia! Non aspettate di essere ridotti alla disperazione com'essa. Non lasciate bruciare le case del vicino, se volete essere aiutati a spegnere l'incendio che divorerà la vostra.

Romani del Danubio, Magiari, Germani, Scandinavi, voi siete la bellicosa avanguardia dei popoli nella lotta a morte che si combatte oggi sulle gloriose terre dei Sobieski e di Kosciuszko. Quella è la lotta del dispotismo col diritto. E'un episodio tragico del furto commesso dai tre avvoltoi del settentrione sopra la libertà e la vita di una delle più cospicue nazioni dell'Europa. E'il disordine della forza brutale contro l'ordine dell'uomo che

¹ Tłumaczenie.² Da collezione di Commandore G. Locatelli Milesi Bergamo.

vuol vivere nel suo tugurio, col suo lavoro, — disordine che durerà finchè ciascuno pensa al proprio ventre e lascia sotto la mannaia del macellaio coronato lo sventurato suo vicino.

Non abbandonate la Polonia! Imitate almeno i vostri tiranni — Essi non si abbandonano — i valorosi Ungheresi ne hanno una prova recente; vittoriosi dell'Absburgo — furono schiacciati dal l'iperboreo suo complice.

E tu, guardiania delle Alpi, testa dell'Europa — discendente degli uomini del Grutli — getta la tua carabina repubblicana sulla bilancia dell'Europa e ti accorgerai quanto pesa. Oggi sono i popoli liberi che devono mettere l'ordine nel mondo turbato dalle velleità moribonde del despotismo.

Non abbandonate la Polonia! Se tutti l'aiuteremo debitamente avremo adempito a un sacro dovere — e il mondo potrà costituirsi conforme al benessere dell'umana specie allora benedetta da Dio.

G. Garibaldi.

J. GARIBALDI DO LUDÓW EUROPY.¹

Caprera, 15 lutego 1863.

Nie opuszczajcie Polski!

Obowiązkiem wszystkich ludów jest przyjść z pomocą temu nieszczęśliwemu narodowi, który oto dowodzi światu, do czego zdolna jest rozpacz. Polska powstaje, potężna, chociaż rozbrojona i pozbawiona najlepszej młodzieży, którą już porwano na wygnanie lub uwięziono, choć giąć się musi pod naporem licznej armii. Mężczyźni opuszczają miasta i idą do lasów, gotowi na zwycięstwo lub śmierć, kobiety rzucają się na siepaczy i wypalają im oczy, w obronie swych porywanych dzieci.

Nie opuszczajcie Polski! Nie czekajcie, aż doprowadzą was do takiej rozpacz, w jakiej ona się znajduje — nie pozwólcie, aby palił się dom sąsiada, jeśli chcecie, aby wam pospieszono z pomocą przy pożarze, który niszczyć będzie wasz dom.

Rumuni, Madziarzy, Germani, Skandynawowie — wy jesteście wojenną awangardą narodów w śmiertelnej walce, która dziś toczy się na pełnej chwały ziemi Sobieskich i Kościuszków. Ta walka jest walką despotyzmu przeciw prawu — to tragiczny epizod gwałtu, popełnionego przez trzech sępów północy kosztem wolności i życia jednego z największych narodów Europy. To gwałt siły brutalnej przeciwko prawu człowieka, który chce żyć pod

¹ Tłumaczenie.

swoją strzechą i z pracy rąk własnych; — gwałt, który tak długo trwać będzie, jak długo każdy z nas będzie myślał tylko o swym brzuchu, pozostawiając nieszczęsnego sąsiada pod maczugą ukoronowanego rzeźnika.

Nie opuszczajcie Polski! Naśladujcie przynajmniej tyranów waszych, oni się wspierają! Mężni Węgrzy doświadczyli tego niedawno na sobie; — zwyciężyli Habsburgów, a zostali zmiążdżeni przez ich współników z północy.

A wy, strażnicy Alp, mieszkańcy szczytów Europy, potomkowie sprzysiężonych z Grütli, — rzućcie na wagę Europy wasz republikański karabin, a dowiecie się, ile on zaważy! Dziś my, narody wolne, musimy przywrócić ład na świecie, ład zburzony przez przedśmiertne zachcianki despotyzmu.

Nie opuszczajcie Polski! Jeśli pomożemy jej wszyscy, tak, jak powinniśmy, spełnimy święty obowiązek, i świat będzie mógł ukształtować się dla dobra rasy ludzkiej, której wtedy pobłogosławi Bóg.

J. Garibaldi.

Nr 28.

J. GARIBALDI DO E. PAULUCCI.¹

Caprera, 20. lutego 1863.

Droga Pani!

Tak jak Pani i moja dusza przepełniona jest bólem z powodu niewinnej krwi, przelewanej w Polsce, a bardziej jeszcze dlatego, że nie mogę natychmiast, jakbym pragnął, podążyć w szeregi tego dzielnego narodu.

Sprawa polska jest sprawą całej ludzkości i prędzej czy później narody europejskie będą zmuszone wziąć ją w obronę. Może nawet niektóre państwa, nagłone powszechnem pragnieniem ludów zwycięstwa tej świętej sprawy, zainicjują wspólną akcję na jej korzyść. Tymczasem trzeba dodać ducha walczącym, aby nie ustawiali w bohaterskich wysiłkach. Należy robić propagandę w państwach zachodnich, aby przyszły Polsce z pomocą.

Jeśli Polska padnie, cała Europa znajdzie się pod jarzmem despotyzmu, którego trwania nikt nie jest w stanie obliczyć.

Jestem całym sercem oddany sprawie Polski, męczeńskiej Polski, która kiedyś zmartwychwstanie w chwale i triumfie sprawiedliwości.

G. Garibaldi.

¹ Oryginału tego listu nie znam, podaję tekst ogłoszony w *Gazecie Warszawskiej* 12. XI. 1923, Nr 310.

G. GARIBALDI A E. PAULUCCI.¹

Caprera, 20 Febbraio 1863.

Cara signora!

La mia anima come la sua è piena di dolore per il sangue innocente versato in Polonia e ancor più perchè non posso subito come vorrei, accorrere nelle file di quel popolo valoroso.

La questione polacca, è la questione di tutta l'umanità e prima o poi i popoli di Europa saranno obbligati a prendere le sue difese. Forse perfino alcuni stati, spinti del comune desiderio dei popoli della vittoria di questa santa causa, meditano l'azione comune a suo favore.

Intanto bisogna fare animo ai combattenti perchè non si trattengano dai loro coraggiosi sforzi. Si deve fare la propaganda negli stati occidentali perchè vadano in aiuto della Polonia.

Se la Polonia cadrà, tutta l'Europa si troverà sotto il giogo del despotismo, la durata del quale nessuno può calcolare. Sono con tutto il cuore devoto alla causa della Polonia, della martire Polonia, che un giorno risorgerà nella gloria e nel trionfo della giustizia.

Giuseppe Garibaldi.

Nr 29.

J. GARIBALDI A SES AMIS DE SUÈDE.²

Caprera, 3. mars 1863.

A mes amis de Suède!

Les témoignages d'affection que vous m'avez donnés sont autant de preuves de votre sympathie pour la cause de la liberté!

Le temps est venu dans lequel cette sympathie doit se traduire en faits utiles à la Pologne, qui combat héroïquement contre la Russie qui est aussi votre ancienne et inexorable ennemie.

Je vous recommande les patriotes polonais qui auront recours à vous et vous demanderont votre coopération.

En particulier je vous recommande M. Ladislav Mickiewicz et M. le général Wysocki. Tout ce que vous ferez pour les aider dans leur sainte entreprise sera un nouveau titre à la reconnaissance et à l'admiration de Votre

G. Garibaldi.

¹ Traduzione.

² Wł. Mickiewicz, *Pamiętniki*, Kraków 1927, t. II., str. 387.

PROCLAMA DI GARIBALDI ALL'ESERCITO RUSSO.¹

7. III. 1863.

Ai prodi dell'esercito Russo!

Le generose parole dirette all'esercito Russo dal venerabile decano della libertà francese sono bastevoli, credo, a persuadere i prodi di quell'esercito che debbono considerare i Polacchi come fratelli brattandosi dell'esistenza di un popolo generoso, di cui la causa si identifica con quella di tutta l'umanità, credo che un granello di sabbia, per quanto piccolo, lanciato nell'edificio di riparazione che ogni uomo di cuore deve rivendicare, a favore della Polonia, potrò giovare a rialzarlo. A voi dunque, prodi dell'esercito russo! Acquistate le benedizione della specie umana stringendo la mano alla più sventurata alla più degna delle nazioni.

*G. Garibaldi.*DO ŻOŁNIERZY WOJSKA ROSYJSKIEGO!²

7. III. 1863.

Do żołnierzy wojska rosyjskiego!

Wspaniała odezwa zwrócona do wojska rosyjskiego przez czci-
godnego patriarchę wolności francuskiej jest, zdaje mi się, dosta-
teczną, aby przekonać dzielnych żołnierzy Rosji, że powinni uważać
Polaków za braci, walczących o byt szlachetnego narodu i że sprawa
polska jest identyczną ze sprawą całej ludzkości. Wierzę, że każde,
nawet najmniejsze, ziarno piasku, dorzucone do dzieła odbudowy
Polski, może jej dopomóc do zwycięstwa, którego każdy człowiek
serca powinien pragnąć.

Wzywam Was, waleczni żołnierze wojska rosyjskiego! Uzy-
skacie błogosławieństwo ludzkości, podając ręce najnieszczęśliw-
szemu i najgodniejszemu z narodów.

*J. Garibaldi.*G. GARIBALDI A M. LANGIEWICZ.³

7. III. 1863.

Mio caro Langiewicz!

Che Dio vi benedica e con voi la causa santa del vostro
paese. Voi trionferete sollevandovi come fate alla spicciolata

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 553. *Il Diritto*, Torino, III., 1863.² Tłumaczenie.³ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 553.

e propagando il movimento a tutta l'antica Polonia ed oltre se possibile. Darete tempo così a tradurre in fatti le simpatie che meritate dal mondo intiero. Voi contate già geste stupende degne della Polonia ed alla testa dell'eroica vostra gioventù voi farete miracoli. Tutti saremo con voi presto. La prodezza senza generosità è brutalità, è fantasma, e sulla via della giustizia i prodi della cavalleria d'ogni età mettevano la lancia in resta, in difesa del debole contro l'oppressore. *G. Garibaldi.*

J. GARIBALDI DO M. LANGIEWICZA.¹

Mój drogi!

7. III. 1863.

Niech Cię Bóg błogosławi, a z Tobą świętą sprawę Twojej ojczyzny. Zwycięzycie, podejmując (tak jak to robicie stopniowo) i propagując walkę na terenie całej dawnej Polski, a jeżeli to możliwe i poza nią. W ten sposób dacie czas na zamienienie słów sympatji, które się wam od całego świata należą, na czyny. Macie już za sobą czyny zadziwiające, godne Polski; z waszą bohaterską młodzieżą na czele dokonacie cudów. Niebawem złączymy się z wami wszyscy. Odwaga bez szlachetności zamienia się w prze-moc i brutalność. Rycerze wszystkich czasów chwytały za oręż w obronie sprawiedliwości, aby bronić słabszego przed prześladowaniem. *J. Garibaldi.*

Nr 32.

G. GARIBALDI AGLI AMICI DELLA POLONIA IN ITALIA.²

Caprera, 10. marzo 1863.

Ai meetings dovrebbero seguire alcuni segni di materiale simpatia per la Polonia. Invito dunque chi può, fra i generosi italiani all'oblazione d'un franco. *G. Garibaldi.*

DO PRZYJACIÓŁ POLSKI WE WŁOSZECH.³

Caprera, 10 marca 1863.

Zgromadzenia ludowe powinno kończyć się materialnymi wodami współczucia dla Polski. Wzywam więc wspaniałomyślnych. Włochów, aby, kto może, złożył ofiarę jednego franka. *G. Garibaldi.*

¹ Tłumaczenie.

² G. Fuschini, *L'ultima rivoluzione polacca e l'Italia*. Casale 1916, str. 23.

³ Tłumaczenie.

G. GARIBALDI AL GEN. G. WYSOCKI.¹

12. III. 1863.

Mio caro generale!

Voi ben vi apponete: la causa per la quale combatte la Polonia è la causa di tutti i popoli. L'Italia sa che le incombe il dovere di soccorrere la nobile nazione polacca nella terribile lotta da lei sostenuta. Faremo il possibile per non venire meno agli obblighi nostri. Dite intanto in mio nome ai vostri compatrioti che il mio cuore è con essi e che sarei ben fortunato, se potessi contribuire col mio braccio al loro trionfo.

G. Garibaldi.

J. GARIBALDI DO J. WYSOCKIEGO.²

12 marca 1863.

Drogi Generale!

Masz generale słuszność; sprawa, za którą walczy Polska, jest sprawą wszystkich narodów. Włochy wiedzą, że ich obowiązkiem jest dopomóc szlachetnemu narodowi w straszhwym boju, który prowadzi. Uczynimy wszystko, co możliwe, aby obowiązkowi temu uczynić zadość. Proszę tymczasem powiedzieć w moim imieniu swoim rodakom, że uczucia moje są z nimi. i że byłbym szczęśliwym, gdybym ramieniem mojem mógł przyczynić się do ich triumfu.

G. Garibaldi.

G. GARIBALDI ALLA MADRE DI FRANCESCO NULLO, SIGNORA
ANGELA NULLO-MAGNI A BERGAMO.³

Caprera, 27. V. 1863.

Donna! cui devo affetto di fratello — perdonatemi se mi addentro nel santuario del vostro dolore — perdonatemi s'io vengo ad immischiarmi nell'amor vostro di madre — che un

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 553.² W. Mickiewicz, *Pamiętniki*, Kraków 1927, t. II, str. 387.³ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 553. G. Locatelli, *I Bergamoschi in Polonia*, Bergamo 1893, str. 77.

uomo non può apprezzare, ma che mi sento il diritto di condividere — perchè anch'io amawo il nato dalle vostre viscere.

Io amawo sì, e stimawo il prode dei prodi d'una falange, per cui l'Italia sentirà meno certamente il peso delle sue vergogne.

Egli è caduto da valoroso per una causa santa — e quando gli uomini capiranno tutta l'altezza del sacrificio del vostro Francesco — oh! allora l'umanità potrà decantare senza sacrilegio — Libertà, virtù, eroismo.

Sono con tutto l'affetto dell'anima mia.

Vostro *G. Garibaldi.*

J. GARIBALDI DO MATKI FRANCISZKA NULLA.¹

Caprera, 27. V. 1863.

Pani! której winien jestem uczucie braterskie — wybacz mi, że przystępuję do sanktuarium Twego bólu — wybacz mi, że mieszam się do Twojej miłości matczynej, której nikt z nas nie potrafi dostatecznie ocenić. Czuję jednak, że mam prawo do udziału w Twym cierpieniu, bo ja także kochałem Twego syna.

Kochałem i szanowałem walecznego z oddziału walecznych, dzięki któremu Włochy, niewątpliwie, mniej odczują ciężar swego wstydu.

Padł jako dzielny żołnierz świętej sprawy. Kiedy ludzie pojmą i zrozumieją całą wzniosłość poświęcenia się syna Pani, dopiero wtedy będzie ludzkość mogła głosić bez bluźnierstwa hasła wolności, cnoty i heroizmu.

Całą duszą oddany Pani

J. Garibaldi.

Nr 35.

J. GARIBALDI DO ZYGMUNTA SIERAKOWSKIEGO.²

Caprera, 25. VI. 1863.

Zacny Przyjacielu!

W ciągu trzech tygodni potrafiłeś wzbudzić podziw całej Europy, przewodząc ze szczególnem męstwem i odwagą powsta-

¹ Tłumaczenie.

² Mielezski, *Resurrecturi*. k. 137. Biblioteka Rapperwilska. Oryginalnego tekstu tego listu nie znam, podaję jego polskie tłumaczenie.

niu Województwa Kaliskiego. Dzisiaj wojenny jeniec i śmiertelnie raniony odzywasz się do mnie, swój kraj szlachetny mnie poruczając.

Czynnem ramieniem radbym Wam dowieść, jak niezmiernem współczuciem napętnia mię tak święta walka Wasza. Lecz przeznaczenie skazuje mnie na nieczynność.

Mieście tylko wiarę. Demokracja Europejska nie pozwoli na okrutne zamordowanie Ojczyzny Waszej.

Duszą i sercem biegnę w ślad za wszystkimi postępami Waszego zwycięstwa.

Tak, tysiąckroć waleczni! Wasza dzielność, Wasz zapal i Wasze męstwo, uczy nas jak się walczy z despotyzmem.

Przyjmij serdeczne uściśnienie ręki i wierz w przyjaźń
Twego na zawsze

G. Garibaldi.

G. GARIBALDI A SIGISMONDO SIERAKOWSKI.¹

Caprera, 25. VI. 1863.

Egregio amico!

Nel periodo di tre settimane hai saputo suscitare l'ammirazione di tutta l'Europa, dirigendo con particolare forza e coraggio l'insurrezione nel voievodato di Kalisz. Oggi prigioniero di guerra e mortalmente ferito ti rivolgi a me affidandomi il tuo nobile paese.

Sarei contento di dimostrarvi con un saldo braccio come mi inondi di smisurato comprensivo sentimento la così santa vostra lotta. Ma il destino mi ordina l'inerzia.

Abbiate soltanto fede. La democrazia Europea non permette l'assassinio terribile della vostra patria. Coll'anima e col cuore vado sulle tracce di tutti i progressi della vostra vittoria.

Sì, mille volte valorosi! Il vostro valore, il vostro ardore, il vostro martirio ci insegnano come si lotta col despotismo.

Ricevi affettuose strette di mano credi nell'amicizia
del tuo per sempre

G. Garibaldi.

¹ Traduzione.

Nr 36.

J. GARIBALDI A A. HERZEN.¹

Caprera, 23. XII. 1863.

Mon cher ami!

J'ai reçu votre chère lettre : c'est un document pour moi. Oui, Herzen, je vous crois et je sais que le peuple russe est malheureux, qu'il a des aspirations élevées, comme tous les peuples, et qu'il est innocent des tortures de Wilna aussi bien que des potences de Varsovie ; je sais que dans votre patrie aussi, court un souffle de liberté et d'avenir, et je n'ai pas oublié que beaucoup d'officiers ont préféré la Sibérie et la mort au criminel métier de bourreaux de la Pologne : les saints noms de Popoff et d'Arnholdt se sont profondément gravés dans ma mémoire ; ces noms seront répétés par l'histoire avec ceux de leurs frères en martyre.

Mais il me semble que la Pologne, où l'on fouette les femmes et où l'on pend les jeunes gens, devrait éveiller la compassion du peuple russe, ou du moins de la noble portion du peuple russe à laquelle vous appartenez, et provoquer de sa part une protestation plus solennelle que des paroles.

Les pouvoirs ont toujours profité des préjugés de nationalité et de religion pour faire triompher leur système et pour empoisonner les liens fraternels qui unissent les peuples. Mais à l'heure où le sang coule, les forts doivent avoir — faute de mieux — de la compassion pour les faibles.

Prêchez cela aux Russes, et moi je dirai à la noblesse polonaise : — Rendez la terre aux paysans et à toute la Pologne ; cessez de donner à votre lutte héroïque un caractère religieux et suranné qui éloigne de vous les sympathies et provoque contre vous des réactions sanglantes.

Adieu, mon cher ami, je vous remercie de votre souvenir, etc.

Giuseppe Garibaldi.

¹ *La Pologne*, Paris, 21. II. 1864, Nr 19., str. 2. A. Herzen, *Połnoje sobranje soczinenij*, Petrograd, 1922, t. XVII., str. 33

J. GARIBALDI DO AGENCJI RZĄDU NARODOWEGO W TURYNIE.¹

Caprera, miesiąc luty 1864 r.

Sprawę Polską uważam jako sprawę mojej Ojczyzny. Szczęśliw jestem z usposobień do wspólnego czynu trzech siostr: Polski, Węgier i Włoch — siostr które postępują jako przednia straż wyswobadzających się ludów. Z dumą więc i z wdzięcznością przyjmuję mandat, którym Polska raczy mnie zaszczyścić

Józef Garibaldi.

G. GARIBALDI ALL'AGENZIA DEL GOVERNO NAZIONALE POLACCO
A TORINO.²

Caprera, febbraio 1864.

La questione polacca è considerata da me come la questione della mia patria. Sono felice dell'inclinazione all'azione comune delle tre sorelle: Polonia, Ungheria, Italia, sorelle le quale appaiono come avanguardie dei popoli che si liberano. Con orgoglio quindi e con riconoscenza, accetto il mandato del quale la Polonia ha voluto onorarmi.

Giuseppe Garibaldi.

GARIBALDI A LA DÉPUTATION POLONAISE A LONDRES.³

Londres, 13. avril 1864.

Une députation du comité polonais à Londres a présenté hier une adresse au général Garibaldi à Stafford house. Trois jeunes filles, en costume polonais, ont offert des bouquets au général au nom de la Pologne. Garibaldi les a embrassées toutes les trois. Il a répondu ainsi à la députation:

„Merci, mille fois merci. Dites à vos frères de Pologne que, bien que je n'aie encore rien fait pour eux, à mon grand regret, cependant, je place la cause de la Pologne à côté de celle de mon pays, de l'Italie, à côté de la cause de la liberté, et je

¹ Oryginału tego pisma nie znam, podaję tekst ogłoszony w piśmie *Głos Wolny*, Londyn, 11. IV. 1864 r., Nr 38, str. 152.

² Traduzione.

³ *Journal des Débats*, 15. IV. 1864.

suis prêt à sacrifier ma vie pour elle. Si je demande à Dieu la force, c'est afin de pouvoir me dévouer à votre cause, à la cause de l'Italie et à celle de l'émancipation des peuples“.

Nr 39.

ADAM KS. SAPIEHA, PEŁNOMOCNIK POLSKIEGO RZĄDU NARODOWEGO W PARYŻU, DO K. RUPRECHTA, KOMISARZA R. N. W LONDYNIE.¹

Paryż. 15. IV. 1864.

Odbieram w tej chwili w liście bez daty i adresu bardzo ważne szczegóły dotyczące wyjazdu Garibaldiego do Londynu od Komissarza Nadzwyczajnego² i te Ci obywatelu bezzwłocznie komunikuję. Wedle tych wiadomości Garibaldi miał wyjechać do Anglii za świadomością, a nawet za protekcją rządu włoskiego. Komissarz Nadzwyczajny ma na to pewne, jak twierdzi, dowody. Pan Visconti-Venosta, minister spraw zagranicznych, miał zrobić formalny układ pod tym względem z pełnomocnikiem Garibaldiego. Warunki tego układu są następujące: 1°) Nie dotykać wyprawy na Rzym i jak na teraz zaniechać jej, gdyż ta mogłaby spowodować zerwanie stosunków z Francją. 2°) Urządzić za pieniądze angielskie wyprawę na wybrzeża dalmatyńskie w celu zaszachowania z tyłu kwadrylateru włoskiego. 3°) Zerwać stosunki z Mazzinim, przynajmniej pozornie, aby nie drażnić Francji. Na tych trzech punktach, na tych trzech warunkach ma być umowa Garibaldiego z Rządem włoskim oparta. Tymczasem ministerium angielskie ze zwykłą sobie przezorną zręcznością stara się działalność Garibaldiego w przeciwną zupełnie zwrócić stronę i każdy z tych trzech punktów na których układ stoi, w zarodku zniweczyć. Daje Garibaldiemu do zrozumienia, że da broń i pieniądze na wyprawę rzymską; przedstawia mu, że w obecnym czasie powinien dać pokój dalszym awanturniczym wyprawom. Urządza mu przez swoich agentów spotkania z Victor'em Hugo i Mazzinim, dla skompromitowania go w oczach Francji. Insynuacjami tajnymi otacza

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Rękopisy Batignolskie. Korespondencja K. Ruprechta.

² W. Przybylskiego.

go całą atmosferą swoim projektom sprzyjającą. Skłania go do widzenia się ze Stansfeldem i do półgodzinnej z nim rozmowy. Wszystkim tym kompromitującym audyencjom i wizytom prasa londyńska nadaje wielki rozgłos. *Express* nawet szczegółowe i hałaśliwe robi z nich sprawozdania. Nadzwyczajny Komisarz, zważywszy to wszystko radzi, aby posłać do Londynu osobnego agenta, któryby, to wszystko mając na oku, wszedł w bezpośrednie stosunki z Garibaldim za pośrednictwem generała Ebera, do którego list przysyła — i skoro tylko pieniądze i broń zapewnione będą, wysłał kogoś do Turynu, do Cairolego, naczelnika obecnego partii ruchu we Włoszech — a to w celu użycia wspólnych sił i wpływów dla użycia tych angielskich środków na wyprawę dalmatyńską. Sądząc, że Ty obywatelu najlepiej zadaniu temu odpowiesz — tembardziej, że się tą kwestją w całości zajmujesz; nie widząc potrzeby wysyłania kogoś innego, coby z pracą Twoją mógł się skrzyżować i powiększyć ilość zbyt wielu agentów — przesyłam te wiadomości do Twego wyłącznego użytku i załączam przy nich odebrany list rekomendacyjny do generała Ebera. Sądzę, że pośrednictwo Ebera będzie tem pożądanwsze, że sytuacji najlepiej odpowiada i niezależnia od rekomendacji angielskich, które z powyższych względów mogą być podejrzane. Wiadomości tych, chociaż tak delikatnie dyskrecjonalnych, nie przysyłam Ci obywatelu kluczem — ponieważ czas na to nie pozwala — a dzień jeden później straciłyby może całą świeżość swojej ważności. Zwracam także obywatelu uwagę Twoją — na niejasność pozostawionych i przysyłanych adresów Twoich w Londynie. Zostałeś jeden adres w Paryżu Leicester Square Hôtel de Provence. Przysłałeś w liście do mnie adres 30. Duke Street St. James. Nakoniec w telegramie z 14-go 4. przy podpisie Sablinière Hôtel bez ulicy. Napiszże bezzwłocznie, obywatelu, albo lepiej nawet zatelegrafuj — gdzie i pod którym imieniem najpewniej i najstalej do Ciebie pisywać można. Nie potrzebuję dodawać, że będziesz jak najczęstsze i jeżeli można codzienne przysyłał mi sprawozdania z rezultatów swoich czynności i spostrzeżeń. Z interesów włoskich dodać muszę, że Venosta-Visconti usuwa się z ministerjum, a miejsce jego zastępuje Peruzzi, jak mówią, nasz wróg ukryty. Z drugiej strony są nadzieje, że emigracyjny młody element dałby się uzbroić i uekwipować w Ankonie —

coby z wyprawą dalmatyńską związek mieć mogło. Z ks. Władysławem, Agentem Politycznym, rozmówiłem się w interesie urzędników Agencji Londyńskiej, o których obywatelu pisałeś. Mówił mi, że chce tylko w myśl rządowego dekretu wiadomego Ci — zredukować skład organizacyi tamecznej do minimum, że jednak bynajmniej nie myśli usuwać wszystkich i miał napisać do Londynu bezzwłocznie dla objaśnienia źle zrozumianego komunikatu lub pogłoski.

Zawiadomisz mię przytem kategorycznie obywatelu, na jakich urzędowych aktach, instrukcjach czy dekreтах opierała się interwencja Twoja, jako Komisarza Pełnomocnego w Paryżu w czynności wewnętrzne Agencji Politycznej.

Załączam nakoniec przy niniejszem podanie Maurycego Laubera, który się na Ciebie obywatelu powołuje — abyś mnie w interesie, niem objętym, objaśnił.

Oczekując spiesznej odpowiedzi, łączę pozdrowienie i braterstwo

A. Sapieha.

IL PRINCIPE ADAMO SAPIEHA PLENIPOTENZIARIO DEL GOVERNO NAZIONALE POLACCO A PARIGI A CARLO RUPRECHT COMMISSARIO DEL GOVERNO NAZIONALE A LONDRA.¹

Parigi, 15. IV, 1864.

Ricevo in questo momento da una lettera senza data e indirizzo dei particolari molto importanti riguardanti il viaggio di Garibaldi a Londra del Commissario straordinario, e te li comunico, cittadino, senza por tempo in mezzo. Secondo queste notizie Garibaldi doveva partire per l'Inghilterra con la conoscenza e perfino con l'appoggio del governo italiano. Il commissario straordinario ha, come assicura, alcune prove di questo. Il signor Visconti Venosta, ministro degli affari esteri, doveva stringere a questo riguardo un patto con il plenipotenziario di Garibaldi. Le condizioni di questo patto sono le seguenti: 1) Non toccare la questione dell'impresa romana e per adesso trascurarla quando potrebbe portare a una rottura di relazioni con la Francia, 2) Organizzare con denaro inglese una impresa sulle coste di Dalmazia allo scopo di dare scacco matto alle spalle al quadrilatero italiano, 3) Rompere le relazioni con Mazzini per lo meno in apparenza per non offenderè la Francia.

Su questi tre punti, su queste condizioni, deve essere il patto di Garibaldi col Governo italiano. Nel frattempo il ministero inglese con la sua abituale, previdente abilità si adopera per volgere dalla

¹ Traduzione.

parte opposta l'attività di Garibaldi e rovinare in embrione ciascuno dei tre punti sui quali si basa il patto. Dà da comprendere a Garibaldi che dà armi e denari per l'impresa romana, e gli fa vedere che in questi tempi non dovrebbe tentare ulteriori avventurose spedizioni. Gli prepara per mezzo dei suoi agenti degli incontri con Victor Hugo e con Mazzini per comprometterlo agli occhi della Francia. Con insinuazioni segrete lo circonda di tutta una atmosfera gredevole ai suoi progetti. Lo spinge a vedersi con Stansfeld e ad avere con lui un colloquio di un ora e mezzo. A tutte queste visite e udienze compromettenti, la stampa londinese dà una grande eco. L'Express fa delle relazioni minute e rumorose di essi. Il commissario straordinario considerato tutto questo consiglia di mandare a Londra un agente speciale il quale avendo tutto questo davanti a sè, entrasse in relazioni direttamente con Garibaldi per mezzo del generale Eber, al quale invia una lettera, e appena saranno assicurati armi e denari, mandare qualcuno a Torino da Cairoli, attuale capo del partito d'azione in Italia, e questo per lo scopo di adoperare, forze e influenze comuni per usare di questi mezzi inglesi per la spedizione in Dalmazia. Giudicando che tu, cittadino, meglio di ogni altro rispondi a questo compito, tanto più che ti occupi completamente di questa questione, non vedendo il bisogno di cercare qualche altro, il che potrebbe urtare, col tuo lavoro e aumentare il numero degli agenti inutili, ti mando queste informazioni per tuo uso esclusivamente, e accludo ad esse la lettera di raccomandazione che ho ricevuta per il generale Eber. Giudico che la mediazione di Eber sarà la più adatta perchè è quella che meglio risponde allo scopo e non obbliga a raccomandazioni inglesi che per i motivi sopra esposti potrebbero essere sospette. Queste notizie nonostante che siano così delicate e discrezionali non te le mando col cifrario perchè il tempo non lo permette, e un con giorno di ritardo perderebbero forse tutta la freschezza e l'importanza. Rivolgo pure la tua attenzione, cittadino, sulla poca chiarezza dei tuoi indirizzi a Londra, lasciati o mandati.

Lasciati un indirizzo a Parigi, Leicester Square, Hotel de Provence. Inviasti in una lettera a me l'indirizzo 30, Duke Street St. James. Inoltre nel telegramma del 14 alla firma Sablinière Hotel, senza la strada. Scrivi senza indugio, cittadino, o meglio ancora telegrafa, e dove e sotto qual nome si può più sicuramente, e più stabilmente scriverti. Non ho bisogno di aggiungerti che mi manderai il più spesso possibile, se puoi giornalmente, relazione dei risultati della tua attività e della tua osservazione. Circa agli interessi italiani devo ancora aggiungere che Visconti Venosta lascia il Ministero e al suo posto va Peruzzi che, come dicono, è un nostro nascosto nemico. Dall'altra parte vi sono speranze che il giovane elemento rivoluzionario si lascierebbe armare ed equipaggiare ad Ancona, il che potrebbe avere un legame con l'impresa in Dalmazia.

Col principe Wladislaq, Agente Politico, parlai negli interessi degli impiegati dell'agenzia di Londra dei quali mi scrivevi, cittadino. Mi disse che vuole soltanto secondo le direttive del governo nazionale, che tu conosci, ridurre le schiere dell'organizzazione segreta al minimo, che però non pensa di togliere di mezzo tutti e doveva scrivere senza indugio a Londra per chiarire il comunicato, mal compreso, o i pettegolezzi.

Mi informerai inoltre, categoricamente, cittadino, su quali atti governativi, istruzioni, o decreti si è basato il tuo intervento come Commissario plenipotenziario a Parigi nell'attività interna dell'agenzia politica.

Acccludo ancora alla presente una istanza di Maurizio Lauber il quale si appella a te, cittadino, perchè tu mi illumini sull'interesse ivi racchiuso. Attendendo una pronta risposta unisco saluti e fraternità.

A. Sapieha.

Nr 40.

POLACY ZGROMADZENI W LONDYNIE DO J. GARIBALDIEGO.¹

Londyn, dnia 16. kwietnia 1864.

Jenerale!

Niżej podpisani, synowie Polski, których głośne lecz w środki niebogatę współczucie ludów nie potrafiło jeszcze przerzucić z ziemi wygnania na ziemię ojczystą, lub których niepowodzenia cząstkowych zbrojnych usiłowań wyparły znowu za granicę, korzystają z manifestacji, jaką Cię wita szlachetny naród angielski, aby nie tylko złożyć hołd twym bohaterskim cnotom, ale i wypowiedzieć swoje myśli, życzenia i oczekiwania na przyszłość.

Bohaterze Włoch! Zawód twój rycerski nieskończony. Ani wszystkie ziemie twej własnej ojczyzny nie są jeszcze wyzwolone i zjednoczone, ani wolność i niepodległość bratnich narodowości odzyskana.

Polska od 14 miesięcy toczy bój zacięty z barbarzyńcem, władającym niezliczonemi hordy azyatyckimi, — i ten bój toczy dotąd, sama opuszczona od wszystkich.

¹ *Głos Wolny*, Londyn, 21. kwietnia 1864, Nr 39, str. 157, ogłoszone także jako druk ulotny bez podpisów, Londyn 1864, str. 2., egz. w zbiorach batignolskich Biblioteki Narodowej w Warszawie. Korespondencja K. Ruprechta.

A jednakże ta Polska przez 9 wieków swej niepodległości, z zapomnieniem własnych interesów narodowych, przelewała swą krew nieustannie w obronie chrześcijaństwa i cywilizacji; a jednakże ta Polska, po upadku, wysyłała niezliczone legiony, aby bronić wszędzie zagrożonej wolności i niepodległości ludów. Polska, nawet w walce o życie lub śmierć, umiała rozróżnić najezdniczy rząd od jego ludu, i pisząc na swoich chorągwiach: „za naszą i waszą wolność“, wyciągała dłonie braterskie do tych, co w ślepotcie i dzikości uderzali ją zabójczem żelazem w serce.

Masz ten naród, uosabiający solidarność ludów w całym swym dziejowym żywocie, — opuszczony od rządów — być opuszczony od ludów?

Oto zaborcy Polski, ośmieleni obojętnością zachodnich mocarstw i dotychczasową biernością ludów współgnębionych, odświeżyli szatański sojusz, aby wspólnymi siłami wyćpić naprzód narodowość polską, a następnie utrwalić niewolę innych ludów i odebrać wolność, niepodległość i ojczyznę tym, co je na wópół zdobyli. Dzieło wyćpienia narodowości węgierskiej zostało już rozpoczęte. Umowa dla najazdu Włoch stanęła.

Despotyzmy sprzymierzyły się przeciw ludom, a przede wszystkim przeciw Polsce, Węgrom i Włochom. Wspólne dążności, wspólne interesa, wspólne niebezpieczeństwa nakazują Włochom i Węgrom sprzymierzyć się z wojującą Polską dla wspólnego odparcia wymierzonych i zagrożonych ciosów na ich równoczesne ujarzmienie i wyćpienie.

Jenerale! Opatrzność zrządziła twój przyjazd do Anglii, gdzie możesz z całą swobodą i z najrozleglejszym rozgłosem wypowiedzieć zasady i dążności Świętego Przymierza Ludów, i z pewnością zszeregowania całej ludzkości wywiesić chorągiew krucjaty za wolność, niepodległość i życie mordowanej Polski, więzionych Węgier i zagrożonych najazdem Włoch. Szlachetny lud angielski, ubóstwiający twoje cnoty, powita i poprze z takim samem uniesieniem chorągiew wyjarzmienia ludów, jak witał i poparł chorągiew wyzwolenia Włoch. Przy powszechnej życzliwości, wspieranej materialnemi środkami, marsz twój z Wenecji do Moskwy będzie tak samo zwycięskim i triumfalnym, jak był z Marsali do Neapolu.

Lecz nim program wspólnej akcji ludów wejdzie w wykonanie, Jenerale, nie zapominaj o przedniej straży, walczącej

nad Wisłą, i wzywaj ludy, aby stali jej bez zwłoki wszelkie posiłki, aby dotrwała na swem trudnem i osamotnionem stanowisku.

Niech żyje Polska, niech żyją Węgry, niech żyją Włochy!!!
Niech żyje Garibaldi!

(135 podpisów, poświędzonych przez następujących członków Komitetu Polskiego w Londynie):

L. Oborski, F. Nowosielski, A. M. Skulimowski,
Stan. Szumlański, K. Bobczyński, Adam Koźmian,
A. Potocki, J. Lubelski i A. Żabicki.

I POLACCHI RIUNITI A LONDRA A GIUSEPPE GARIBALDI.¹

Londra, 16 Aprile 1864.

Generale!

I sottoscritti, figli della Polonia, che l'universale, ma però non ricco per mezzi, compianto dei popoli non ha ancora saputo riportare dalla terra d'esilio sulla terra della patria, e che l'insuccesso di parziali sforzi armati ha gettato nuovamente all'estero, approfittano delle manifestazioni con le quali ti saluta il nobile popolo inglese, per rendere onore non solo alle tue eroiche virtù, ma esprimere anche i loro pensieri, desideri, e aspettative per l'avvenire.

Eroe d'Italia! Il tuo cavalleresco compito non è finito. Nè tutte le regioni della tua nobile patria sono già libere, e unite, nè la libertà e l'indipendenza hanno ottenuto le nazionalità sorelle. La Polonia da 14 mesi conduce una lotta accanita col barbaro, signore di innumerevoli orde asiatiche, e questa lotta, finora sostiene sola, abbandonata da tutti.

E però la Polonia durante i nove secoli della sua indipendenza, dimenticando i propri interessi nazionali ha versato senza posa il suo sangue in difesa della cristianità e della civiltà, e però questa Polonia dopo la sua caduta, ha inviato innumerevoli legioni, per difendere la libertà ovunque minacciata, e l'indipendenza dei popoli. La Polonia, perfino nella lotta per la vita e per la morte, ha saputo distinguere il governo invasore dal suo popolo, scrivendo sulle sue bandiere „per la vostra e per la nostra libertà“ ha proteso le mani fraterne verso coloro che nella cecità e nella ferocia l'hanno percossa con un ferro assassino nel cuore.

Deve questo popolo, incarnante la solidarietà dei popoli in tutta la sua storica vita, abbandonato dai governi, essere anche abbandonato dai popoli?

¹ Traduzione.

Ecco, gli oppressori della Polonia, fatti audaci dall'indifferenza degli imperi occidentali, e dalla passività dimostrata finora dai popoli egualmente oppressi, rinfrescarono la satanica alleanza, per agire con le forze riunite contro la nazionalità polacca, e inoltre rafforzare la schiavitù di altri popoli, e togliere, la libertà, l'indipendenza e la patria a coloro che in parte le conquistarono. L'opera di persecuzione della nazione ungherese é già incominciata. Il patto per perseguitare l'Italia é avvenuto.

I despotismi si allearono contro i popoli e prima di tutto contro la Polonia, l'Ungheria e l'Italia. Le comuni aspirazioni, i comuni interessi, i comuni pericoli, insegnano agli italiani e agli ungheresi di allearsi alla combattente Polonia, per la resistenza comune ai colpi preparati e minacciati per la loro ad un tempo schiavitù e distruzione.

Generale, la Provvidenza ha disposto il tuo viaggio in Inghilterra, dove puoi, con tutta libertà, e con più largo eco esprimere, i principi e le aspirazioni della Santa Alleanza dei popoli, e con la certezza di arruolare tutta l'umanità innalzare la bandiera della crociata per la libertà, l'indipendenza e la vita, della Polonia assassinata, dell'Ungheria imprigionata, e dell'Italia minacciata dalla persecuzione. Il nobile popolo inglese adorante le tue virtù, saluta e appoggia con la stessa elevazione la bandiera della liberazione dei popoli, come salutò e appoggiò lo stendardo della liberazione italiana.

Tra la comune benevolenza, raccolti i mezzi materiali, la tua marcia da Venezia a Mosca sarà egualmente vittoriosa e trionfale come la tua marcia da Marsala a Napoli.

Ma prima che il programa dell'azione comune, esca per l'attuazione, non dimenticare, generale, la sentinella avanzata, combattente sulla Vistola e fa appello ai popoli, perchè inviino senza indugio tutti gli aiuti, affinchè possa continuare nella sua fatica, e nel suo posto solitario.

Evviva la Polonia, Evviva l'Ungheria, Evviva l'Italia, Evviva Garibaldi.

(135 firme testimoniate dai seguenti membri del comitato polacco a Londra):

*L. Oborski, F. Nowosielski, A. M. Skulimowski,
Stan. Szumlański, K. Bobczyński, Adam Koźmian,
A. Połocki, J. Lubelski e A. Żabicki.*

Nr 41.

ARTICLES PRÉLIMINAIRES DU TRAITÉ ENTRE GARIBALDI ET CHARLES RUPRECHT, COMMISSAIRE DU GOUVERNEMENT POLONAIS.¹

Rząd Narodowy. Komisarz Rządowy
Commissaire du Gouvernement National.

Considérant: que les principes pour lesquels la Nation Polonaise combat depuis 15 mois sont: la liberté politique et religieuse — l'égalité devant la loi et l'indépendance nationale, que le Gouvernement National Polonais comme l'unique représentant de la volonté nationale, considère tous les peuples qui ont adopté les dits principes pour bases de leur politique intérieure et étrangère, comme ses alliés naturels

qu'il est du devoir des peuples de s'unir par des liens indissolubles contre le despotisme ennemi des principes plus haut annoncés

il a été convenu entre le consigné Commissaire du G (ouvernement) N (ational) Polonais et Général Joseph Garibaldi, comme le représentant naturel et avoué du parti National de l'action en Italie, ce qui suit:

1. la Nation Italienne et la Nation Polonaise se promettent mutuellement de traiter comme ennemi commun quiconque s'opposerait à l'indépendance et à la liberté de ces deux nations;
2. la Nation Italienne et la Nation Polonaise uniront toutes leurs forces pour combattre l'ennemi commun et pour conquérir les biens auxquelles elles aspirent;
3. pour concerter les mesures propres à l'exécution de cette alliance le G (ouvernement) N (ational) P (olonais) enverra un plenipotentaire près du G-l Garibaldi, avec les pleins pouvoirs de s'engager à son nom;

¹ Na kopercie ręką K Ruprechta: „Kopja umowy napisanej z polecenia R. N. — d. 21. 4. 64 r. Oryginał był w dwóch egzemplarzach — jeden z nich odesłałem do Warszawy, drugi zaś zatrzymał Garibaldi“. Ze zbiorów batorskich Biblioteki Narodowej w Warszawie.

4. La présente convention sera signée par les deux partis contractants et envoyée immédiatement au G (ouvernement) N (ational) P (olonais) pour être ratifiée, après quoi elle aura force obligatoire.

G (aribaldi).

R (uprecht).

Fait à Londres le 21. Avril 1864 r.

Nr 42.

J. MAZZINI A CH. RUPRECHT.¹

10. 5. 1864.

Monsieur !

Vous m'avez inspiré beaucoup de confiance ; c'est pourquoi je vous écris — vous ferez de ce que je vous écris l'usage qui vous paraîtra le meilleur.

Le pacte avec Garibaldi doit avoir des conséquences pratiques — Garibaldi ne peut pas s'en occuper. D'accord avec moi sur le plan, c'est à moi qu'il laisse le *travail* international — celui d'Italie se fait par moi et par notre comité central que Cairoli préside. J'ai donc qualité pour parler. Je le fais avec d'autant plus de liberté que des symptômes récents me révèlent une modification dans les actes, conforme à l'esprit du pacte. Je sais d'ailleurs que votre Gouvernement vient de se compléter et dans le sens de nos vues.

Avec les meilleures intentions du monde, peut-être, l'Agent du Gouv(ernement) National à Turin, Ordega, me paraît nuire à la réalisation du programme. Il substitue visiblement la question des personnes à celle des faits.

Vouloir *refaire* ce qui est *fait*, vouloir organiser par autrui, des éléments que nous avons déjà organisés avant notre contact, c'est perdre un temps précieux, c'est sacrifier de l'argent précieux, c'est semer la désorganisation, le doute, l'anarchie, là, où l'unité est vitale. Le but commun est de réunir le travail et non de le diviser. Si partout on vise à reorganiser des éléments sous des influences qu'à tort ou à raison on n'aime

¹ Ms dans la correspondance de Ch. Ruprecht. Bibliothèque Nationale à Varsovie. Collection de Batignolles.

pas — telle que celle de Turr sur les Hongrois — On anéantit toute possibilité de travail.

Nous avons en Italie un travail de cadres polonais, Hongrois, Italiens, etc., tout prêt, organisé militairement, sous des officiers polonais, hongrois, serbes, que je crois bons et honnêtes.

Ces cadres d'officiers sont *attendus* dans les Principautés, tout est prêt pour les recevoir et pour les armer. Ce qui manque c'est l'argent pour la mobilisation. 60.000 fr. à peu près. Et cette mobilisation devrait se faire progressivement et pourtant *j'insiste* promptement. Ces organisations dans le besoin et entourées d'une foule d'influences diverses, se défont aussi rapidement qu'elles se font. Il ne peut être d'ailleurs douteux qu'en Italie ils ne soient trop loin. Sur un terrain rapproché ils seront à la portée des décisions, que dicteront les événements.

Rappelez-vous Monsieur, que quelle que soit la solution de la question d'initiative, nous ne l'obtiendrons pas si ce n'est en nous engageant à faire suivre. Comment s'engager, lorsque des éléments qui devraient être *prêts* à agir se trouveraient en Italie ?

Et rappelez vous bien une autre chose, c'est que si nous atteignons la fin du mois d'août, nous n'agissons plus dans l'année. Je connais les routiniers de notre armée régulière, on dira qu'il est impossible de s'aventurer à une guerre offensive, avec les neiges tombant sur les Alpes.

Or l'année c'est la mort de la Pologne, c'est la débacle pour la Hongrie.

Ce qu'il fallait, ce qu'il faut promptement faire selon moi, c'est d'utiliser le travail fait par nous — c'est de l'accepter tel quel — c'est de retirer des fonds du Comité Franco-Polonais, ou de toute autre source et de commencer rapidement cette mobilisation par les détachements Hongrois et Serbes. Ces cadres — ce corps — seraient naturellement, aussitôt la ratification des pactes arrivée, sous les ordres du Gouvernement National : ils agiraient en son nom.

Il y a aussi un mal dans la multiplication des contacts avec notre Gouvernement. *Nous* sommes en contact : les chefs de nos éléments polonais etc. sont en contact : Ordega est en contact. Il y a, faute d'intelligence, une foule de différences dans

le langage qu'on tient. C'est la manière de ne rien obtenir pour personne. Le seul moyen était un langage strictement uniforme : une identité de demandes : une conviction produite dans le gouvernement que vous, Garibaldi, moi, nos amis, les vôtres, ne faisons qu'un. Les gouvernements faibles ne concèdent rien qu'à la force ; et la force c'est l'unité.

Faites ce que vous voudrez, Monsieur, de ces remarques. Elles me sont dictées par un sentiment d'amour profond pour la Pologne et par un peu d'expérience des choses et des hommes.

A vous de coeur.

Joseph Mazzini.

10. Mai.

Nr 43.

CH. RUPRECHT A J. MAZZINI.¹

(Sans date, mai 1864).

Monsieur !

Je tiens avant tout à vous expliquer mon long silence que je ne voudrais pas vous voir interpréter ni comme négligence de ma part, ni encore moins comme symptôme d'hésitation ou de retour sur ce qui a été convenu. Voici donc les raisons qui ont, bien malgré moi, tant retardé ma réponse. D'abord votre lettre ne m'a pas trouvé à Paris et m'y a attendu pendant deux semaines — à mon retour, je crus devoir attendre le résultat des démarches faites pour mettre en vigueur ce qui avait été arrêté entre nous. Enfin aujourd'hui je me décide à prendre la plume étant, je crois, en mesure de vous donner des nouvelles satisfaisantes.

Nos projets devaient, comme vous le savez, être sanctionnés par le Gouvernement National. Inutile de revenir ici sur l'importance morale de cette condition, au devant de laquelle du reste vous êtes allé vous même dès notre première entrevue. Nous eûmes donc à ce sujet une conférence à Dresde, où le prince Sapieha exposa nettement la ligue à suivre désormais dans la direction des affaires, ainsi que les moyens d'actions, qui en sont la conséquence directe. Le Gouvernement National,

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Rękopisy batignolskie. Korespondencja K. Ruprechta.

auquel les conclusions de notre conférence furent aussitôt expédiées, y a adhéré sans restriction ou modification aucune; en foi de quoi il a nommé le prince Sapieha son commissaire plénipotentaire à l'étranger.

Nous attendons maintenant d'un jour à l'autre le complément de ce premier acte d'adhésion et vous pouvez être *parfaitement assuré*, que les mesures les plus énergiques seront prises, afin de faire cesser en Italie et *partout* l'état de chose qui vous préoccupe et dont vous vous plaignez avec raison.

Vous voyez, Monsieur, que nous ne voulons pas.¹ Ayez donc confiance en nous et accordez nous le temps *strictement* nécessaire pour nous mettre carrément en mesure de tenir tête à toute éventualité.

A bientôt donc et veuillez croire à la haute estime et à la parfaite considération de Votre tout dévoué K. R.

Je joins ici une lettre du prince Sapieha à Mr J. M.

Nr 44.

TRAITÉ ENTRE GARIBALDI ET J. ORDEGA, AGENT POLITIQUE DU
GOUVERNEMENT NATIONAL POLONAIS EN ITALIE.²

Caprera le 6. juin 1864.

Entre le Général Garibaldi au nom de la démocratie Italienne et Mr. Ordega, Agent Politique du Gouvernement National Polonais en Italie, au nom du dit Gouvernement; sur les bases des préliminaires du 24. avril 1864 signés à Londres par le Général susdit et M. Ruprecht, Commissaire du Gouvernement National Polonais

afin de rendre plus efficace et plus pratique l'alliance entre les deux peuples Italien et Polonais, afin de raffermir avec des liens plus forts le principe de la solidarité des peuples, fut convenu ce qui suit:

¹ Illisible.

² L'original se trouve chez M-me M. Ordega à Varsovie. Cette convention était publiée d'après une copie qui se trouve dans la Bibliothèque de Rapperswil dans A. Lewak — G. Mazzini e l'emigrazione polacca. Casale 1925, p. 27, un texte difflérent.

1. La cause de la Pologne et de l'Italie et de tous les autres peuples qui veulent reconquérir leurs droits de nationalité et de liberté est *une*.

2. Par conséquent tous les oppresseurs de ces nationalités font des ennemis communs qui doivent être abattus par des efforts communs. Avec d'autres mots les oppresseurs de la Pologne, de l'Italie, et de tous les Slaves, la Russie et l'Autriche sont regardés comme des ennemis communs à tous ces peuples.

3. Mais considérant que le centre de l'oppression des nationalités est à Vienne, et que beaucoup des raisons et des circonstances politiques et militaires concourent à indiquer l'Autriche comme le premier et principal point d'attaque, contre lequel doivent être dirigées les forces de l'Italie et de la Pologne, les deux partis s'engagent réciproquement à attaquer simultanément l'Autriche. Les Polonais du côté de la Galicie, et les Italiens du côté de l'Italie.

4. Les Italiens et les Polonais tâcheront que cela soit en deux mois au plus tard.

5. A dater de ce jour ils conformeront tous leurs actes politiques au but ci-dessus fixé.

6. Les mêmes engagements réciproques sont valables dans les cas que la Hongrie, ou un autre peuple, se lève contre l'Autriche pour la même cause des nationalités et de la liberté.

7. Les deux parties s'engagent de même à ne cesser la lutte jusqu'à ce que l'Italie et la Pologne, ainsi que les autres peuples qui concourront à cette lutte fraternelle n'aient pas obtenu leur but d'indépendance et de liberté.

8. Les détails de cette convention seront tenus en secret par les deux parties.

9. La présente convention sera au plus-tôt ratifiée par le Gouvernement National Polonais.

10. Les détails militaires et financiers, ainsi que ceux du plan d'attaque seront fixés dans des conventions postérieures.

11. Il y aura toujours immédiate communication et régulière correspondance entre le Général Garibaldi et le Gouvernement National Polonais.

G. Garibaldi,

J. Ordega,

Agent politique du Gouvernement National en Italie.

Nr 45.

GEN. J. HAUKE-BOSAK A J. GARIBALDI.¹

Florence, 26. IX. 1864.

Mon Général!

Ma plus chère pensée depuis que j'ai quitté le pays et la seule qui me soulage dans cette époque des plus terribles épreuves pour nous et notre patrie, était celle de me rendre vers vous pour vous présenter mes hommages et pour entendre quelques paroles consolantes de votre part.

Actuellement arrivé en Italie et à peine installé à Florence, ma première intention fut de vous solliciter une entrevue, mais malheureusement l'indisposition de ma femme m'oblige encore à la différer.

C'est donc pour vous faire part de la peine que je ressens de ce retard, que j'ai recours à ces lignes, ainsi que pour vous dire mon Général que le jour où je vous serrerai la main et où je pourrai vous exprimer de vive voix au nom de la Pologne la vénération et l'admiration que nous vous portons, sera pour moi un des plus solennel de ma vie.

En attendant permettez moi de me joindre aux millions qui vous adorent et vous bénissent journellement et de vous exprimer la plus profonde estime avec laquelle j'ai l'honneur d'être votre très humble et très dévoué serviteur.

Bosak comte J. Hauke.

Nr 46.

J. GARIBALDI A J. HAUKE-BOSAK.²

Caprera, 11. X. 1864.

Cher Bosak!

Le jour dont je pourrais serrer la main à vous, pieux défenseur de la liberté, sera un des plus beaux jours de ma vie.

Considérez-moi pourtant votre admirateur et ami.

G. Garibaldi.

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 885.

² j. w.

J. GARIBALDI DO HENRYKA ALBANESE W PALERMO.¹

Caprera, 18. kwietnia 1865.

Kochany Albanese!

Przyjmuję z wdzięcznością nominację na prezesa honorowego Komitetu pomocy dla Polaków, z wzruszeniem i uwielbieniem widzę nasze Palermo interesujące się jednym z owych męczenników brutalstwa ludzkiego.

Pomagać Polakom jest nie tylko aktem wspaniałomyślnym i chrześcijańskim, ale nadto jest jednym z owych, który uszlachetnia naszą istotę, który wypełniając stawiamy czoło despotyzmowi, unicestwiamy go, wskazując mu pył i błoto, gdzie zagrzebany zostanie na koniec.

Ciesz się mocno i t. d.

G. Garibaldi.

G. GARIBALDI A ENRICO ALBANESE A PALERMO.²

Caprera, 18. aprile 1865.

Carissimo Albanese!

Ricevo con riconoscenza la nomina a presidente onorario del comitato di aiuto per i Polacchi; con commozione e ammirazione, vedo che la nostra Palermo si interessa di quei martiri della brutalità umana.

Aiutare i polacchi non è soltanto un atto di generosità e di cristianità, ma oltre a ciò è anche uno di quelli che nobilita la nostra essenza. Compiendolo ci poniamo di fronte al dispotismo annichilendolo, mostrandogli il fango e la polvere dove infine rimarrà sepolto.

Mi rallegro molto etc.

G. Garibaldi.

¹ Oryginału tego pisma nie znam, podaję jego tekst, ogłoszony w pismach *Głos Wolny*, Londyn, 30. IX. 1865, Nr 81, str. 330 i *Ojczyzna*, Bendlikon, 24. IX. 1866, Nr 77.

² Traduzione.

Nr 48.

G. GARIBALDI A LADISLAO MICKIEWICZ.¹

Caprera, 18. Luglio (18) 65.

Gentile Signore!

Ho ricevuto il libro inviatomi: *Affaires de la Pologne*,² e la ringrazio di cuore — Auguro a tutte le nazioni martiri del dispotismo, la sorte che spero per la mia Patria. L'avvenire del mondo è nell' alleanza dei popoli liberi.

Voglia credermi. Suo devotissimo

G. Garibaldi.

J. GARIBALDI DO WŁADYSŁAWA MICKIEWICZA.³

Caprera, 18. VII. 1865.

Szanowny Panie!

Otrzymałem przysłaną mi książkę *Affaires de la Pologne* i serdecznie za nią dziękuję. Życzę wszystkim narodom, uciskany przez despotyzm, losu, jakiego spodziewam się dla mojej ojczyzny.

Przyszłość świata jest w przymierzu narodów wolnych.

Oddany Panu

J. Garibaldi.

Nr 49.

G. GARIBALDI AL CONSIGLIO FEDERALE SVIZZERO.⁴

Caprera, 20. III. 1866.

Cittadini Consiglieri!

Il coraggioso ed onesto patriotto Kraemer di Maccones presso Friburgo, già mio ufficiale, trovasi ora nella cittadella di Varsavia, arrestato dal governo russo. Io lo raccomando a Voi, bravi rappresentanti della libertà e dell' indipendenza, e son sicuro che farete i vostri sforzi a pro di un cittadino, che onora la Svizzera.

Credetemi con verbi di stima Vostro devotissimo

G. Garibaldi.

¹ Muzeum A. Mickiewicza w Paryżu, Ms 1035.² L. Czartoryski, *Affaires de Pologne*. Exposé de la situation, suivis de documents et de pièces justificatives. Paris. Dentu — 1863.³ Tłumaczenie.⁴ Biblioteka Rapperswilska, Ms 793.

DO RADY ZWIĄZKU SZWAJCARSKIEGO.¹

Caprera, 20. marca 1866.

Obywatele, członkowie Rady!

Mężny i zacny patriota Kraemer z Maccones pod Fryburgiem, przed laty mój oficer, znajduje się obecnie w cytadeli warszawskiej, aresztowany przez rząd rosyjski.

Polecam go szanownym przedstawicielom waszej wolności i niepodległości i pewny jestem, że uczynicie wszystko w obronie obywatela, który zaszczyt przynosi Szwajcarji.

Z wyrazami uszanowania, oddany Wam

G. Garibaldi.

Nr 50.

L'EMIGRAZIONE POLACCA DI PALERMO A G. GARIBALDI.²

Palermo, aprile 1866.

Siamo alla vigilia di una grande lotta col nemico secolare dell' Italia, la quale godendo la simpatia di tutto il mondo civile può esser certa, che ricupererà le sue frontiere naturali ed unirà le provincie oppresse alla patria comune.

E' vero, che l'Imperatore d'Austria, essendo un nemico potente, bisogna prepararsi a tutte le vicissitudini di una lunga ed accanita lotta, ma ciò nonostante il diritto sacro dell' Italia vincerà la forza brutale e sforzi e sacrifici del patriottismo italiano saranno coronati d'un felice successo.

L'Emigrazione Polacca fedele alla divisa che nella guerra contro i Russi nel 1830 fu iscritta negli stendardi nazionali: „*per la nostra e la vostra libertà*“, aspetta ansiosamente il momento che le darà l'occasione di provare di nuovo la sua simpatia alla nazione sorella e di battersi contro l'inimico comune, il quale destramente applicando la massima „*divide et impera*“ da lungo tempo sa tenere sotto il giogo tante nazioni.

Perciò l'Emigrazione Polacca si raccomanda al Generale Garibaldi, che nei giorni supremi della lotta nazionale non si scordi di essa ed avendo provato altre volte la sua devozione per l'Italia e valore militare conti pure sopra di lei.

¹ Tłumaczenie.

² Biblioteka Rapperswilska, Rps 550.

Sarebbe superfluo di far ricordare al venerando solitario di Caprera la gloriosa storia delle patrie battaglie, ma siccome le cose passate sfuggono all'attenzione in tempi difficili, si crede opportuno di rilevare alcuni fatti che in detta occasione dovrebbero essere rammentati al Governo per disporlo ed accettare la spontanea offerta dei Polacchi.

Nel 1797 fu organizzata dal Generale Dombrowski una Legione Polacca di seimila uomini a Milano e più tardi un'altra ancora più numerosa dal Generale Kniaziewicz le quali presero parte in tutti i combattimenti contro gli Austriaci, il Papa ed i Borboni che da quel tempo fino al 1802, ebbero luogo in Italia.

Nel 1848 e 49 mentre molti ufficiali valorosi di vecchia esperienza presero servizio nell'armata Sarda, furono formate tre legioni polacche: una dal Colonnello Kamieński a Milano, l'altra dal Colonnello Ladislao conte Zamoyski a Genova e la terza del Colonnello Alessandro conte de Milbitz a Roma, le quali insieme agli Italiani combatterono per la causa della libertà.

L'armata Sarda e particolarmente quella di Napoli nella campagna del 1859 e 1860 ebbero nelle loro file numerosi Polacchi, dei quali molti rimangono tuttora nell'esercito italiano.

I Polacchi dunque che ebbero la gloria di combattere dal principio per l'indipendenza e l'unità dell'Italia ambiscono molto all'onore di partecipare all'ultima prova, nella quale l'edificio nazionale deve essere compiuto.

In nome dell'Emigrazione Polacca di Palermo

Dionigi Weglonski.

EMIGRACJA POLSKA W PALERMO DO J. GARIBALDIEGO.¹

Palermo, kwiecień 1866.

Jesteśmy w przededniu wielkiej wojny z odwiecznym nieprzyjacielem Italji, która, ciesząc się sympatją całego cywilizowanego świata może być pewną, że odzyska swoje granice naturalne i przyłączy do wspólnej ojczyzny zagrabione prowincje.

Wprawdzie cesarz Austrii jest przeciwnikiem potężnym i trzeba być przygotowanym na wszystkie zmiany długiej i zacieklej wojny, lecz mimo to święte prawa Włoch zwyciężą przemoc brutalną; wysiłki i poświęcenia patriotyzmu włoskiego będą uwieńczone szczęśliwym rezultatem.

¹ Tłumaczenie.

Emigracja polska, wierna hasłu, które w wojnie z Rosją 1830 r. wypisano na sztandarach narodowych „za naszą wolność i waszą“, oczekuje tęsknie chwili, która da jej sposobność udowodnienia raz jeszcze swych sympatii dla bratniego narodu i pozwoli walczyć przeciw wspólnemu wrogowi, który przez zręczne używanie zasady „divide et impera“ potrafił tak długo utrzymać w niewoli tyle narodów.

Emigracja polska zwraca się przeto do Generała Garibaldiego z prośbą, aby w najważniejszych dniach wojny narodowej nie zapomniał o niej, lecz, wypróbowałszy jej oddanie dla Włoch i jej walory wojskowe w przeszłych wypadkach, zaliczył ochotników polskich do swych szeregów.

Dla czcigodnego samotnika z Caprery byłoby zbędnem przypominanie pełnej chwały historii wspólnych bitew, lecz ponieważ wypadki przeszłe znikają z pamięci w ciężkich czasach, dlatego uważamy za potrzebne przytoczyć niektóre fakty, aby przygotować przyjęcie przez Rząd spontanicznego zgłoszenia się Polaków.

W r. 1797 zorganizował w Medjolanie generał Dąbrowski sześć tysięcy ludzi liczący legion polski, drugi, liczniejszy powołał do życia gen. Kniaziewicz. Obie legje brały udział we wszystkich włoskich walkach od czasu ich powstania do roku 1802 przeciw Austriakom, papieżowi i Burbonom.

W r. 1848 i 1849 wielu doświadczonych i dzielnych oficerów wstąpiło do armji sardyńskiej, utworzono trzy legje polskie pod pułk. Kamińskim w Medjolanie, pod pułk. Władysławem Zamoyskim w Genui i trzecią z pułk. Aleksandrem Milbitzem na czele w Rzymie. Walczyły one razem z Włochami o sprawę wolności.

W armji sardyńskiej, a przedewszystkiem w armji neapolitańskiej w kampanji 1859 i 1860 r. było wielu Polaków, z których liczni pozostali dotychczas w wojsku włoskiem.

Polacy, którzy walczyli za niepodległość i zjednoczenie Włoch, pragną mieć zaszczyt walczenia w ostatniej wojnie, w której budowa Italji będzie ukończona.

W imieniu emigracji polskiej w Palermo

Djonizy Węglowski.

Nr 51.

G. GARIBALDI ALL'EMIGRAZIONE POLACCA DI PALERMO.¹

Caprera, 30. aprile 1866.

Ai miei fratelli della Polonia!

È con orgoglio ch'io vi porgo una parola d'amore — a voi la più illustre, la più santa delle sventure nell' umana famiglia.

Ovunque io sarò fortunato di esservi compagnose, e per la vita sono Vostro.

G. Garibaldi.

¹ *Il Corriere Siciliano*, Palermo, 12. V. 1866. Nr 113.

J. GARIBALDI DO EMIGRACJI POLSKIEJ W PALERMO.¹

Caprera 30. IV. 1866.

Do moich braci Polaków!

Dumny jestem przesyłając Wam słowa miłości — Wam, rozbitkom najslawniejszego i najświętszego nieszczęścia w rodzinie ludzkiej.

Jakże byłbym szczęśliwym, gdybym mógł być Waszym towarzyszem broni.
 Wasz *G. Garibaldi*.

Nr 52.

J. HAUKE-BOSAK A A. BROCHOCKI.²

7. V. 1866.

Mon cher Brochocki!

Je suis on ne peut plus satisfait d'apprendre par votre lettre du 13 de ce mois sur les négociations entamées à Florence pour l'organisation de la Légion Polonaise. De mon côté je n'attends que l'adhésion du gouvernement d'Italie pour la reconnaissance officielle d'une légion à ce titre pour être des premiers dans les rangs aux cris de „Vive l'Italie!“ Au revoir — Je vous écrirai prochainement.

Votre affectionné

J. Hauke Bosak.

Nr 53.

G. GARIBALDI A ALLESSANDRIO BROCHOCKI.³

Caprera, 21. V. 1866.

Mio caro amico!

Ho già raccomandata la Legione Polacca alla Commissione e più alto. Il desiderio sommo d'aver meco i prodi vostri compatrioti fà sì ch'io vi supplichi di non insistere sulla bandiera in caso il Governo non volesse concedermi la gloriosa vostra.

Vostro *G. Garibaldi*.¹ Tłumaczenie.² Biblioteka Rapperswilska, Ms 553.³ j. w.

J. GARIBALDI DO ALEKSANDRA BROCHOCKIEGO WE FLORENCJI¹.

Caprera 21. V. 1866.

Drogi mój Przyjacielu!

Poleciłem już sprawę Legjonu Polskiego w Komisji i w wyższych instancjach. Pragnę bardzo mieć walecznych współrodaków Twoich pod swą komendą i dlatego proszę Was, abyście nie nalegali na sprawę sztandaru, gdyby rząd nie chciał zgodzić się na waszą sławną chorągiew narodową.

Wasz *J. Garibaldi*.

 Nr 54.
LA COMMISSIONE DEI VOLONTARI POLACCHI A G. GARIBALDI.²

Torino, il 24 Maggio 1866.

La Commissione dei Volontari Polacchi, autorizzata dall'Emigrazione Polacca, residente in Torino si pregia d'esporre a Voi, Generale, la posizione e le aspirazioni degli esuli Polacchi.

Dopo l'ultima rivoluzione in Polonia i suoi figli aspettavano impazientemente il momento di prendere le armi contro i loro oppressori. Al grido di guerra contro l'Austria la speranza di servire sotto il vostro comando riempì di gioia ogni cuore polacco.

Siccome l'autorità Italiana militare non decise niente riguardo al progetto della Legione Polacca, fatto dal nostro concittadino Dombrowski, l'Emigrazione Polacca, figlia della rivoluzione resta condannata alla dolorosa inerzia in momenti così supremi. La Commissione si rivolge a Voi, Generale, colla persuasione, che accetterete nelle vostre file quel nucleo dei Polacchi, che non desiderano altro, che combattere, sicuri, che questa guerra condurrà alla definitiva liberazione dei popoli oppressi.

In attesa della vostra decisione colla profonda stima

La Commissione.

¹ Tłumaczenie.
² Biblioteka Rapperswilska, Ms. 550.

KOMISJA OCHOTNIKÓW POLSKICH DO J. GARIBALDIEGO.¹

Turyn 24. V. 1866.

Komisja ochotników polskich, upoważniona przez polską emigrację, a znajdującą się w Turynie, ośmiela się przedstawić Panu, Generale, stan i dążenia tułaczów polskich.

Od ostatniej rewolucji w Polsce synowie jej oczekiwali niecierpliwie chwili, w której mogliby chwycić za broń przeciw ciemności. Ogłoszenie wojny przeciw Austrii i nadzieja służenia pod rozkazami Pańskimi napełniły serca polskie radością.

Ponieważ jednak wojskowe władze włoskie niczego nie postanowiły o projekcie legionu polskiego, przedstawionym przez rodaka naszego Dąbrowskiego, jest emigracja polska skazana na zupełną bezczynność i to w chwili tak ważnej. Komisja zwraca się do Pana, Panie Generale, przeświadczona, że przyjmiesz do swych szeregów oddział Polaków, którzy nie pragną niczego innego, jak tylko wzięcia udziału w walkach, przekonani, że wojna obecna doprowadzi do zupełnego uwolnienia uciemnionych narodów.

W oczekiwaniu Pańskiej decyzji pozostajemy w głębokiej czei

Komisja.

Nr 55.

G. GARIBALDI ALLA COMMISSIONE DEI VOLONTARI POLACCHI
DI TORINO.²

Caprera 28 Maggio 1866.

Cari amici.

Io considero la causa polacca come la causa del mio paese e quindi i Polacchi come nostri fratelli. Però riguardo all'ordinamento di una Legione Polacca è d'uopo, che i vostri capi più influenti se la intendessero con la Commissione dei Corpi volontari italiani, non potendo io intralciare i loro lavori sul proposito.

Sarei in qualunque modo orgoglioso d'avere a commilitoni i bravi figli dell' eroica Polonia. Credetemi Vostro sempre

G. Garibaldi.

¹ Tłumaczenie.

² Biblioteka Rapperswilska, Ms. 550.

DO KOMISJI OCHOTNIKÓW POLSKICH W TURYNIE.¹

Caprera, 28 maja 1866.

Drodzy Przyjaciele!

Sprawę polską uważam za sprawę mego kraju, a Polaków za mych braci. Nie mniej uważam, że byłoby korzystnem, aby co do utworzenia Legji Polskiej najbardziej wpływowi kierownicy wasi porozumieli się z Komisją ochotników włoskich, ponieważ ja w pracach jej nie mogę uczestniczyć.

Dumnym będę, gdy będę miał za towarzyszy broni dzielnych synów bohaterskiej Polski.

Zawsze Wasz

G. Garibaldi.

Nr 56.

J. GARIBALDI AU COMITÉ CENTRAL ORGANISATEUR DE LA
LÉGION POLONAISE A LYON.²

République Française. Liberté, égalité, fraternité

Commendement général de l'armée des Vosges

État major général.

Dôle, 21 octobre 1870.

Mes chers amis!

C'est avec orgueil que j'accepte une Légion Polonaise et sa cavalerie sous mon commendement, et je suis avec reconnaissance.

Votre bien dévoué

G. Garibaldi.

Nr 57.

COMITÉ ORGANISATEUR DE LA LÉGIION FRANCO-POLONAISE
A JAROSŁAW DĄBROWSKI.³

Lyon, le 29 octobre 1870.

Cher citoyen Dombrowski!

Bronislas Wołowski a reçu Votre lettre par ballon. Nous attendons Votre arrivée avec impatience et nous vous gardons

¹ Drukowane w „Głosie Wolnym“, Londyn 30. VI. 1866, Nr 108, str. 438.

² B. Wołowski: *Z pamiętnika tułacza*, Lwów 1873, str. 85.

³ B. Wołowski: *Polacy w rewolucji paryskiej*, Lwów 1871, str. 59—60.

le commendement de la Légion franco-polonaise avec l'acquiescement de Garibaldi, nommé général en chef de l'armée des Vosges.

Titus O'Byrn, dit Grzymała, est ici. Il nous aide dans notre organisation. Les volontaires arrivent, c'est vous que nous attendons, tout en vous exprimant notre reconnaissance pour la résolution que vous avez prise de traverser les lignes prussiennes.

Ecrivez — nous par la première occasion possible et arrivez, arrivez, arrivez!

Agréez nos salutations fraternelles.

Pour le Comité de la Légion Franco-polonaise.

Le secrétaire:

E. Ramboz.

Nr 58.

J. GARIBALDI DO KOMITETU CENTRALNEGO, ORGANIZUJĄCEGO
LEGJON POLSKI W LYONIE.¹

Autun, dnia 9 listopada 1870.

Komitet centralny, organizujący Legjon Polski w Lyonie jest upoważnionym:

1) Do przeniesienia, w razie oblężenia Lyonu, centrum organizacyjnego do innego miasta i do przelania swej władzy na jeden z podkomitetów.

2) Tenże sam Komitet będzie przedstawiał do mego zatwierdzenia oficerów, którzy będą posiadali jego zaufanie.

3) Uniform Legjonu, nie odstępując od przepisów przyjętych w armji wogeskiej, będzie mógł odznaczyć kolory narodowe polskie.

G. Garibaldi.

¹ Oryginału tego pisma nie znam, podaję go według B. Wołowskiego *Z pamiętnika tułacza*, Lwów 1873, str. 104.

G. GARIBALDI AL COMITATO CENTRALE ORGANIZZANTE LA
LEGIONE POLACCA A LIONE.¹

Autun, 9 novembre 1870.

Il comitato centrale organizzante la legione polacca a Lione ha il potere di:

1) Trasportare in caso di assedio di Lione il centro di organizzazione in un'altra città e di trasportare il suo potere su uno dei sotto-comitati.

2) Questo stesso comitato presenterà alla mia approvazione gli ufficiali che possederanno la sua fiducia.

3) L'uniforme della legione non si toglie dalle prescrizioni accettate nell'armata dei Vosgi e potrà avere i colori nazionali polacchi.

G. Garibaldi.

Nr 59.

DÉPÊCHE DE J. GARIBALDI A L. GAMBETTA.²

Autun, le 9 novembre 1870.

Citoyen Gambetta!

Jaroslas Dąbrowski, 52 rue Vavin, Paris, m'est nécessaire. Si vous pourriez le faire sortir en ballon, je vous en serais bien reconnaissant.

Votre dévoué

G. Garibaldi.

Nr 60.

ORDRE DU JOUR DU GÉNÉRAL GARIBALDI AUX BRAVES
DE L'ARMÉE DES VOSGES.³

Dijon 26 janvier 1871.

La Pologne, la terre de l'héroïsme et du martyre, vient de perdre un de ses plus braves enfants, le général Bosak.

¹ Traduzione.

² A. L. Wołowski: *Une paga d'histoire de 1870-71*, Paryż 1893, str. 221.

³ Calémard: *Bosak-Hauke*, Marseille 1871, str. 16-17. — Biblioteka Rapperswilska, Ms. 885.

Ce chef de notre première brigade de l'armée des Vosges a voulu par lui-même s'assurer de l'approche de l'ennemi vers le Val-de-Suzon, dans la journée du 21 courant, et lancé avec une douzaine de ses officiers et militaires de ce côté, il a voulu, bravoure inouïe, arrêter une armée avec une poignée de braves.

Ce Léonidas des temps modernes, si bon, si aimé de tous, manquera à l'avenir à la démocratie universelle, dont il était un des plus ardents champions et il manquera surtout à sa noble patrie!

Que la République adopte la veuve et les enfants de ce héros.

G. Garibaldi.

Une souscription a été ouverte dans l'armée des Vosges pour l'érection d'une pierre commémorative au lieu où est tombé notre frère d'armes Bosak-Hauké.

G. Garibaldi.

Nr 61.

J. GARIBALDI DO JAROSŁAWA DĄBROWSKIEGO.¹

Caprera, 1 marca 1871.

Mój kochany Dąbrowski!

Niech Ci ten list służy za rekomendację do generała Penhoat,² którego proszę niniejszem o przyjęcie Cię do armji wogeskiej, przedstawiając mu tytuły, które Ci dała moja depesza do Gambetty i ogłoszenia w dziennikach paryskich.

Twój przywiązany

J. Garibaldi.

¹ Oryginału tego pisma nie znam, podaję go według B. Wołowskiego *Z pamiętnika tułacza*, Lwów 1873, str. 188.

² Wiceadmiral Penhoat został po wyjeździe Garibaldiego na Caprerę dowódcą armji wogeskiej.

G. GARIBALDI A JAROSŁAW DĄBROWSKI.¹

Caprera, 1 marzo 1871.

Mio amato Dąbrowski!

Ti serva questa lettera di raccomandazione presso il generale Penhoat che prego colla presente di riceverti nell'armata dei Vosgi, presentandogli i titoli, che ti ha dato il mio dispaccio a Gambetta e gli avvisi nei giornali di Parigi.

Il tuo devotissimo

Giuseppe Garibaldi.

Nr 62.

JAROSŁAW DĄBROWSKI DO J. GARIBALDIEGO.²

Dnia 15 marca 1871.

Generale!

Otrzymałem Twój życzliwy list z dnia 1 marca i dziękuję Ci za Twoją dobroć, przepraszam Cię zarazem za krok, uczyniony przeze mnie.

Otrzymałem bowiem od komitetu francusko - polskiego z Lyonu, prezydowanego przez obywatela Andrieux, prokuratora Rzeczypospolitej, moją nominację na pułkownika dowodzącego Legionem Polskim i dowiedziałem się o nieuczciwym i niewdzięcznym postępku podpułkownika O'Byrna, zamianowanego prowizorycznie w mojem zastępstwie.³

Rozumiem, Generale, egzystencję Legjonu Polskiego w armji wogeskiej pod Twem chlubnem zwierzchnictwem dlatego, iż ona reprezentuje rewindykację niczem nienaruszonych praw Polski i byłbym prawdziwie dumnym, dowodząc podobnym korpusem, ale Legion, przeszedłszy raz bez Twego rozkazu do

¹ Traduzione.² Oryginał tego pisma nieznan, podaję tekst drukowany u B. Wołoskiego *Z pamiętnika tułacza*, Lwów 1873, str. 188—189.³ Tytus O'Byrn (Grzymała) zgodził się w Tours na przejście ochotników polskich z armji wogeskiej gen. Garibaldi do armji „Etoile“ L. Frapolego.

innej armji, stracił swój charakter polityczny i dlatego też uważałem sobie za obowiązek nie pojechać po objęcie nad nim dowództwa.

Moje serce, Generale, jest rozdarte z powodu tak nieszczęśliwego losu tego Legionu Polskiego, którego stworzenie było zawsze marzeniem naszego kraju, ale sprawiedliwość nakazuje mi przyznać, że oderwanie Legionu od armji wogeskiej stało się pomimo woli Komitetu francusko-polskiego i podczas nieobecności organizatora Legionu, kapitana Bronisława Wołowskiego, który był wówczas w misji za granicą. Chodziło, jak Ci wiadomo, Generale, o sprowadzenie ochotników dla Legionu.

Nie będę korzystał, Generale, z Twojej rekomendacji do admirała Penhoat, gdyż, skoro wojna skończona, chcę wrócić do życia prywatnego aż do chwili, gdy nowa walka o wolność, w imię Rzeczypospolitej powszechnej, pozwoli mi oddać się pod Twoje rozkazy.

Racz przyjąć, Generale, zapewnienia mej wdzięczności i mej szczerej admiracji.

Twój przywiązany

Jarosław Dąbrowski.

JAROSŁAW DĄBROWSKI A GIUSEPPE GARIBALDI.¹

15. marca 1871.

Generale!

Ho ricevuto la tua benevola lettera del giorno 1° marzo e ti ringrazio per la tua bontà e ti chiedo scusa nello stesso tempo per il passo che ho fatto.

Ho ricevuto perciò dal comitato franco-polacco a Lione presieduto dal cittadino Andrieux, procuratore della repubblica, la mia nomina a colonnello comandante la legione polacca e ho appreso il disonesto e antipatico atto del tenente colonnello O'Byrn, nominato provvisoriamente in mia sostituzione.²

¹ Traduzione.

² Tytus O'Byrn (Grzymała) acconsenti a Tours al passaggio dei volontari polacchi dall'armata dei Vosgi del generale Garibaldi all'armata „Étoile“ di L. Frapoli.

Comprendo generale, l'esistenza della legione polacca nell'armata dei Vosgi sotto la tua gloriosa autorità, perchè se essa rappresentasse la rivendicazione del diritto polacco da nulla alterato sarei veramente fiero di essere il capo di un tale corpo, ma la Legione è passata una volta senza tuo ordine, in un'altra armata ha perduto il suo carattere politico e per questo ho creduto mio proprio dovere di non partire per assumerne il comando.

Il mio cuore, generale, è straziato a causa di questa sorte infelice di legione polacca, la cui creazione fu sempre il sogno del nostro paese, ma l'onestà mi ordina di riconoscere che lo strappare la legione dall'armata dei Vosgi avvenne contro la volontà del comitato franco-polacco, e durante l'assenza dell'organizzatore della legione, capitano Bronislao Wołowski, il quale si trovava allora in missione all'estero. Si trattava, come ti è noto, Generale, far giungere i volontari per la legione.

Non usufruirò, generale, della tua raccomandazione all'ammiraglio Penhoat, perchè appena la guerra sarà finita, voglio ritornare alla vita privata, fino al momento che una nuova lotta per la libertà, nel nome della Repubblica universale, mi permetterà di mettermi ai tuoi ordini.

Accogli, generale, l'assicurazione della mia riconoscenza e della mia sincera ammirazione.

Il tuo devotissimo

Jarosław Dąbrowski.

Nr 63.

G. GARIBALDI AD ARTURO WOŁYŃSKI A FIRENZE.¹

Caprera, 28 marzo 1871.

Mio caro Wołyński!

Nulla conservo del nostro Bosak tranne il dolore d'aver perduto un eroico campione della democrazia mondiale.

Vostro

G. Garibaldi.

J. GARIBALDI DO A. WOŁYŃSKIEGO WE FLORENCJI,²

Caprera, 28. III. 1871.

Nie znam nikogo ze strony naszego Bosaka. Zachowuję głęboki żal po stracie tego bohaterskiego rycerza demokracji światowej.

Wasz

J. Garibaldi.

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 569/1863.

² Tłumaczenie.

Nr 64.

J. GARIBALDI AU CTE L. PLATER, FONDATEUR DU MUSÉE
NATIONAL POLONAIS A RAPPERSWIL.¹

Caprera, 18. IV. 1871.

Oui! Je m'honore d'être l'ami de la Pologne et je vous félicite de la généreuse résolution de recueillir comme sacré tout ce qui appartient à ce noble peuple.

Je vous prie d'agréer 500 francs que je vous envoie à la souscription pour la famille du Général Bosak.

Votre dévoué

G. Garibaldi.

Nr 65.

L. PLATER A GARIBALDI.²

Villa Broelberg, 26. IV. 1871.

Général!

J'ai l'honneur de vous adresser le reçu de M. Amberny, tuteur des enfants du général Bosak Hauke, pour la somme de 500 fr. que vous avez bien voulu adresser par mon entremise.

En vous renouvelant mes remerciements, je joins l'expression de mes meilleurs sentiments.

Cte L. P.

¹ Biblioteka Rapperswilska, Ms. 885.

² j. w.

J. GARIBALDI DO ARNESE.¹

Alassio, 19 listopada 1880.

Kochany Arnese!

Synom bohaterskiej Polski, w chwili gdy święcą pięćdziesięcioletnią rocznicę sławnej rewolucji z r. 1830, przesyłam moje pozdrowienie i życzenia jak najrychlejszego triumfalnego odbudowania.

Z całej duszy Wasz

*J. Garibaldi.*G. GARIBALDI AD ARNESE.²

Alassio 19 novembre 1880.

Mio caro Arnese!

Ai figli della Polonia eroica, nel momento in cui festeggiano il cinquantenario della celebre rivoluzione del 1830, mando il mio saluto e il mio augurio, della più rapida trionfale riedificazione.

Con tutta l'anima vostro

G. Garibaldi.

¹ Odczytane na obchodzie 29. XI. 1880 r. w Poznaniu Rps A. Gillera. — Biblioteka Rapperswilska Rps. 437/V. Tekstu oryginalnego tego pisma nie znalazłem.

² Letto durante la celebrazione, 29. XI. 1880 a Poznań. — Traduzione.

SPIS OSÓB. — INDICE DELLE PERSONE.

- Albanese A. 44, 77, 128.
 Aleksander I. 16, 50, 84.
 Aleksander II. 26, 58, 83.
 Amborny 143.
 Andrieux 140, 141.
 Angrogna 22, 56.
 Arago E. 29, 62, 87.
 Arago S. 87.
 Arnese 144.
 Arnholdt 111.
 Askenazy Sz. 16, 49.
 Bakunin 35, 36, 68.
 Bandiera 17, 51.
 Becchi 34, 67.
 Bentkowski 24, 58.
 Bismarck 26, 35, 45, 59, 68, 78.
 Bixio N. 31, 64, 90.
 Bobczyński K. 119, 120.
 Borghese M. 34, 67.
 Borzysławski 43, 45, 76, 78.
 Breański F. 19, 27, 53, 60.
 Brochocki A. 45, 77, 133, 134.
 Bulewski L. 43, 44, 76.
 Cairoli 114, 116, 122.
 Calemard 138.
 Carignan 26, 59.
 Caroli L. 34, 67.
 Cavour 15, 22, 24, 26—30, 32, 42.
 49, 55—57, 59—62, 64, 75.
 Chrzanowski W. 19, 53.
 Cluseret 87.
 Corbon 29, 62, 87.
 Cosenz 25, 58.
 Curatulo 18, 23, 39, 40, 42, 44, 45,
 51, 57, 72, 73, 75, 76, 78.
 Cuza A. ks. 41, 73.
 Czartoryski ks. Adam 21, 24, 27,
 55, 58, 60.
 Czartoryski ks. Władysław 37,
 39, 70, 72, 115, 117, 123.
 Dąbrowski J. Henryk 15, 30, 63,
 131, 132.
 Dąbrowski Jarosław 44, 46, 77,
 134—136, 138—142.
 De Flotte 87, 92.
 Delestre 87.
 Divéky A. 38, 71.
 Du Camp 23, 56.
 Dulfus B. 30, 63.
 Duval F. J. 87.
 Eber 114, 116.
 Elżanowski S. 81, 82.
 Fijałkowski A. 19, 53.
 Forbes 93.
 Franciszek Józef I. 23, 26, 30, 57,
 59, 62.
 Frapoli 46, 78, 140, 141.
 Fuschini G. 107.
 Gambetta L. 46, 78, 138, 140.
 Garaszanin 39, 41, 73.
 Garibaldi Menotti 33, 37, 65, 70.
 Giller A. 144.
 Gladstone 42, 74.
 Gorczakow 22, 56,
 Grabowski J. 37, 70.
 Greco P. 41, 73.
 Guinard 87.
 Hauke J. Bosak 44—46, 76—78, 127,
 133, 138, 139, 142, 143.
 Haynau 93.
 Herzen A. 31, 36, 40, 64, 68, 73,
 90, 111.

- Huet E. 87.
 Huet F. 29, 32, 36, 62, 65, 69, 87.
 Hugo V. 113, 116.
 Izenszmidt de Milbitz A. 20, 25, 54, 58, 131, 132.
 Kamiński Mieczysław 56.
 Kamiński Mikołaj 56, 131, 132.
 Kersausie C. 29, 32, 62, 65, 88, 89.
 King B. 39, 71.
 Klapka J. 31, 38, 43, 64, 71, 76.
 Kniaziewicz K. 131, 132.
 Kołyszko 32, 65.
 Konarski Sz. 17, 51.
 Konstanty W. ks. 22, 56.
 Kossuth L. 26, 29, 38, 59, 60, 62, 71.
 Koźmian A. 119, 120.
 Kraemer 44, 77, 129, 130.
 Kulezycki Wł. 34, 67.
 Kurzyna L. 30, 32, 63–65.
 Kwaternik E. 43, 44, 76.
 Lafayette M. R. 23, 56.
 Lamarmora 26, 45, 59, 78.
 Lange E. 25, 58.
 Langiewicz M. 25, 32, 35, 45, 58, 65, 67, 77, 78, 106, 107.
 Laroche 92.
 Latour d'Auvergne 29, 62, 88, 89.
 Lauber M. 115, 117.
 Laugame 87.
 Lelewel J. 18, 52.
 Locatelli G. 102, 108.
 Lubelski J. 119, 120.
 Łukasiński 16, 49.
 Majewski 30, 63.
 Maksymiljan arcyks. 81.
 Marchetti 34, 67.
 Marja carowa 22, 56.
 Matter C. 22, 26, 27, 56, 59, 60.
 Mazurkiewicz W. 29, 62.
 Mazzini G. 15, 17, 18, 20, 21, 23, 27, 36–41, 43, 44, 49, 51–56, 60, 69–71, 73–75, 113, 115, 116, 122, 124, 125.
 Medici 84, 85.
 Metternich ks. K. 19.
 Mickiewicz Adam 17, 19, 21, 27, 51, 53, 54, 58, 60, 92, 129.
 Mickiewicz Władysław 23, 25, 56, 58, 82, 105, 108, 129.
 Mieszkowski 109.
 Mierosławski Ludwik 19, 27–33, 36, 53, 58, 60–66, 69, 86–91, 93–98.
 Mikołaj I. 83.
 Milkowski Z. 39, 44, 71, 72, 76, 81, 82.
 Minghetti 38, 71.
 Mosto 101.
 Moutard 87.
 Muchanow 24, 57.
 Napoleon I. 18, 51.
 Napoleon III. 21–23, 26, 34, 41, 43, 54–57, 59, 66, 68, 73, 75.
 Napoleon ks. 26, 27, 31, 59, 60, 64.
 Nigra 22, 26, 27, 59, 60.
 Nowosielski F. 119, 120.
 Nullo Angela 35, 68, 108, 109.
 Nullo Francesco 34, 35, 67, 68, 108, 109.
 O'Byrn-Grzymała 137, 140, 141.
 Oborski L. 119, 120.
 Occhipinti J. 32, 33, 65, 66, 93, 96.
 Ordega J. 37, 39, 43, 70, 72, 75, 81, 82, 122, 123, 125, 126.
 Ordon K. 25, 46, 58, 78.
 Orzechowski O. T. 34, 39, 67, 72.
 Oudinot 20, 21, 23, 54, 57.
 Padlewski 32, 65.
 Paulucci E. 104, 105.
 Penhoat 46, 78, 139, 142.
 Peruzzi 38, 43, 71, 76, 114, 116.
 Pius IX. 19, 24, 52, 57.
 Plater. W. 43, 45, 77, 78, 143.
 Poniński Wł. 23, 56.
 Popow 111.
 Porcelli 41, 42, 74, 75.
 Potocki A. 119, 120.
 Przewłocki W. 25, 28.
 Przybylski W. 39, 43, 71, 75, 76.
 Pulszky 29, 62.
 Ramboz E. 137.
 Ricasoli 32, 64.
 Richard 86, 87.

Ruprecht K. 39, 40, 42, 43, 71, 73,
75, 76, 113, 115, 121, 122, 124,
125.

Rüstow W. 35, 36, 68, 69.

Rybiński M. 33, 66, 94, 96, 97.

Rzyszczewski 42, 75.

Sabowski W. 44, 76.

Sapieha ks. A. 41, 42, 73, 75, 113.
115, 117, 124, 125.

Sierakowski 35, 67, 109, 110.

Sierawski 26, 59.

Skulimowski A. M. 119, 120.

Southerland 43, 75.

Stansfeld 114, 116.

Stern A. 39, 41, 71, 74.

Szumlański S. 119, 120.

Trubecki ks. 34, 67.

Türr S. 26, 39, 43, 45, 59, 72, 76,
78, 123.

Visconti-Venosta 113—116.

Vittorio Emanuele 15, 22, 23, 26,
28, 29, 38, 41, 42, 45, 49, 56, 59,
62, 71, 74, 75, 77, 82.

Walewska M. 18, 51.

Walewski A. 18, 22, 51, 55.

Wern J. 20, 54.

Wetter 26, 60.

Węglowski D. 132.

Wisłouch 32, 65.

Wolski K. 25, 58, 85, 86.

Wołowski A. L. 138.

Wołowski B. 136, 137, 139, 142.

Wołyński A. 39, 44, 45, 71, 76, 77, 142.

Wrotnowski A. 24, 57.

Wysocki J. 28, 33, 35, 62, 66, 67,
81, 82, 97, 98, 105, 108.

Zaliwski J. 17, 51.

Zamoyski W. 27, 60, 131.

Zienkiewicz W. 45, 78.

Żabicki A. 119, 120.

Żurkowski 90.

Biblioteka Konsulatu
Generalnego Polski
w Stambule

Nr.

294/III

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej

32528/2

12-032528-000-0